

**LAUSETYYPPIEN ENSI- JA TOISSIJAINEN KÄYTTÖ
SEITSEMÄSLUOKKALAISTEN MIELIPIDEKIRJOITUKSISSA**

Suomen kielen pro gradu -työ
Jyväskylän yliopistossa
kevätlukukaudella 1999

Päivi Soininen

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Suomen kielen laitos
Tekijä Päivi Soininen	
Työn nimi Lausetyyppien ensi- ja toissijainen käyttö seitsemäsluokkalaisten mielipidekirjoituksissa	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Kevät 1999	Sivumäärä 77 s. + liitteet 4 s.
<p>Tiivistelmä - Abstract</p> <p>Tutkimuksessa tarkastellaan peruskoulun seitsemäsluokkalaisten lausetyyppien ensi- ja toissijaista käyttöä. Tutkimusaineistona on jyvaskyläläisen yläasteen seitsemäsluokkalaisten oppilaiden toukokuussa 1998 kirjoittamat mielipidekirjoitukset. Oppilaista puolet (34 oppilasta) kävi ennen kirjoittamista läpi mielipidekirjoittamiseen perehdyttävän opetusjakson ja puolet oppilaista kirjoitti tekstinsä ilman asiaan perehdyttävää opetusta.</p> <p>Tutkimuksessa on selvitetty, miten seitsemäsluokkalaiset oppilaat käyttävät eri lausetyyppejä mielipiteensä vaikuttavaan ilmaisemiseen ja miten mielipidekirjoittamiseen perehdyttävä opetuskokonaisuus vaikuttaa lausetyyppien käyttöön. Tutkimuksessa on tarkasteltu myös, mikä vaikutus oppilaan viimeisimmällä äidinkielen arvosanalla on lausetyyppien käyttöön. Alkuoletuksena on ollut, että opetuskokonaisuuden läpikäyneet ja korkeamman arvosanan saaneet oppilaat käyttävät eri lausetyyppejä monipuolisemmin kuin vertailuryhmän oppilaat. Tutkimusmenetelmänä on käytetty sisällön analyysia, ja tutkimuksen näkökulma on vertaileva. Tarkastelussa on käytetty sekä kvalitatiivista että kvantitatiivista analyysia.</p> <p>Tutkimus osoittaa, että opetuskokonaisuudella tai äidinkielen arvosanalla ei ole merkittävää vaikutusta oppilaiden lausetyyppien käyttöön. Tarkastelussa ilmenevät erot ovat yksittäisiä ja kirjoittajakohtaisia. Merkittävämpiä eroja oppilaiden välillä näyttäisi tutkimuksen perusteella olevan kirjoitelmien rakenteen ja sanaston tasolla.</p>	
Asiasanat lausetyyppi, ensi- ja toissijainen käyttö, puhefunktio, modalisuus, mielipidekirjoitus	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1. 1 Semanttinen modaalisuus: modaalisuuden perustyytit	1
1. 2 Puhetapahtuma, puheakti ja puhefunktio	4
1. 3 Kieliopilliset moduskategoriat	11
2 TUTKIMUKSEN KULKU	18
2. 1 Tutkimusaineisto	18
2. 2 Tutkimusongelma ja -menetelmä	20
3 LAUSETYYPPIEN KÄYTTÖ SEITSEMÄSLUOKKALAISTEN MIELIPIDEKIRJOITUKSISSA	22
3. 1 Väitelauseen ensisijainen käyttö	22
3. 1. 1 Jyrkkä toteamus	22
3. 1. 2 Todenvastainen toteamus	24
3. 1. 3 Modaalinen toteamus	26
3. 1. 4 Arveleva väite	27
3. 2 Väitelauseen toissijainen käyttö	32
3. 2. 1 Väitelause kysymyksenä	32
3. 2. 2 Väitelause käskynä	33
3. 2. 3 Väitelause huudahduksena	35
3. 2. 4 Väitelause toivomuksena	36
3. 3 Kysymyslauseen ensisijainen käyttö	38
3. 3. 1 Aito kysymys	38
3. 3. 2 Tarkistuskysymys	41
3. 4 Kysymyslauseen toissijainen käyttö	41
3. 4. 1 Kysymyslause toteamuksena (ns. retorinen kysymys)	41
3. 4. 2 Kysymyslause hämmästelykysymyksenä	43
3. 4. 3 Kysymyslause käskynä	44
3. 5 Käskylauseen ensisijainen käyttö	45
3. 5. 1 Imperatiivimuotoinen käsky	45
3. 5. 2 Elliptinen käsky	49
3. 6 Käskyn alatyyppejä	50
3. 7 Käskylauseen toissijainen käyttö	54
3. 8 Huudahduslauseen käyttö	55
3. 9 Toivomuslauseen käyttö	57
4 TUTKIMUSAINIESTON KVANTITATIIVINEN ANALYYSI	58
5 TUTKIMUKSEN TULOSTEN TARKASTELUA	68
6 PÄÄTÄNTÖ	72
LÄHTEET	74
LIITTEET 1—4	

1 JOHDANTO

1.1 Semanttinen modaalisuus: modaalisuuden perustyytit

Modaalisuudella tarkoitetaan niitä keinoja, joilla puhuja voi tuoda ilmi suhtautumisensa lauseen proposition eli asiasisältöön. Nämä keinot muodostavat lauseen semanttisen modaalisuuden, jonka alaa käsittelevät eri modaalilogiikat. Ne voidaan jakaa kolmeen perustyyppiin eli modaaliseen asteikkoon: loogiseen eli aleettiseen, episteemiseen ja deonttiseen. Jokaisessa näissä on ainakin kaksi modaalisuuden astetta, mahdollinen ja välttämätön. Luonnollisessa kielessä esiintyvät ennen kaikkea episteeminen ja deonttinen asteikko. (Hakulinen & Karlsson 1988: 261—262.)

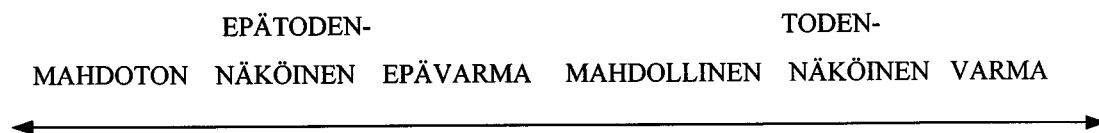
Luonnollisessa kielessä yleisimpiä ovat episteemiset modaalit. Niihin kuuluviin ilmauksiin sisältyy subjektiivinen panos: puhuja tietää tai luulee proposition olevan tosi tai epätosi, pitää sitä varmana tai epätodennäköisenä. (Hakulinen & Karlsson 1988: 263.) Kielen tasolla merkitysero on *tietää*- ja *uskoa*-verbin merkityksien ero: *tietää* implikoi aina asiasisällön totuuden puhujan kannalta, kun taas *uskaa* implikoi sen totuuden vain, jos puhuja on *minä*. Tämän mukaisesti lause

(1) *Minä uskon, että Matti menee.*

on episteemisesti välttämättömästi tosi, mutta lause

(2) *Mari uskaa, että Matti menee.*

on episteemisesti mahdollisesti tosi, koska ”uskojana” on Mari. (Matihaldi 1979: 44.) Episteemisen modaliteetin todennäköisyysasteelle voidaan antaa arvo yhden ja nollan väliltä siten, että jos puhuja esittää episteemisesti modaalisen asiasisällön tosiasioihin perustuvaksi, on kyseessä episteeminen välttämättömyys eli todennäköisyysaste on yksi, ja jos taas asiasisältö on episteemisesti mahdoton, on sen todennäköisyysaste nolla. (Lyons 1977: 800.) Episteemistä modaalisuutta voidaan kuvata seuraavanlaisella kuvilla:

Kuvio 1. Episteeminen modaaliasteikko (vrt. Hakulinen & Karlsson 1988: 263.)

Lause (1) sijoittuu asteikolla kohtaan VARMA ja lause (2) kohtaan MAHDOLLINEN.

Episteemisellä modaalisuudella on suomen kielessä paljon ilmiäsuja, erityisesti adverbejä (Hakulinen & Karlsson 1988: 262). Esimerkiksi lause:

(3) *Mari tuskin ehtii yöksi kotiin.*

sijoittuu modaalisuudeltaan episteemisen modaaliasteikon kohtaan EPÄTODENNÄKÖINEN.

Episteeminen välttämättömyys ja mahdollisuus arvioivat asiasisällön totuutta, mutta deonttiseen modaalisuuteen kuuluvat ilmaukset ilmaisevat sallimisen (mahdollisuus) ja velvollisuuden (pakko) modaalisuutta. Deonttisesti modaalisen lauseen asiasisältö ei kuvaile itse toimintaa tai asiantilaa, vaan se kuvailee sitä asiantilaa, joka saavutetaan, jos asiasisällön ilmaisema toiminta tai asiantila toteutetaan ja kyseinen akti suoritetaan. Pakotteet voivat siis toteutua ainoastaan ajallisesti myöhemmin, tulevaisuudessa. Pakko tai salliminen kohdistuu johonkin sellaiseen, jonka puhuja uskoo pystyvän toimijaksi. (Matihaldi 1979: 45, Hakulinen & Karlsson 1988: 264.)

Deonttiseen modaalisuuteen kuuluu olennaisena osana vastuullinen suorittaja, joka voi olla henkilö (itse ”suorittaja” tai joku muu henkilö), yhteisö, julkinen instituutio jne. Välttämättömyyden aiheuttaja voi olla esim. toinen henkilö tai suorittajan oma mentaalinen maailma. (Matihaldi 1979: 45.) Esimerkiksi lauseessa

(4) *Matin pitää mennä kotiin.*

vastuullinen suorittaja on Matti ja välttämättömyyden aiheuttaja voi olla kontekstista riippuen esim. kotona odottava äiti.

muodostuu kielenkäyttötilanteessa, jos se ei ole kontekstissaan relevantti, vaan rikkoo keskustelun sääntöjä ja periaatteita. (Matihaldi 1979: 46—47.)

1. 2 Puhetapahtuma, puheakti ja puhefunktio

Puhetapahtuma on kokonaisuus, jossa puheen tuottaminen tai tekstin muotoutuminen tapahtuu eli puhujan tarkoittama kokonaismerkitys saa kielellisen muodon. Siihen voidaan katsoa kuuluvan konteksti, puhujan tarkoitukset eli intentiot sekä puhujan ja kuulijan tieto maailmasta. Puhetapahtumassa ovat mukana myös puhefunktio ja välitettävä informaatio sekä puhujan ja kuulijan yhteiseen tietoon perustuvat konventionaaliset ja konversationaaliset säännöstyöt. (Matihaldi 1979: 30.) Puhetapahtumassa puheakti ja sen osana illokutiivinen akti saa kielellisen muotonsa lausumana. (Leech 1983: 14.)

Hakulisen & Ojosen (1976: 84) määrittelyn mukaan kontekstin muodostavat kielen elementin ympäristössä olevat ja sen merkityksen tai funktion kannalta relevantit piirteet. He jakavat kontekstin (1) kielelliseen kontekstiin eli kontekstiin, (2) tilannekontekstiin eli puhetilanteeseen ja (3) kulttuurikontekstiin, johon kuuluu puhujien ammatti, sivistystaso ym. sosiaalisia tekijöitä. Mitä laajemmin konteksti tutkimuksessa määritellään, sitä tarkemmin kielen elementtiä voidaan tutkia ja tulkita. Toisaalta kaikki kontekstiin kuuluvat muuttujat eivät aina vaikuta kielelliseen ilmaukseen, koska kieli noudattaa taloudellisuuden periaatetta ja käyttää tilanteen mukaisesti tavallaan minimi-informaatiota ilmauksen kielentämiseen (Matihaldi 1979: 38). Tässä tutkimuksessa kielellisten ilmausten (lauseiden) tulkinnan perusteena on pääasiassa kielellinen konteksti eli lauseyhteys. Tulkintaan vaikuttavat kuitenkin lisäksi tilanne- ja kulttuurikonteksti, eli ilmauksia tarkastellaan myös niiden tietojen valossa, joita on saatu aineiston keruuvaiheessa eli puhetilanteessa ja sitä ennen koulussa äidinkielen tunneilla.

Puheakti on sellainen puhejakso, jolla on tilanteessa määrätarkoitus ja jonka puhuja ja kuulija yhdistävät samalla tavalla tiettyyn kontaktitilanteeseen (Hakulinen & Ojanen 1976: 121). Alunperin puheaktiteorian esitteli J. L. Austin vuonna 1962 (1975) teoksessaan *How to Do Things with Words* ja kehittelyä on jatkanut mm. J. R. Searle. Vaikka 'puheakti'-käsite viittaa puhuttuun kieleen ja sen tutkimukseen, voidaan sitä käyttää myös muunlaisten viestinnällisten yksiköiden, kuten eleiden tai kirjoitettujen lausumien,

tutkimiseen. (Lyons 1977: 725—726.) Austinin ja Searlen ajatusten pohjalta monet tutkijat ovat jatkaneet puheaktiteorian kehittelyä, ja viime aikoina esim. Michael L. Geis (1995) on luonut ns. dynaamisen puheaktiteorian (dynamic speech act theory (DSAT)), jossa on yhdistetty perinteiseen puheaktikäsitteeseen keskusteluanalyysin ja keinoälytutkimuksen keinoja ja jonka tavoitteena on saada tietoa puheakteista enemmänkin keskustelun viestinnällisinä toimintoina kuin irrallisina kielen lausumina.

Puheakti on puhujan kielellistä toimintaa, jossa hän samanaikaisesti ilmaisee lausumansa asiasisällön ja lausumaa vastaavan kielen lauseen tai lauseiden puhefunktion (Matihaldi 1979: 30). Austin erottaa puheaktista konstatiivit eli kuvaukset ja performatiivit eli tekemiset. Konstatiivit perustuvat totuusehtoihin, eli mitä ehtoja tietyn lauseen on täytettävä ollakseen tosi. (Austin 1975: 6.) Konstatiivi ilmaisee lauseen asiasisällön eli proposition. Proposition on se lauseen osa, johon voidaan (1) soveltaa totuusarvoa ja joka (2) on muutettavissa puhujan tarkoitusta, puheaktin laatua ja~tai lauseen puhefunktiota kuvailevaksi *että*-lauseeksi, esim. *Ilmoitan~sanon että P(ropositio)* (Matihaldi 1979: 27). Performatiivit puolestaan perustuvat onnistumis- ja sopivuusehtoihin: jotta performatiivilause saa voimansa, se on sanottava tietyllä tavalla. Myöhemmin Austin on kehittänyt ajatustaan edelleen: konstatiivitkin sisältävät performatiivin, ja oikeastaan kaikki lauseet ovat kielellisiä tekoja, joilla esitetään tietoa (väitteet), hankitaan tietoa (kysymykset), saadaan joku tekemään jotakin (käskyt) jne. (Austin 1975: 148—150, ks. myös Leiwo & Luukka & Nikula 1992: 24.)

Austin jakaa performatiivit edelleen primaarisiksi ja eksplisiittisiksi performatiiveiksi (1975: 69). Esimerkiksi lupauksen voi ilmaista kahdella tavalla:

(9) *Tulen sinne kahdelta.*

(10) *Lupaen tulla sinne kahdelta.*

Lause (9) on primaarinen performatiivi ja lause (10) eksplisiittinen performatiivi. Eksplisiittisessä performatiivissa on esillä yksikön 1. persoonan muotoinen performatiivinen verbi *lupaan*, jonka perusteella kuulija (lukija) tulkitsee lauseen lupaukseksi. Vaikka primaarisessa performatiivissa ei tätä verbiä olekaan, tulkitsee kuulija (lukija) sen yhtä lailla lupaukseksi ei-performatiivisten piirteiden (esim. sanajärjestys, intonaatio, erilaiset morfeemit ja liitepartikkelit) perusteella. Itse asiassa luonnollisen kielen puhuja

vain erittäin harvoin käyttää eksplisiittistä performatiivia. Se on yleensä tarpeen vain silloin, kun puhuja haluaa tähdentää suorittamansa puheaktin laatua tai kun puheaktin onnistuminen riippuu siitä. (Matihaldi 1979: 31—32.) Joskus eksplisiittinen performatiivi on poikkeuksellisesti passiivimuotoinen, kun käskyn tai toivomuksen esittäjän persoonaa ei haluta korostaa (esim. *Matkustajia pyydetään ylittämään rautatie kävelysiltaa pitkin.*) (Austin 1975: 57, ks. myös Lyons 1977: 729).

Puheakti voidaan jakaa edelleen kolmeksi eri toimitukseksi: (1) lokutiiviseksi, (2) illokutiiviseksi ja (3) perlokutiiviseksi aktiksi. Lokutiivisella aktilla tarkoitetaan merkityksellisen lausuman, lauseen asiasisällön eli proposition, tuottamista. Perlokutiivisella aktilla kuvataan lausuman vaikutusta kuulijaan eli sitä, mitä lausumalla saavutetaan: tuleeko kuulija esim. vakuutetuksi, yllätetyksi tai harhaanjohdetuksi. (Austin 1975: 109.)

Illokutiivinen akti on toimitus, joka suoritetaan sanomalla jotain, jonka perusteella kuulija ymmärtää, millaiseksi lausuma on tarkoitettu eli mikä on sen illokutiivinen sävy: onko kyseessä esim. väite, kysymys, selitys, lupaus, anteeksipyyntö, käsky vai tarjous. Esimerkiksi väitelauseita kuten *Sataa lunta* ja kysymyslauseita kuten *Tuleeko hän?* käytetään väitteiden ja kysymysten esittämiseen. Suurin osa illokutiivisistä akteista, joita luonnollisen kielen lauseissa suoritetaan, sisältävät proposition ja illokutiivisen sävyn. Niinpä esimerkiksi kysymyslauseen muotoisissa lausumissa

(11) *Tuletko sinä?*

(12) *Sataako?*

on sama kysyvä illokutiivinen sävy, mutta eri propositio; toisaalta lauseissa

(13) *Kauan eläköön tasavalta!*

(14) *Tasavalta elää kauan.*

on sama propositio, mutta erilainen illokutiivinen sävy, koska lause (13) ilmaisee puhujan tahtoa ja lause (14) väitettä. (Vanderveken 1990: 7—8.)

Illokutiiviset sävyt kieliopillistuvat niitä vastaavien puhefunktioiden kautta (ks. kuvio 3, s. 10). Pragmaattista illokutiivista sävyä edustaa semanttinen puhefunktio, joka saa muotovastineensa syntaksin tasolla eri lausetyypeinä. (Matihaldi 1979: 36.) Lausetyy-

pin lisäksi monet seikat vaikuttavat sävyn tulkintaan. Kuten edellä kävi ilmi, puhuja voi käyttää illokutiivisen sävyn kuvailuun joko eksplisiittistä performatiivista tai valita primaarisen performatiivin, jolloin sävy paljastuu muiden, ei-performatiivisten keinojen avulla. Näistä tärkeimpiä keinoja ovat pääverbin modus, sanajärjestys, intonaatio ja välimerkit (riippuen siitä, onko kyseessä puhuttu vai kirjoitettu lausuma). Esimerkiksi käännetty sanajärjestys ja kysymyslauseen lopussa oleva kysymysmerkki auttavat tulkitsemaan lauseen illokutiivisen sävyn kysyväksi. (Vanderveken 1990: 8—9.)

Puheaktin onnistumista säätelevät neljänlaiset ehdot. Searle on luokitellut puheaktin sopivuusehdot neljään pääryhmään (1975: 71—72, ks. myös Matihaldi 1979: 33):

1. Valmistavat ehdot: puhujalla on oikeus tai valta tietyssä puhetilanteessa sanoa lausumansa ja tilanne on sopiva tietyn illokutiivisen aktin suorittamiseen;
2. Vilpittömyysehdot: puhuja sanoo lausumansa vilpittömästi, eli ei sano sellaista, mitä ei usko todeksi;
3. Asiasisältöä koskevat ehdot: puhuja välittää asiasisällön kuulijalle;
4. Olennaisuusehdot: illokutiivisen sävyn valinta ja käyttö velvoittaa puhujaa ja puhuja käyttää sitä vastuullisesti.

Tilanteesta riippuen nämä pragmaattiset ehdot saattavat jäädä toteutumatta. Esim. vilpittömyysehdot eivät toteudu silloin, kun puhuja kohteliaisuudesta kiittää saamastaan lahjasta tai palvelusta, vaikka ei olisikaan siitä kiitollinen. Täydellistä rehellisyyttä ja todellisten tunteiden kertomista ei jokaisessa viestintätilanteessa odoteta. (Lyons 1977: 734.) Vilpittömyyden vahvuuden asteessa (the degree of strength of the sincerity conditions) voi myös olla vaihtelua: esim. vannominen on yleensä vilpittömyydeltään vahvempaa kuin arvailu (Vanderveken 1990: 119).

Puheaktin suorittamista keskustelussa säätelevät myös konversationaaliset periaatteet. Esim. esittäessään kysymyksen puhuja olettaa saavansa siihen tietynlaisen, sovinnaisesti väitelauseen muodossa olevan vastauksen:

(15) A: *Arvaatko, mitä tapahtui?*

(16) B: *Arvaan ~ Joo ~ En arvaa ~ En arvaa, vaan tiedän, koska --*

Jos B kuitenkin vastaakin

(17) B: *Mitenkä sen arvaisin?*

vastaus ei olekaan tavanmukainen, vaan se poikkeaa yleisistä keskustelun periaatteista, ja A joutuu valikoimaan sopivaa tulkintamahdollisuutta ratkaistakseen B:n vastauksen merkityksen. (Matihaldi 1979: 39—40.)

Yleisen yhteistoiminnallisen keskustelun periaatteen on kielitieteelliseen käsitteistöön hahmotellut H. P. Grice. Hänen mukaansa siihen kuuluu neljä maksimiä (Grice 1975: 45–46, muotoilu Matihaldin 1979: 40):

1. Määrän maksimi:	”Tee keskusteluosuudestasi niin informatiivinen kuin sillä hetkellä tarvitaan.”
2. Laadun maksimi:	”Puhu totta.”
3. Suhteen maksimi:	”Pysy asiassa.”
4. Tavan maksimi:	”Ole selkeä(sanainen).”

Jos keskustelijoilla (tai kirjoittajalla ja lukijalla) on yhteinen tavoite, he todennäköisesti noudattavat maksimeja informatiivisessa keskustelussa. Maksimeja voidaan kuitenkin tahallisesti rikkoa vaikuttamaan pyrkivässä kielenkäytössä kuten esimerkiksi propagandassa ja mainonnassa. Puhe pyrkii vain harvoin pelkästään informoimaan; vuorovaikutuksessa on tärkeää myös ihmisten väliset suhteet. Näin ollen maksimeistakin poiketaan usein kohteliaisuussyistä. (Leiwo & Luukka & Nikula 1992: 34—35.) Aina vuorovaikutuksessa ei pyritä kuitenkaan kohteliaisuuteen, ja maksimien rikkomisella voidaankin pyrkiä ilmaisemaan myös ironiaa ja epäkohteliaisuutta sarkasmin muodossa (Davison 1975: 151). Leech (1983: 79, 132) onkin sitä mieltä, ettei yhteistoiminnallisen keskustelun periaate yksin riitä selittämään keskustelun sävyjä ja merkityksiä. Hän erottaa lisäksi kohteliaisuuden periaatteen, johon kuuluu kuusi maksimiä: tahdikkuuden, ante-

liaisuuden, hyväksyvyyden, vaatimattomuuden, yksimielisyyden ja sympatian maksimit.

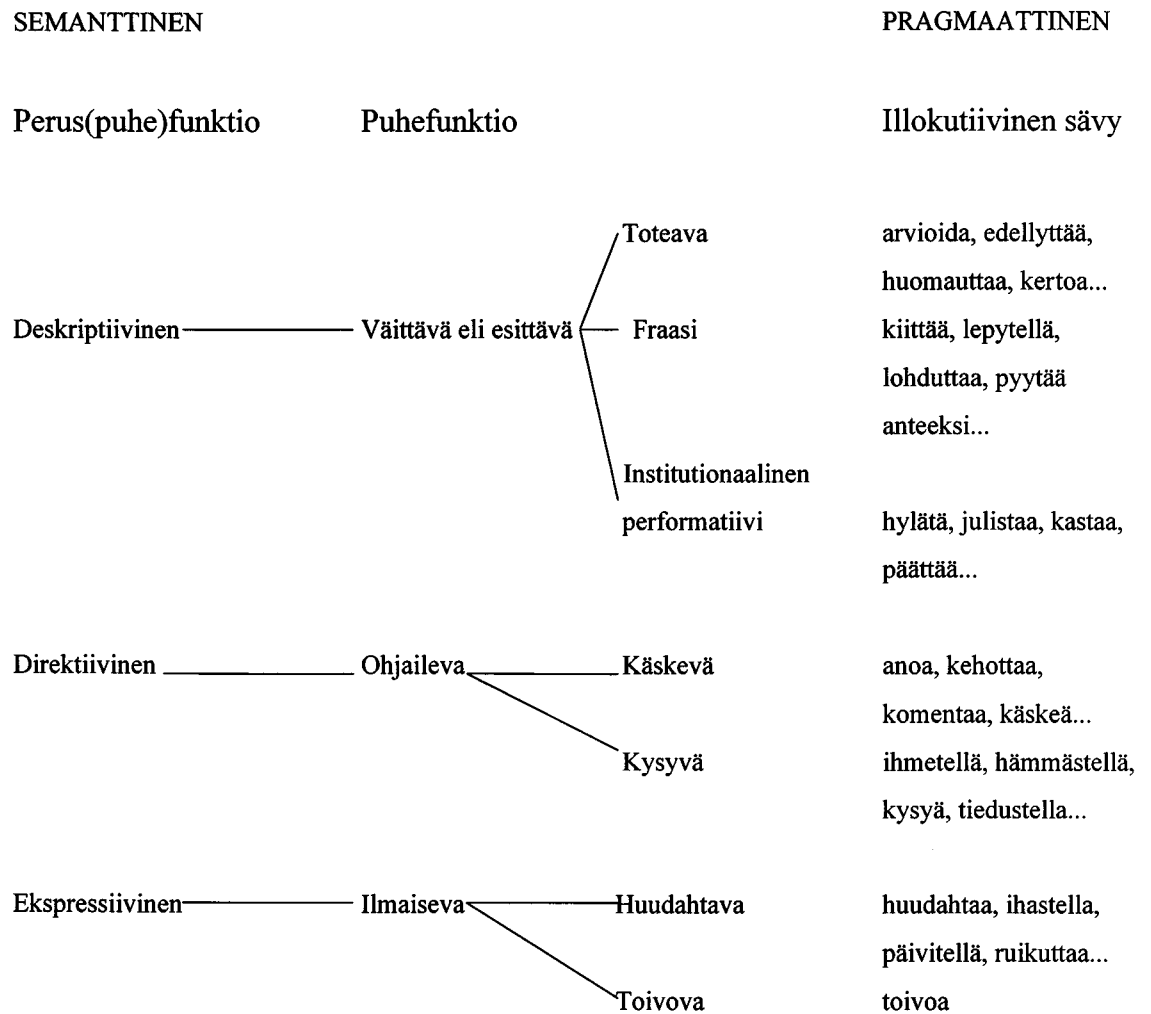
Jokaisella kielen lauseella voidaan ajatella olevan jokin funktio eli tarkoitus. Puhujan näkökulmasta kielen perusfunktiot voidaan pelkistää ja määritellä seuraaviksi (Matihaldi 1979: 28):

1. deskriptiivinen funktio: puhuja esittää lauseen kuulijalle sijoitettavaksi yhteistä maailmankäsitystä vasten;
2. direktiivinen funktio: puhuja haluaa vaikuttaa kuulijan toimintaan ja pyrkii sitä ohjailemaan;
3. ekspressiivinen funktio: puhuja ilmaisee tunteenomaisen asenteensa, jolloin kuulijan rooli ei ole olennainen.

Puhefunktion määrittelyn taustalla on puhujan intentioiden eli aikeiden tai tarkoitusperien tunnistaminen. Lausuman merkitykseen vaikuttavat aina puhujan viestinnällinen intentio ja kuulijan tekemä tulkinta viestin tarkoituksesta. (Lyons 1977: 733.) Puhujan intention tulkitseminen on kuitenkin melko ongelmallista. Varsin usein puhujan tarkoitus on tiedostamaton. Yhtä vähän kuin hän puheaktia suorittaessaan erittelee sitä useammaksi samanaikaiseksi aktiksi, yhtä vähän hän ajattelee: ”Nyt intentionani on esittää jotakin.” Todennäköisesti puhujan intention tiedostusaste vaihtelee myös puhefunktion mukaisesti siten, että ohjailemiseen (esim. käskyihin) usein liittyy tiedostetumpi tarkoitus kuin esittämiseen tai ilmaisemiseen (esim. huudahduksiin). (Matihaldi 1979: 41.)

Puhujan viesti saattaa sisältää hyvin monenlaisia merkitysaspekteja, joiden määrittelemiseksi kielen kolme perusfunktiota eivät riitä. Siksi peruspuhefunktiot voidaan vielä jaotella eri puhefunktioksi ja nämä puhefunktiot avoimeksi joukoksi erilaisia illokutiivisia sävyjä. Hakulinen & Karlsson (1988: 260—261) ovat määritelleet kuusi eri puhefunktiota: toteamukset, tahtomukset, kysymykset, huudahdukset, fraasi-ilmaukset ja institutionaaliset performatiivit. Kutakin funktiota vastaa useita illokutiivisia sävyjä (ks. s. 6). Matihaldi (1979: 29) pelkistää edelleen jaottelua ja erottaa (1) väittävän eli esittävän, (2) ohjailevan ja (3) ilmaisevan puhefunktion. Puhetapahtumassa kieliopillisen

muotonsa saavat puhefunktiot ja illokutiiviset sävyt muodostavat pragmaattis-semanttisen parin ja kielen kommunikatiivisen tason, jota voidaan kuvata seuraavanlaisella kuviolla (vrt. Hakulinen & Karlsson 1988: 260—261, Matihaldi 1979: 28—29, 199):

Kuvio 3. Kielen perusfunktiot, puhefunktiot ja illokutiiviset sävyt

Syntaksin tasolla kullakin puhefunktiolla on oma lausetyyppinsä, jona se ensisijaisesti toteutuu: toteava puhefunktio väitelauseina, käskevä käskylauseina, kysyvä kysymyslauseina, huudahtava huudahduslauseina ja toivova toivomuslauseina. Fraasit ja institutionaaliset performatiivit poikkeavat muista tässä suhteessa. Fraasi-ilmaukset ovat sa-

nontoja, joita käytetään tietyissä toiminta- ja tilannetyypeissä ja niihin on kiteytynyt jokin illokutiiviseksi luonnehdittava sävy (esim. *Anteeksi!*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 260—261.) Fraasit ovat kielikohtaisia, ja esim. englannin kielessä anteeksipyyntö on leksikaalistunut performatiiviseen *apologize*-verbiin (Matihaldi 1979: 35). Institutionaaliset performatiivit ovat sidoksissa määrätilanteen lisäksi tietyn virka-aseman saavuttaneisiin puhujiin. Ne esiintyvät yleensä ilmipantuina puheaktissa (esim. papin puheakti *Kastan sinut ...*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 261.) Olen selkeyden vuoksi sijoittanut fraasit ja institutionaaliset performatiivit deskriptiivisen peruspuhefunktion yhteyteen, mutta on syytä muistaa, että jotkut niistä ovat perusfunktioltaan myös direktiivisiä ja ekspressiivisiä.

Muutkaan puhefunktiot eivät toteudu aina juuri sinä lausetyyppinä, joka on niille tyyppillisin, vaan niitä voidaan ilmaista myös toissijaisesti jonain muuna lauseena, esim. kysyvää puhefunktiota väitelauseena. Lisäksi puhefunktion ja illokutiivisen sävyn tunnistaminen vaatii usein tuekseen muutakin kuin syntaktisen tason eli lausetyypin tarkastelua. (Hakulinen & Karlsson 1988: 260—261.) Lauseen puhefunktion ja sitä kautta merkityksen tulkintaan vaikuttaa lisäksi sen morfologinen taso eli muu kielen merkkiaines, kuten modusmorfeemi, tietyt itsenäiset morfeemit ja morfeemisyntagmat, sanajärjestys ja tähdennys. Myös lauseen konteksti eli lauseyhteys pitää huomioida lauseen puhefunktion tulkinnessa. (Matihaldi 1979: 49.)

1.3 Kieliopilliset moduskategoriat

Perinteisen kieliopin mukaan modaalisuutta ilmaistaan moduksilla, jotka on ryhmitelty muoto-opillisiin perustein eri moduskategorioihin. Muoto-opillinen merkkijärjestelmä osoittaa, miten modus muodostuu. Tämä järjestelmä ei kuitenkaan pysty riittävästi erottelemaan ilmauksia toisistaan. Pelkkä verbin modusmuoto ei läheskään aina riitä selvittämään muodon mukanaan tuomaa merkitystä, ja siksi kieliopissa on jouduttu turvautumaan varsin pitkälle vietyihin modukseltaan samojen lauseiden modusmerkitysten ja samalla saman modusmuodon eri funktioiden erittelyyn eri lauseyhteyksissä. Verbien modusmuotojen merkitykseen vaikuttavat lauseen leksikaalinen merkitys, mor-

fologisten tunnusmerkkien merkitys ja lauseyhteys sekä puhetilanne. (Matihaldi 1979: 17.)

Syntaktisesti tarkastellen moduksina pidetään niitä erilaisia asenteiden tms. ilmaisimia, jotka ovat kieliopillistuneet eli saaneet joko vakiintuneen morfologisen tunnuksensa verbiin tai sitten ilmenevät tietynrakenteisena lausetyyppinä (Hakulinen & Karlsson 1988: 273). Näitä morfologisia ja syntaktisia moduksia voidaan kutsua kieliopillisiksi moduksiksi ja ne muodostavat yhdessä morfosyntaktisen moduksen kentän. Kieliopillisilla moduksilla ilmaistaan kolmatta moduskategoriaa eli lauseen semanttista modusta. Semanttisia perusmoduksia ovat väittäminen, ohjaileminen ja ilmaiseminen. Syntaktinen ja semanttinen modus on jokaisen lauseen pakollinen elementti, mutta morfologinen modus vain optionaalinen esiintymä. (Matihaldi 1979: 26, 204.)

Suomen kielessä on monia keinoja lauseen modaalisuuden ilmaisemiseksi. Näitä ovat esim. verbin modus, modaaliverbit, kiteytyneet sanaliitot, modaaliset adjektiivit, modaaliset adverbi(aali)t ja liitepartikkelit. (Hakulinen & Karlsson 1988: 265.)

Verbin moduksia eli morfologisia moduksia on neljä: indikatiivi, konditionaali, potentiaali ja imperatiivi. Näistä indikatiivi on tunnusmerkitön (siihen ei liity mitään moduksen tunnusmorfeemia) ja muut tunnusmerkkisiä. Indikatiivi on yleisin modus. Se ilmoittaa verbin toiminnan ehdoitta todelliseksi, ellei lauseyhteys osoita sitä muunlaiseksi. Konditionaalilla voidaan ilmaista hyvin monenlaisia merkitysaspekteja (ks. esim. Penttilä 1963: 476—480), mutta pääsääntöisesti sen katsotaan ilmaisevan toiminnan ehdollisena tai todenvastaisena. Konditionaalin tunnus on *-isi*. Potentiaalilin tunnus on *-ne-*, ja sen ilmaisema tekeminen on epävarmaa, mahdollista tai todennäköistä. Imperatiivilla ilmaistaan käskyä, kehotusta ja toivotusta ja sen tunnukset ovat *-ka-* ja *-ko-*. Tunnusmerkkiset modukset eivät voi esiintyä yhdessä esimerkiksi tempustunnuksen kanssa, eli vain indikatiivi voi olla rajoituksetta kaikissa aikamuodoissa. (Ikola 1968: 155—156, Sorjonen 1995: 68—73.) Verbin modukset on monissa, varsinkin vanhemmissa kieliopissa määritelty nykyisestä valtakäsityksestä poiketen tapaluokiksi eli tekemisen tavan ilmaisijoiksi (esim. Penttilä 1963: 472) ja 'tapaluokka'-nimitystä ja sen mukaan

modusten suomenkielisiä nimityksiä 'tositapa', 'ehtotapa', 'mahtotapa' ja 'käskytapa' käytetään edelleen myös uudemmissa kieliopissa (esim. Ikola 1968, Sorjonen 1995).

Modaaliverbit ilmaisevat a) mahdollisuutta ja kykyä (*osata, pystyä, saattaa, taitaa, voida*), b) välttämättömyyttä ja pakkoa (*joutua, pitää, täytyä*) ja c) luovallisuutta (*saada, sallia, suoda, suvaita*). Ne muodostavat infinitiivimuotoisen verbin kanssa verbiketjun. Verbiketju on tavallisesti kaksi verbiä sisältävä rakenne, jossa molemmilla verbeillä on oma leksikaalinen merkityksensä. Infinitiivikomplementin lisäksi modaaliverbien erikoispiirre on, että monet välttämättömyyttä tai lupaa ilmaisevista verbeistä saa genetii-visubjektin (esim. *Minun täytyy ~ pitää ~ on lupa*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 230—232, 264.) On olemassa monia käsityksiä siitä, mitkä verbit on tulkittavissa modaaliksi. Esim. Penttilä (1963: 620) ja Siro (1964: 89—91) määrittelevät modaaliverbeiksi kaikki verbit, jotka saavat samasubjektisen infinitiiviobjektin. Näin ollen esim. *alkaa, huomata* ja *uhata* olisivat modaalisia verbejä. Kangasniemen (1992: 291) mukaan modaaliverbejä on 14 (*voida, saada, saattaa, sopia, taitaa, mahtaa, pystyä, kyetä, päästä, pitää, täytyä, tulla, joutua* ja *tarvita*) sillä perusteella, että ne ilmaisevat dynaamista, deonttista tai episteemistä mahdollisuutta tai pakollisuutta. Laajemmin tulkittaessa modaaliverbeillä voidaan katsoa olevan myös useampia merkitystehtäviä: Vuoriniemen (1973: 314) mukaan ne ilmaisevat ainakin todennäköisyyttä, tunnesuhtautumista, aspektia ja tekemisen mahdollisuutta ja välttämättömyyttä.

Kiteytyneet sanaliitot sisältävät mm. kiteytyneet verbiliitot, joihin kuuluvat myös modaaliset rakenteet:

- a) nesessiivinen liitto: *on tehtävä* ('täytyy')
- b) episteeminen liitto: *on tehtävissä* ('voi')
- c) kvasirakenne: *on tekevinään* ('ikään kuin')
- d) fatumrakenne: (*jos*) *on mennäkseen*

Lisäksi kiteytyneisiin sanaliittoihin kuuluvat esim. ilmaukset *on lupa ~ määrä ~ pakko*. (Hakulinen & Karlsson 1988: 234, 265.)

Modaalisia adjektiiveja ovat esim. *on ilmeistä ~ todennäköistä ~ välttämätöntä, olen varma että* S (Hakulinen & Karlsson 1988: 265).

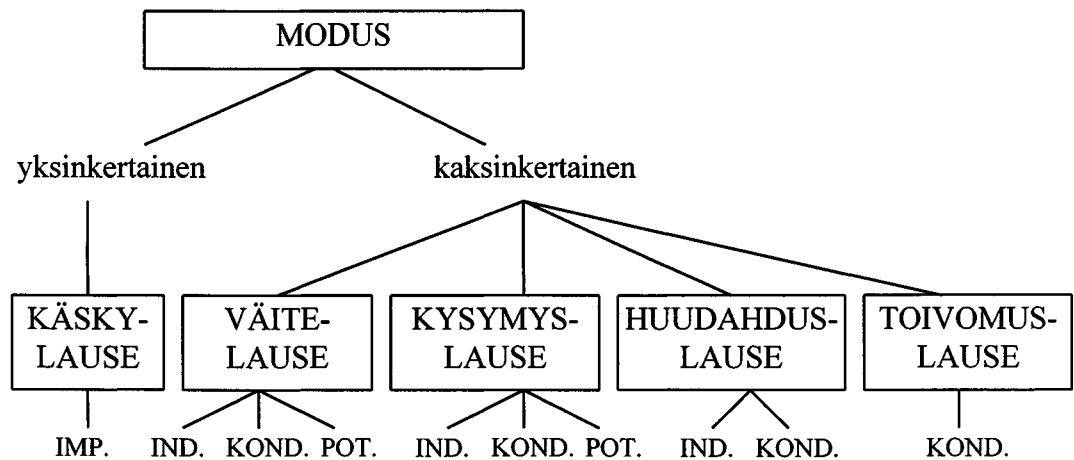
Myös modaaliset adverbit ilmaisevat puhujan subjektiivista suhtautumista siihen, mitä hän sanoo. Ne voivat määrätä substantiiveja (*Myös veljeni oli siellä.*), adjektiiveja (*Se on suorastaan mahdotonta.*), verbejä (*Mies vain itkee.*), lukusanoja (*Siellä oli ehkä sata henkeä.*), post- ja prepositioita (*Ainakin ennen sotaa hän oli varakas.*), toisia adverbeja (*Juuri tänään se tapahtuu.*) ja myös kokonaisia lauseita. (Ahlman 1933: 143, 150.) Modaalisten adverbien joukko on hyvin kirjava ja sen luokittelusta on useita käsityksiä. Modaalisiin adverbeihin voidaan rinnastaa myös liitepartikkelit *-ko / -kö, -kin, -kaan / -kään, -han / -hän, -pa / -pä* ja *-s*. Esim. liitepartikkeli *-kin* merkitsee samaa kuin modaalinen adverbi *myös*: *Tuleeko hänkin? = Tuleeko myös hän?* (Siro 1964: 67.)

Myös kielto on modaalinen ilmiö; sen avulla puhuja ilmaisee käsityksensä esittämänsä lauseen propositionaalisesta sisällöstä epämällä sen totuuden. Kiellon tavallisin ilmiö on kieltoverbi *ei* (*en, et* jne.), muita eksplisiittisen kiellon keinoja ovat 3. infinitiivin abessiivi *-matta*, karitiiviadjektiivit sekä alkuliitteet *ei-* ja *epä-*. Voimakkaasti kieltävä sävy on adverbilla *tuskin*. Kielteinen merkityspiirre voi sisältyä myös tiettyihin verbeihin kuten *estyä, estää, luopua, varoa* ja *varoittaa*. Kielto on semanttiselta kannalta elementti, jonka vaikutusala saattaa vaihdella. (Hakulinen & Karlsson 1988: 266.) Kiellon tarkastelua vaikeuttaa se, että lauseeseen tulee usein kieltoverbin lisäksi muita operaattoreita, ja on selvää, että tällainen lause eroaa ehkä ratkaisevastikin sellaisesta, jossa ainoana operaattorina on tempus- ja persoonamorfeemin lisäksi kieltoverbi (Vuoriniemi 1973: 260). Kieltoon ja sen vaikutukseen lauseen puhefunktioon palataan aineiston käsittelyn yhteydessä.

Syntaktisia moduksia eli lausemoduksia ovat väite, käsky, kysymys, toivomus ja huudahdus. Ne edustavat suomen kielessä eri lausetyyppeinä, joiden tunnusmerkkeinä on kullekin lausetyypille tunnusomaiset muodolliset piirteet. Syntaktisia moduksia edustavat väitelause, käskylause, kysymyslause, toivomuslause ja huudahduslause. (Matihaldi 1979: 26.) Väitelauseetta, josta englanninkielisessä kielitieteellisessä kirjallisuudessa käytetään nimitystä 'deklaratiivinen lause' (declarative sentence) (ks. esim. Lyons 1977:

745), pidetään (modaalisuudeltaan) tunnusmerkittömänä lausetyyppinä, jolla ilmaistaan väitteen muodossa lauseen asiasisältö eli propositio. Muut lausetyypit ovat tunnusmerkisiä, eli niillä on oma vakiintunut kieliopillinen muotonsa, jona ne toteutuvat tekstissä.

Verbin modus ja lausemodus ovat osittain päällekkäisiä. Ne muodostavat yhdessä suomen morfosyntaktisen moduksen kentän, jota voidaan havainnollistaa seuraavanlaisella kuviolla (vrt. Hakulinen & Karlsson 1988: 273, Matihaldi 1979: 24—25):

Kuvio 4. Morfosyntaktinen modus

Lausetyypeistä käskylause on yksinkertainen: siinä ei voi olla kuin yksi modus eli imperatiivi ja näin ollen imperatiivi muodostaa ainoana moduksena oman rakenteellisesti eriytyneen lausetyyppinsä (Hakulinen & Karlsson 1988: 273). Tyypillinen käskylause on verbialkuinen, subjekti puuttuu tai on puhuttelunomainen. Väitelauseen muodollinen määrittely on tavallaan yhdenmukainen indikatiivin määritelmän kanssa; väitelauseesta puuttuu tunnusmerkkiaines, jos määritelmä on ahtaasti kieliopillinen. Väitelauseen modus voi olla indikatiivin lisäksi konditionaali tai potentiaali. Tyypillinen kysymyslause alkaa joko kysymyssanalla tai jollakin lauseen konstituentilla (predikaatilla, subjektilla jne.), johon kuuluu kysyvä liitepartikkeli *-kO*. Kysymyslauseen modus on indikatiivi, konditionaali tai potentiaali. Huudahduslauseita voi olla hyvin monenlaisia. Tyypillinen

huudahduslause alkaa joko kysymyssanalla (esim. *kuinka* tai *miten*) tai alistuskonjunktiolla *että*. Kysymyssanan tai *että*-konjunktion edellä on usein jokin interjektio tai interjektionomaisesti käytetty sana (esim. *voi* tai *taivas*). Tyypillisessä huudahduslauseessa ei ole kieltosanaa, mutta usein predikaattiverbiin liittyy kielteisessä yhteydessä esiintyvä *-kAA*n. Toivomuslause alkaa yleensä konjunktiolla *jos* tai *kun*, joka tavallisesti on alistuskonjunktio eikä esiinny päälauseetta aloittavana. Tavallisesti näihin konjunktioihin liittyy liitepartikkeli *-pA* tai *-hA*n. Tyypillisen toivomuslauseen modus on konditionaali. (Matihaldi 1979: 24—25, Karlsson 1994: 166—167.)

Lause on yleensä määritelty ajatuksen kielelliseksi ilmaisuksi (ks. esim. Sorjonen 1995: 101). Kieliopilliseen muotoon perustuvan määrittelyn mukaan täydellinen, minimaalinen lause koostuu tyypillisesti finiittiverbistä ja siihen liittyvistä nominaalisista jäsenistä, joita yleensä on ainakin yksi. Tekstissä voi kuitenkin esiintyä syntagmaja, joissa ei ole finiittiverbiä eli morfologisen modustunnuksen kantajaa. Tällaisia vaillinaisia lauseita ovat esim. jotkut tervehdykset ja vakiintuneet sanonnat kuten *Terve!* tai *Pysäköinti sallittu*. Vaillinaisia lauseita esiintyy myös tekstuaalisista syistä. Lauseenjäsen(iä) saattaa jäädä pois, jos konteksti antaa tarpeeksi tulkintainformaatiota. Tällaiset lauseet ovat tekstuaalisesti elliptisiä. (Karlsson 1994: 109—110.) Vaillinaisen lauseen tulkinta lauseeksi ja tietyn lausetyypin edustajaksi on sidoksissa sen muihin lausetyypille tunnusomaisiin piirteisiin ja kontekstiin (Lyons 1968: 175). Lauseet voivat esiintyä tekstissä yksinkertaisina lauseina tai yhdyslauseina. Yhdyslauseita syntyy, kun yksinkertaisia lauseita yhdistellään upottamalla tai rinnastamalla. Upotetut lauseet eli sivulauseet ovat lauseenjäseninä matriisilauseessaan eli päälauseessaan, mutta rinnastetut lauseet ovat rakenteellisesti tasavertaisia ja muodostavat lauseliiton. Virkkeeksi kutsutaan jaksoa, joka koostuu yhdestä tai useammasta lauseesta ja päättyy pisteeseen, huutomerkkiin tai kysymysmerkkiin. (Karlsson 1994: 110—111.)

Lauseen kielellinen sisältö muodostuu lauseen propositiosta ja lauseen puhefunktiota ilmaisevasta lauseen sisällön osasta (Matihaldi 1979: 28.). Kuten edellä (s. 10) kävi ilmi, lausetyypit edustavat kielen tasolla semanttisia puhefunktioita, ja kutakin puhefunktiota vastaa lausetyyppi, jona se ensisijaisesti toteutuu: väittävä puhefunktio väitelauseena, kysyvä kysymyslauseena jne. Lausetyypit voivat kuitenkin tietyillä kieliopillisilla

ehdoilla vakiintua toissijaisesti muuhunkin puhefunktioon (Hakulinen & Karlsson 1988: 276). Esimerkiksi ruokapöydässä lausuttu kysymyslauseen muotoinen lausuma *Voisitko ojentaa minulle suolan* on puhefunktioltaan käskevä, ei kysyvä. Lauseen puhefunktion ja sitä kautta sen illokutiivisen sävyn epäsuora tulkinta perustuu päättelyyn, kun kirjaimellinen tulkinta ei tilanteessa ole mahdollinen, eli puhuja esittää jonkin illokutiivisen sävyn epäsuorasti jonkin toisen avulla. Tällaista puheaktia kutsutaan epäsuoraksi puheaktiksi. (Searle 1975: 60.)

Puhuja käyttää epäsuoraa ilmaisua yleensä jättääkseen enemmän neuvottelunvaraa keskusteluun. Epäsuoremmassa ilmauksessa puhujalla on enemmän tavoitteita kuin suoremassa (esim. kohteliaisuuden ja kuulijan kasvojen säilyttämisen suhteen). Epäsuorat ilmaukset vaikuttavat kohteliaammilta, koska ne lisäävät kuulijan vapautta valita ja koska ilmaisun teho vähenee sitä mukaa kun sen epäsuoruus kasvaa. Niinpä esim. käskyssä *Anna suolaa!* on kuulijalla hyvin vähän pelivaraa eli mahdollisuutta kieltäytyä, kun taas kysymyslauseen muotoisen ilmauksen *Onkohan siellä suolaa?* kuulija voi helpommin käsittää vain kysymykseksi, jolloin keinoon sisältyy suurempi epäonnistumisen riski. Joskus puhuja käyttää epäsuoruutta myös ironian keinona (esim. kireän perhematkan jälkeen takapenkiltä kuuluva ilmaus *Kyllä oli mukavaa!*) (Leech 1983: 108—109, ks. myös Leiwo & Luukka & Nikula 1992: 36—37.)

Morfologisten modaaliainesten ja lausetyyppien lisäksi on muitakin tekijöitä, jotka vaikuttavat lauseen merkityksen tulkintaan. Tällaisia keinoja ovat esim. sanajärjestys, suprasegmentaaliset piirteet ja jotkut pragmaattiset partikkelit. (Matihaldi 1979: 49; Hakulinen & Karlsson 1988: 278—280.) Niillä ilmaistaan lauseen sivu- ja lisämerkitystä (ks. s. 3). Näitä ilmaisimia etsitään ja eritellään aineiston käsittelyn yhteydessä.

2 TUTKIMUKSEN KULKU

2.1 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineisto koostuu mielipidekirjoituksista, joita jyvaskyläläisen Kilpisen yläasteen seitsemäsluokkalaiset kirjoittivat äidinkielen tunneilla toukokuussa 1998. Tekstejä kirjoitti neljä opetusryhmää, yhteensä 68 oppilasta, jotka valittiin lähinnä opetuksen aikataulujen sopivuuden perusteella. Oppilaat saivat itse valita kirjoituksensa aiheen ja keksiä otsikon, mutta jokaiselle ryhmälle annettiin ennen kirjoittamista muutamia esimerkkiaiheita (liite 1). Kaksi opetusryhmää eli 34 oppilasta kirjoitti mielipidekirjoituksensa ilman asiaan perehdyttävää opetusta aikaisempien tietojensa ja kokemustensa pohjalta. Oppilailla oli kuitenkin käytettävänä oppikirja (Kouki - Kytömäki - Rajavuori - Vilhunen 1996: *Kielikuvia 2*. 1. painos. Porvoo: WSOY), josta he saivat halutesaan etsiä tietoa mielipidekirjoituksista. Toiset kaksi opetusryhmää (34 oppilasta) kävivät ensin läpi noin kolmen oppitunnin mittaisen opetusjakson mielipiteen ilmaisemisesta ja mielipidekirjoittamisesta.

Oppimisprosessi voidaan jakaa kuuteen osatekijään, joita ovat (1) motivoituminen, (2) orientoituminen, (3) sisäistäminen, (4) ulkoistaminen, (5) arviointi ja (6) kontrolli. Näiden tekijöiden kautta pyritään täydelliseen ja mielekkääseen oppimiseen. Oppiminen on mielekästä, kun uusi tieto tai tehtävä voi sulautua oppilaan aikaisempaan tietoon. Oppilaan toiminta ja tietorakenne suuntaavat ja ohjaavat hänen tarkkaavaisuuttaan ja tulkin-tojaan, ja uusi aines puolestaan muokkaa ja muuntaa aikaisempaa tietorakennetta. (Engeström 1992: 19, 45—47.) Siksi opetuskokonaisuudessa lähdettiinkin liikkeelle siitä, mitä oppilaat jo tietävät mielipidekirjoituksista. Opetuksessa edettiin opettajajohtoisesti keskustelemalla ja etsimällä vastausta seuraaviin kysymyksiin:

1. Mikä on mielipidekirjoitus?
2. Mikä on mielipidekirjoituksen tarkoitus ja tavoite?
3. Millainen on hyvä mielipidekirjoitus?

Ensimmäisen kysymyksen yhteydessä keskusteltiin mm. siitä, kuinka usein oppilaat lukevat tai kirjoittavat mielipidekirjoituksia, missä mielipidekirjoituksia on ja mistä tekstinulkoisista piirteistä mielipidekirjoituksen voi tunnistaa. Opettaja korosti, että kuka tahansa voi saada kirjoittamalla mielipiteensä julkisuuteen ja muutosta vallitseviin olosuhteisiin. Tavoitteena oli saada kaikki oppilaat motivoitumaan ja mukaan keskusteluun heidän omien kokemustensa pohjalta. Toisen kysymyksen avulla korostettiin perustelemisen tärkeyttä mielipidekirjoituksessa ja vaikuttamisessa yleensä. Opettaja esitteli esimerkkien avulla tieto- ja tunnepohjaisia perusteluja, ja ryhmässä keskusteltiin, minkälaiset perustelut ovat vakuuttavia. Samalla oppilaat pohtivat, mistä eri syistä ihmiset kirjoittavat mielipidetekstejä ja perustelevat asioita eri tavalla.

Kolmas kysymys on tutkimuksen kannalta olennaisin. Oppilaat saivat luettavakseen opettajan lehdistä valitsemia mielipidetekstejä (liite 2) ja lukemisen jälkeen keskusteltiin, mitkä kirjoituksista olivat oppilaiden mielestä hyviä ja miksi. Keskustelussa kiinnitettiin huomiota kirjoitusten kielen, tyylin ja selkeyden lisäksi niiden pituuteen, otsikointiin ja nimimerkkiin sekä ajankohtaisuuteen. Opetuksessa painotettiin kielellisten valintojen merkitystä sanoman vakuuttavuuteen. Opettaja toi esille erilaisia vaikuttamistapoja, kuten suoraan sanominen (esim. käskyt), lieventely (esim. suostuttelu) ja vihjailu ja havainnollisti asiaa esimerkkilauseiden avulla. Oppilaat saivat itse vapaasti muodostaa käsityksensä hyvästä ja vaikuttavasta mielipidekirjoituksesta opetuksen ja keskustelun pohjalta. Lopuksi oppilaat kirjoittivat vihkoonsa opettajan kokoamat kirjoitusohjeet, joissa kerrattiin tärkeimmät mielipidekirjoittamiseen liittyvät asiat (liite 3).

Opetuksen tavoitteena oli saada oppilaat huomaamaan erilaiset kielelliset keinot, joita voi käyttää tekstin vakuuttavuuden lisäämiseksi. Tarkoitus oli kuitenkin pysyä kielen käytön tasolla eikä mennä kielen aineksen tasolle, eli tunneilla ei pohdittu sitä, mikä kielen aines saa ilmauksen vaikuttamaan milloin käskyltä, milloin suostuttelulta. Esim. morfologiset modukset opetetaan yleensä peruskoulun 8. luokalla, jolloin samalla oppilaat perehtyvät tarkemmin niiden semantiikkaan. Tutkimuksen kannalta opetuksen tavoitteena oli myös muodostaa kaksi vertailuryhmää, joiden kirjoituksista voidaan tarkastella opetuksen ja motivoinnin merkitystä tutkittavana olevaan kielen ilmiöön.

2. 2 Tutkimusongelma ja -menetelmä

Tutkimuksen tavoitteena on selvittää, miten jyvaskyläläisen Kilpisen yläasteen seitsemäsluokkalaiset oppilaat käyttävät erilaisia lausetyyppejä puhefunktioiden ilmaisemiseen mielipidekirjoituksissaan ja mikä vaikutus mielipidekirjoitukseen ja vaikuttamiseen perehdyttävällä opetuskokonaisuudella on oppilaiden lausetyyppien käyttöön. Tavoitteena on myös jossain määrin tarkastella, onko havaittavissa korrelaatiota oppilaiden viimeisimmän äidinkielen arvosanan ja lausetyyppien käytön välillä. Ennakkoletuksena on, että opetuskokonaisuus vaikuttaa oppilaiden motivaatioon ja sen myötä monipuolistaa heidän kirjallisen mielipiteen ilmaisun ja vaikuttamisen keinojaan, joihin myös erilaisten lausetyyppien käyttö kuuluu. Myös korkeamman arvosanan voi olettaa näkyvän oppilaiden lausetyyppien monipuolisempaan ja persoonallisempaan käyttöönä.

Tutkimusmenetelmänä käytetään sisällön erittelyä. Dokumentteja eli oppilaiden mielipidekirjoituksia kuvaillaan ilmiönä sinänsä ja kuvailua tarkennetaan tuottajapohjaisella vertailulla. Lisäksi dokumenttien sisältöä selitetään muiden ilmiöiden avulla. Tutkimuksessa käytetään sekä sanallista että tilastollista kuvailua. (Pietilä 1976: 24—26.) Tutkittavia dokumentteja ovat Kilpisen yläasteen seitsemäsluokkalaisten äidinkielen oppitunneilla kirjoittamat mielipidekirjoitukset. Erityisesti tutkittavien dokumenttien kvantitatiivisissa analyysissä aineistoa tarkastellaan kahtena erillisenä kokonaisuutena. Ensimmäisen aineiston muodostavat 34 mielipidekirjoitusta, jotka kahden opetusryhmän oppilaat ovat kirjoittaneet ilman asiaan johdattelevaa opetusta (tätä aineistoa merkitään jatkossa kirjaintunnuksella A) ja vertailuaineistona ovat ne 34 kirjoitusta, jotka kahden opetusryhmän oppilaat kirjoittivat käytyään ensin läpi noin kolmen oppitunnin mittaisen opetuskokonaisuuden (merkitään kirjaintunnuksella B). Puhuttaessa aineistosta yleensä ja käytettäessä 'aineisto'-käsitettä ilman kirjaintunnusta tarkoitetaan sillä kaikkien tutkittavana olevien mielipidekirjoitusten joukkoa (A + B).

Tarkastelussa edetään siten, että aineistoa analysoidaan kokonaisuutena kunkin lausetyypin käytön esittelyn yhteydessä (kappale 3). Tutkimus on pääasiassa kvalitatiivista, mutta tulosten luotettavuuden ja vertailtavuuden parantamiseksi on tehty myös kvantitatiivista analyysia (kappale 4). Esimerkkilauseet on valittu aineistosta. Esimerkkilau-

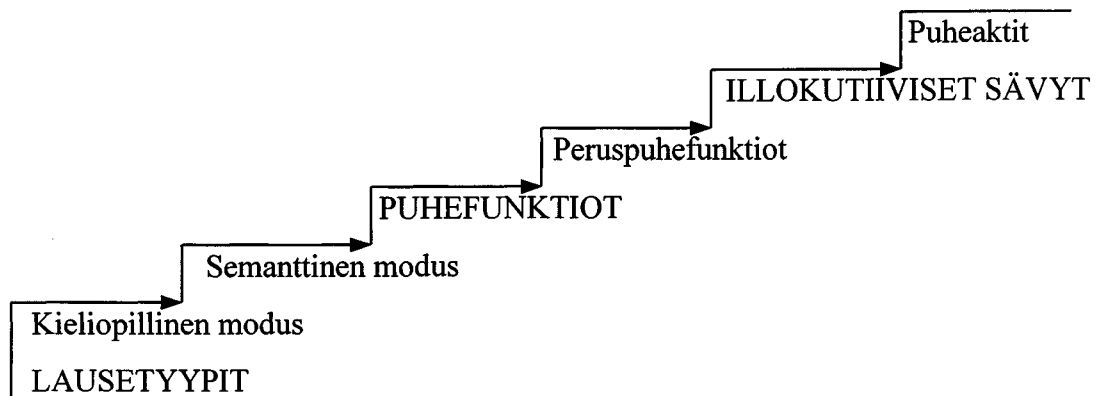
seiden perässä on sulkeisiin merkitty aineistoryhmän kirjaintunnus (A / B) ja kirjoittajan viimeisimmän äidinkielen kurssin arvosana (4—10), eli esimerkklauseen perässä oleva merkintä (B7) tarkoittaa, että esimerkki on valittu mielipidekirjoituksesta, jonka kirjoittaja kuuluu opetuskokonaisuuden läpikäyneeseen ryhmään ja on saanut viimeisimmästä äidinkielen kurssistaan arvosanan 7.

Kuten jo edellä (s. 16) määriteltiin, lause on kielellinen yksikkö, joka koostuu tyypillisesti finiittiverbistä ja siihen liittyvistä nominaalisista jäsenistä, joita yleensä on ainakin yksi. Tekstissä on siis niin monta lausetta kuin on persoonamuotoisia verbejä. Monissa tekstityypeissä esiintyy kuitenkin myös syntagmoja, joista puuttuu finiittiverbi, mutta jotka silti voidaan tulkita lauseiksi. Tässä tutkimuksessa lauseiksi on tulkittu kaikki täydelliset, finiittiverbin sisältävät lauseet sekä ne vaillinaiset lauseet, joiden voidaan katsoa edustavan jotain tutkittavaa lausetyyppiä ja joiden puhefunktio on niiden rakenteen ja kontekstin perusteella määriteltävissä. Finiittiverbien määrä vastaa melko tarkasti lauseiden määrää, sillä vaillinaisten ja yhden finiittiverbin sisältävien lauseiden lisäksi aineistossa on lauseita, joissa on useampia finiittiverbejä.

Tutkimuksen näkökulma on syntaktis-semanttis-pragmaattinen. Tarkastelussa edetään portaittain syntaktiselta eli lausetasolta kielen semanttiselle eli lauseiden merkitysten tasolle ja edelleen pragmaattiselle eli kielenkäytön tasolle. Tutkimuksen lähtökohtana ovat eri lausetyypit ja niiden ohella muut puhefunktion ja illokutiivisen sävyn tulkintaan vaikuttavat modaaliset lisämerkitysaineokset. Kutakin lausetyyppiä analysoidaan erikseen ja määritellään, mitä puhefunktiota se kulloinkin vastaa. Tarkastelussa edetään lausetyypin ensisijaisesta käytöstä toisijaiseen käyttöön. Puhefunktioista käytetään jatkossa nimityksiä 'toteamus' (pro 'toteava puhefunktio'), 'käsky', 'kysymys', 'huudahdus' ja 'toivomus' (vrt. kuvio 3). Fraasit ja institutionaaliset performatiivit on käsitelty niiden merkitystä vastaavien täydellisten lauseiden yhteydessä. Seuraava kuvio havainnollistaa tutkimuksen etenemistä ja sen keskeisiä käsitteitä (keskeisimmät käsitteet kapiteloitu):

SYNTAKTINEN TASO SEMANTTINEN TASO PRAGMAATTINEN TASO

Kuvio 5. Tutkimuksen keskeiset käsitteet

3 LAUSETYYPIEN KÄYTTÖ SEITSEMÄSLUOKKALAISTEN MIELIPIDEKIRJOITUKSISSA

3.1 Väitelauseen ensisijainen käyttö

3.1.1 Jyrkkä toteamus

Väitelausetta pidetään kaikissa kielioppimalleissa lauseen rakenteellisesti tunnusmerkittömänä edustajana ja muita lausetyyppejä on pidetty väitelauseiden muunnelmina. Varsin usein väitelauseiksi on katsottu vain sellaiset väitelauseet, joissa ei ole modaalista ainesta, koska modaalaines saa aikaan sen, ettei lauseen totuusarvoa voida verifioida. Väitelauseen perustapaukseen sisältyy merkitys, että puhuja pitää totena esittämänsä lauseen asiasisältöä. Niinpä väitteen perusfunktiona on pidetty toteamusta. (Hakulinen & Karlsson 1988: 277, Matihaldi 1980: 59.)

Sanajärjestys on yksi kieliopillisten funktioiden osoittamisen keino. Suomen kielen sanajärjestys on melko vapaa verrattuna moniin muihin kieliin. Kullakin lausetyypillä on sille ominainen sanajärjestys tai sanajärjestykset, joihin muutoksia voi tuoda esim. jonkin konstituentin tähdennys. (ks. esim. Ikola 1968: 301—307, Penttilä 1963: 654, Siro

1964: 68.) Perustavassa, tunnusmerkittömässä ja normaalipainotteisessa väitelauseessa on perussanajärjestys, joka voi reaalistua monenlaisina sanajärjestystyyppinä, kuten SVO (esim. *Presidentti kampasi tukkansa*) ja SVA (esim. *Elli pitää mämmistä*) (S = subjekti, V = verbi, O = objekti ja A = adverbiaali). Predikaattiverbi on yleensä lauseessa toisena jonkin nominaalijäsenen jälkeen. (Karlsson 1994: 154—155.)

Väitelauseen ensisijainen puhefunktio on toteamus. Toteamukset voidaan jakaa jyrkkiin, todenvastaisiin (3. 1. 2) ja modaalisiin toteamuksiin (3. 1. 3). Jyrkäksi toteamukseksi voidaan nimittää toteamusta, johon ei sisälly episteemistä tai deonttista modaalialainesta. (Matihaldi 1979: 59.) Lyons (1977: 745) käyttää tällaisesta ilmauksesta nimitystä 'categorical assertion' ja tarkoittaa sillä väitettä, joka ei sisällä 'mahdollisen' tai 'välttämättömän' merkkiainesta. Jyrkkiä toteamuksia ovat esimerkiksi seuraavat lauseet:

(18) *Nykyajan ohjelmat ovat paljon väkivaltaisempia ja älyttömämpiä kuin ennen.* (A10)

(19) *Nykyisin rattijuopumuksesta saa liian pienen tuomion.* (B8)

Lauseissa ei ole mitään ainesta, jonka merkitys kantaisi puhujan epävarmuuden tai todenvastaisuuden tietämisen merkitystä. Lauseesta erottuu proposition lisäksi vain merkitys 'minä totean' eli 'minä olen varma, että propositio on tosi'. Morfologinen modus on indikatiivi. Sanajärjestyksen muutos ei vaikuta jyrkkänä toteamuksena esiintyvän väitelauseen puhefunktioon (Matihaldi 1979: 59—60):

(20) *Telkkarissa pyörii sarja nimeltä Sally.* (B7)

(21) *Onhan naisetkin ihmisiä.* (B7)

Lauseessa (21) on liitepartikkelit *-han* ja *-kin*, joihin on konventionaalistunut lisämerkitys. Lisämerkitystä sanotaan konventionaalistuneeksi eli vakiintuneeksi sen vuoksi, että jokainen tämän lauseen kuulija tulkitsee siihen sisältyvän vihjeen samalla tavalla. Lisämerkitys ei kuitenkaan muuta lauseen puhefunktiota toiseksi. Lisämerkityksen sisältö riippuu partikkelin vaikutusalasta. Partikkelien lisäksi lisämerkitystä voi kantaa toisijaisesti käytetyt ajan adverbis, pronominit, kvanttorit ja kieliopilliset morfeemit. (Hakulinen & Karlsson 1988: 278—280.) Esim. lauseessa

(22) *Ihmisille ei ole mitään hyötyä turkiksista.* (A8)

pronomini *mitään* on vakuuttelua tehostavana aineksena. Myös sanavalinta voi tuoda lauseeseen lisämerkityksen. Nuoret käyttävät varsinkin puhuessaan paljon sävyiltään

affektiivisiä sanoja, ja myös mielipidekirjoituksissa on käytetty esim. vahvasti pejoratiivisia ilmauksia (24):

(23) *Mua kyrsii rasismi!* (A8)

(24) *Ne on hulluja, tunteettomia paskoja!* (A8)

Kirjoittajat ovat lisänneet lauseiden loppuun huutomerkit, joten ne voitaisiin toisaalta tulkita myös huudahduksiksi. Lause (23) on kuitenkin kirjoitelman ensimmäinen lause, kirjoittajan kantava väite, ja se on luontevampaa tulkita jyrkäksi toteamukseksi.

3. 1. 2 Todenvastainen toteamus

Todenvastaiset toteamukset ovat väitelauseita, joiden syntaktinen modus on väite ja morfologinen modus konditionaali. Lisäksi todenvastaiselle toteamukselle on tyypillistä, että itse ilmauksessa tai sen välittömässä kontekstissa on jokin merkitykseltään 'tosi' aines, jonka vastakohtana on puhetilannesidonnainen 'todenvastainen' konditionaalisen väitelauseen merkitys. (Matihaldi 1979: 76—77.) Penttilä (1963: 476—480) esittelee laajasti konditionaalien (preesensin) käyttöä ja löytää sille 19 erilaista merkitysvarianttia pää- ja sivulauseissa sekä referaatissa. Hänen mukaansa konditionaali asettaa tekemisen ikään kuin riippuvaksi jostain ehdosta, joka jätetään lausumatta ja siten sanonnan varmuus lieventyy. 'Todenvastaisuuden' merkityksen konditionaaliin on liittännyt Wiik (1981). Konditionaalimuotoiseen todenvastaiseen toteamukseen sisältyy presuppositio (edellyttämys) *Minä tiedän, että asia on päinvastoin*. Esim. lause

(25) *Jos se olisi isoisästäni kiinni, hän kuolisi vaikka sen (itsenäisyyden) puolesta.* (B9)

presupponoi, että *Se ei ole isoisästäni kiinni*. Todenvastaisen toteamuksen yksinkertaisin tunnistamistapa on rinnasteinen indikatiivinen *mutta*-lause, joka merkitykseltään vastaa päinvastaista asiasisältöä (Matihaldi 1979: 62):

(26) *Ymmärtäisihän sen, jos Suomessa olisi turkisten käyttöä vaativa ilmasto, [mutta nykyään kukaan ei voi enään vedota siihenkään.]* (A9)

Sulkeissa oleva lause sanoo itse asiassa saman asian kuin lauseet (27).

(27) *Sitä ei ymmärrä — — Suomessa ei ole turkisten käyttöä vaativa ilmasto.*

Jos *mutta*-lause indikatiivisena ilmaisee konditionaalilauseen asiasisällön päinvastaisena, tarkasteltavaan konditionaalilauseeseen sisältyy elementti, jonka merkityksen sanallinen vastine on 'minä esitän todenvastaisena' eli 'kiistan' (Matihaldi 1979: 62). Selkeimmkin 'todenvastaisuuden' merkitys tulee esiin lauseissa, joissa ei ole konditionaalin tunnuksen *-isi-* lisäksi mitään muuta ehtoa ilmaisevaa ainesta (esim. *Olisin mielelläni lähtenyt.*). Esimerkki (26) sisältää kaksi lausetta, päälauseen ja sille alisteisen sivulauseen. Nämä lauseet sisältävät siis konditionaalin lisäksi 'ehdon' merkitystä kantavan *jos — niin* -rakenteen. Päälauseen konditionaali ilmaisee tässä tapauksessa konditionaalisen *jos*-lauseen ilmaiseman kuvittelevan, epävarman tai epätodennäköisen oletuksen seurauksen ja sivulauseen konditionaali taas ilmaisee tekemistä, joka ei ole varmaa tai todennäköistä (Penttilä 1963: 477, 479). Aineiston kaikki todenvastaiset toteamukset sisältävät tällaisen ehtokeyhksen tai konditionaalin lisäksi jonkin muun ehtoa ilmaisevan ai-neksen.

Joskus todenvastaiselle toteamukselle on vaikea keksiä täsmällistä vastakkaisilmausta, kun sanallisesti kuvaillaan ilmauksen merkitystä ja vaikutusta kielelliseen ympäristöön-sä (Matihaldi 1979: 73). Tällainen tapaus on mm. seuraava esimerkki:

(28) [— — *eikä tullut kuuloonkaan,*] *että liikkuisit kaupungilla iltamyöhään, viinanlotraamisesta puhumattakaan.*(A8)

Suluissa oleva päälause on indikatiivinen kieltolause ja sivulauseet, joista jälkimmäinen on tekstuaalisesti elliptinen, konditionaalimuotoisia. Rakenne *liikkuisit kaupungilla iltamyöhään* implikoi vastakkaisen merkityksen (29):

(29) *Et liiku kaupungilla iltamyöhään.*

Elliptinen lause *viinanlotraamisesta puhumattakaan* vastaa merkitykseltään täydellistä lausetta *Puhumattakaan, että lotraisit viinan kanssa. Puhumattakaan* on vahvistetusti kielteinen ilmaus, joka merkityksellään estää kielteisen indikatiivimuodon käytön (30), ja kirjoittaja käyttää konditionaalialia, koska se on kirjoittajasta luultavasti voimakkaampi kielteisyyden ilmaus (Matihaldi 1979: 73):

(30) **Puhumattakaan, että et lotraa viinan kanssa.*

Oppilaat käyttävät todenvastaista toteamusta kertoessaan tämänhetkisestä tilanteesta ja asiantilasta, johon he haluavat muutosta. Todenvastaiset toteamukset sijoittuvat lähinnä kirjoitelmien alku- tai keskivaiheille, ja niillä ilmaistaan perusteluja ja taustatietoja, joilla yritetään lisätä mielipiteen painavuutta ja siten vakuuttaa lukija.

3. 1. 3 Modaalinen toteamus

Modaalisia toteamuksia ovat toteamukset, joiden kokonaismerkitykseen sisältyy 'totena esittämisen' ja proposition lisäksi episteemistä välttämättömyyttä tai deonttista välttämättömyyttä taikka mahdollisuutta ilmaisevaa merkitysainesta tai ainesta, joka ilmaisee puhujan asennoitumista proposition (Matihaldi 1979: 77). Ne ovat väitelauseita, joiden syntaktinen modus on väite, morfologinen modus indikaatiivi ja peruspuhefunktio esittävä. Modaalisia toteamuksia on kolmentyyppisiä:

(31) *Mutta täytyy olla tyytyväinen, toiseenkin sijaan!* (A9)

(32) *Pahimmassa tapauksessa lapset joutuvat sotimaan.* (A9)

(33) — — *toivottavasti Suomen hyvä urheilumenestys saa yhä useammat nuoret hyvän harrastuksen pariin.* (B9)

Lause (31) on esimerkki episteemisestä modaalisesta toteamuksesta, jossa *täytyä*-verbi kantaa episteemisen 'välttämättömyyden' merkitystä. Tällainen ilmaus on hyvin vaikea erottaa episteemisestä 'mahdollisuutta' tai 'arvelua' ilmaisevasta toteamuksesta, koska lukijan on vaikea tulkita, mihin kirjoittajan toiminnan välttämättömyys perustuu. Episteemistä 'arvelua' ilmaiseviin väitelauseisiin palataan kappaleessa 3. 1. 4. Lause (32) sisältää modaaliverbin *joutua*, joka ilmaisee deonttista pakkoa ja lauseessa (33) on modaalinen adverbini *toivottavasti*, jolla kirjoittaja ilmaisee suhtautumisensa lauseen asiiasältöön. Modaalisia aineksia on hyvin monenlaisia (ks. s. 12—13), ja kirjoittaja voi ilmaista suhtautumistaan esim. sivulauseessa esille tuotavaan proposition myös vaikkapa johtolauseen predikaattiverbillä kuten esimerkissä (34):

(34) *Minua ärsyttää, kun ihmisiä syrjitään ulkonäön, vaatetuksen, harrastuksien ja monien muiden asioiden takia.* (A9)

Episteeminen ja deonttinen modaalisuus eivät aina erotu selkeästi syntaksin tasolla toisistaan. Esimerkiksi verbit *täytyä* ja *voida* ovat kaksiselitteisiä siten, ettei kontekstistaakaan aina selviä, onko kyseessä episteeminen vai deonttinen tulkinta. Lisäksi modaalili-

verbillä voi olla ns. juurimerkitys, jolla tarkoitetaan kykyä ilmaisevaa dynaamisuuden modaalitettia. Niinpä esim. lauseessa

(35) [*Minulla on ystäviä*], *joille voi kertoa ilot ja surut.* (A8)

voida-verbin merkitys voi olla episteeminen 'saattaa', deonttinen 'saa' tai kykyä ilmaiseva 'pystyy'. (Hakulinen & Karlsson 1988: 264.)

Joskus on vaikeaa määritellä, tulkitaanko modaalista merkitysainesta sisältävä väitelause peruspuhefunktioltaan esittäväksi vai ohjailevaksi. Toisijaista puhefunktiota vastaa väitelauseen muoto, puhujan ohjaileva tarkoitus ja sen yhteydessä toissijaisesti ohjaileva peruspuhefunktio. (Matihaldi 1979: 79.) Esimerkiksi lause

(36) *Minusta ihminen saa olla sellainen kuin Jumala on hänet luonut, piste.* (B9)

voidaan tulkita voidaan tulkita puhefunktioltaan esittävän väitteen lisäksi ohjailevaksi väitteeksi: 'saa olla' = 'olkoon'. Modaaliverbin *saada* lisäksi lauseessa (36) on puhujan omaa näkökulmaa korostava aines *minusta*. Tällainen performatiivinen aines (esim. *minusta ~ minun mielestäni ~ olen sitä mieltä*) on oppilaiden mielipidekirjoituksissa hyvin yleinen. Se esiintyy tavallisesti heti kirjoituksen ensimmäisen lauseen alussa, jossa oppilas on ilmaissut pääväittämänsä, ja sillä on haluttu korostaa, että kirjoituksen näkökulma on hyvin henkilökohtainen. Oppilaat ovat myös kokeneet kirjoittamisen aloittamisen vaikeaksi, ja henkilökohtaista mielipidettä korostavalla aineksella on ollut monen mielestä varmasti helpointa aloittaa.

3. 1. 4 Arveleva väite

Arvelevaa väitettä käyttäessään puhuja ilmaisee, että propositio on puhujan subjektiivisen arvioinnin tai objektiivisten tietojen perusteella mahdollisesti tosi, mahdollisesti epätosi puhujaa ympäröivässä reaalisen todellisuuden maailmassa (Matihaldi 1979: 91). Arvelemisen ilmaisutapoja on suomen kielessä runsaasti: morfologisista moduskategorioista potentiaali ja konditionaali, modaaliset adverbi(aali)t, adjektiivit ja verbit sekä erilaiset performatiiviverbit kuten *arvella*, *epäillä* ja *luulla*.

(38) *Haluan, että Suomi olisi itsenäinen vielä sadankin vuoden jälkeen.*
(B9)

sivulauseen konditionaali ilmaisee kirjoittajan toiveen, mutta samalla sillä halutaan korostaa, ettei propositio — Suomen itsenäisyys — ole tulevaisuudessa varmasti tosi asia.

Arvelua voi väitelauseissa ilmaista myös adverbiaalit, jotka kantavat 'todennäköisyyden', 'mahdollisuuden' tai 'epätodennäköisyyden' merkitystä, eli ilmaisevat episteedistä modaalisuutta (Matihaldi 1979: 99). Kirjoittaja käyttää adverbeja ilmaistessaan asenteensa tai mielipiteensä puheena olevasta asiasta tai sen mahdollisuudesta (Lyons 1977: 452). Esim.

(39) *Suomelle vihellettiin ehkä pari turhaa jäähyä* — — (A8)

(40) *Kai hänenkin tyttänsä on nuori, mutta varmaan erinlainen.* (A8)

(41) *Tuskin kukaan haukkuu toista esim. siitä, että toisella on kiharemmat hiukset kuin hänellä itsellään.* (B9)

(42) *Rasistit ovat mitä luultavammin massan mukana touhuun siirtyneitä keltapäitä.* (A9)

Tutkimusaineistossa esiintyviä lauseadverbiaaleina toimivia adverbeja ovat *ehkä* (39), *kai* (40), *varmaan* (40), *tuskin* (41) ja *mitä luultavimmin* (42). Näistä yleisimmin esiintyy *ehkä*. Muita 'arvelun' merkitystä kantavia adverbeja ovat esim. *arvatenkin*, *kaikeksi*, *kukaties*, *(kyllä) mar*, *luultavasti*, *oletettavasti*, *todennäköisesti* ja *vissiin* (Matihaldi 1979: 100—102, ks. myös Ahlman 1933: 143—144).

Merkitykseltään vastaavia kuin 'arvelun' merkitystä kantavat adverbit ovat adjektiivirakenteet kuten *on luultavaa* ~ *mahdollista* ~ *todennäköistä* ~ *epätodennäköistä* jne. Ero on, että adverbit esiintyvät lauseessa adverbiaalina, mutta adjektiivirakenteet muodostavat lauseen predikaattiosan. (Matihaldi 1979: 102.) 'Arvelua' ilmaisevista adjektiivirakenteista aineistossa esiintyy vain ilmaus *on mahdollista*:

(43) *On kuulemma mahdollista pestä vanhat lenkkitosut sisäkengiksi* —
— (B10)

Niin adjektiivirakenteiden kuin episteedisten modaaliverbienkin yhteydessä on syytä tarkastella, ilmaiseeko kirjoittaja lauseella oman subjektiivisen käsityksensä vai yleisen päätelmän. Esimerkiksi lauseessa (43) kirjoittaja on halunnut erottaa tai ainakin etäännyttää väitelauseen ilmaiseman proposition omasta mielipiteestään käyttämällä adjek-

tiivirakenteen lisäksi ilmausta *kuulemma*. Subjektiivisesti episteemisessä ilmauksessa kirjoittaja on saattanut käyttää myös omaa näkökulmaa korostavaa ainesta kuten *minun mielestäni*.

On olemassa monia käsityksiä siitä, mitkä verbit katsotaan modaalisiksi (ks. s. 13). Tässä tutkimuksessa on käytetty Hakulisen & Karlssonin (1988: 232) luokittelua, jonka mukaan modaaliverbit ilmaisevat a) mahdollisuutta ja kykyä (*osata, pystyä, saattaa, taitaa, voida*), b) välttämättömyyttä ja pakkoa (*joutua, pitää, täytyä*) ja c) luvallisuutta (*saada, sallia, suoda, suvaita*). Episteemisisissä 'arvelua' ilmaisevissa väitelauseissa näistä verbeistä voi esiintyä a)-ryhmän verbit *saattaa, taitaa* ja *voida*:

- (44) *Koulussakin jotkut oppilaat saattaa alkaa haukkua, — — (A9)*
- (45) *Niin se ikävä kyllä taitaa olla. (A8)*
- (46) *Toisaalta vieraista kulttuureista voi olla meille hyötyäkin! (B9)*

Saattaa-verbiä käytetään yleensä ilmaisemaan episteemistä mahdollisuutta, kuten lauseessa (44), mutta joskus harvoin se voidaan tulkita myös deonttiseksi. Episteemistä mahdottomuutta *saattaa*-verbillä ei tavallisesti ilmaista, vaan tällöin se korvataan *voida*-verbillä. (Kangasniemi 1992: 330—331.) *Taitaa*-verbi on usein merkitykseltään ”neutraalin” ’arveleva’ (Matihaldi 1979: 106). Sitä käytetään arvelevissa väitteissä ilmaisemassa sekä episteemistä todennäköisyyttä — kuten lauseessa (45) — että epätodennäköisyyttä. Sen käytöllä pyritään usein ilmaisun kohteliampaan sävyyn. (Kangasniemi 1992: 334—335.) *Voida*-verbi voidaan tulkita kontekstista riippuen kolmella eri tavalla (ks. s. 26). Yleensä *voida*-verbin tulkitaan ilmaisevan episteemistä arvelua silloin, kun verbi on merkitykseltään staattinen ja/tai subjekti eloton, kuten lauseessa (46) (Kangasniemi 1992: 319). *Voida* on tutkimusaineistossa esiintyvistä episteemisistä modaaliverbeistä ylivoimaisesti suosituin.

Oppilaat käyttävät yleisesti modaaliverbejä *voida* ja *pitää* tuodessaan esiin omia ehdotuksiaan ja suunnitelmiaan asioiden parantamiseksi. Tässä yhteydessä väitteet ovat tavallisesti myös konditionaalimuotoisia:

- (47) *Joten minun mielestä näissä elokuvissa voisi olla enemmän ikärajana 14-vuotta. (B9)*
- (48) *Minun mielestä aselait pitäisi palauttaa entiselleen ja sillä sipuli. (A6)*

Lauseissa (47) ja (48) episteemisten modaaliverbien konditionaalimuodolla on haluttu lieventää vaatimusta ja ilmaista se kohteliaammin (ks. esim. Penttilä 1963: 476). Kumpikin kirjoittaja on korostanut ilmauksensa subjektiivisuutta *minun mielestä* -aineuksella. Varsinkin lauseen (48) voisi tulkita myös puhefunktioltaan ohjailevaksi, koska kirjoittaja on jatkanut lausettaan painokkaalla lisäyksellä *ja sillä sipuli*.

Arvelevia väitteitä ovat myös väitelauseet, joissa kirjoittaja on käyttänyt performatiiviverbiä korostaakseen, että kyseessä on arvelu eikä totena ilmaistu väittämä. Tällaisia verbejä ovat ainakin *arvella*, *epäillä* ja *luulla*. Niiden yhteisenä merkityspiirteenä on merkitys 'mahdollinen'. (Matihaldi 1979: 109.) Aineistossa ei esiinny näistä verbeistä kuin *luulla* ja sekin vain yhden kerran:

(49) *Kaikki luulevat, että ikärajoilla voitaisiin poistaa alle 18-vuotiaitten ryyppääminen.* (A8)

Lauseessa (49) puhujana ei ole 'minä' vaan 'he'. Tässä mielessä se eroaa tyypillisestä performatiivista, joka on muodoltaan yksikön 1. persoonassa (ks. s. 5). Puhuja haluaa performatiiviverbillä korostaa, että sivulauseessa ilmaistu propositio ei ole hänen mielestään tosi, vaikka toiset arvelevat sen olevan tosi. *Että*-lauseen predikaattina oleva modaaliverbi *voida* on konditionaalimuotoinen, minkä vuoksi toteamus on helpointa tulkita todenvastaiseksi.

Arvelua voidaan väitelauseissa lisäksi ilmaista kvasirakenteella *o(le)- -vinA-*. Tavallisesti tällä rakenteella ilmaistaan harhautettua, luuloteltua tai teeskenneltyä tekemistä (Penttilä 1963: 350, Siro 1964: 143). Samanlaista 'luulottelun' merkitystä kantaa sana *muka*. Kun puhuja valitsee *muka*-sanan lausumaansa, hän osoittaa tietävänsä, että asia on päinvastoin kuin mitä hän sanoo, mutta tämän lisäksi *muka* sisältää lisämerkityksen 'sanotaan ~ väitetään lausuman mukaisesti'. (Matihaldi 1979: 123.)

3. 2 Väitelauseen toissijainen käyttö

3. 2. 1 Väitelause kysymyksenä

Kielellisten muotojen toissijaisella käytöllä tarkoitetaan sellaista kieliopillisten elementtien käyttöä, joka poikkeaa kieliopin määrittelystä (Yli-Vakkuri 1986: 1). Esimerkiksi lausetyyppien ensisijainen tehtävä on määrittely niiden kommunikatiivisen funktion mukaan, ja toissijaiseksi nimitetään kaikkea muuta, tästä funktiosta poikkeavaa käyttöä. On siis mahdollista, että jokin lausetyyppi on tietyin kieliopillisin ehdoin vakiintunut toissijaisesti muuhunkin puhefunktion. (Hakulinen & Karlsson 1988: 276.) Searlen mukaan (1975: 60) lausetyyppien toissijaisessa käytössä on kyse epäsuorasta puheaktista, jossa puhuja esittää jonkin illokutiivisen sävyn epäsuorasti jonkin toisen avulla. Tällöin kuulija joutuu sovinnaisen, suoran tulkinnan sijasta etsimään kontekstisidonnaisen illokutiivisen sävyn ja toissijaisen puhefunktion tulkintamahdollisuutta. Hänen on myös selvitettävä, miksi puhuja on tietoisesti rikkonut keskustelua yleensä sääteleviä periaatteita vastaan. (Matihaldi 1979: 137.)

Väitelause voi ensisijaisesti esittävän puhefunktionsa ohella esiintyä toissijaisesti ohjailuvassa tai ilmaisevassa puhefunktiossa. Väitelauseella voidaan siis ilmaista myös kysymystä, käskyä tai toivomusta. (ks. esim. Hakulinen & Karlsson 1988: 277—278, Matihaldi 1979: 199, Yli-Vakkuri 1986: 150.) Väitelauseen kysyvyyttä ilmaisee yleensä vain lauseen lopussa oleva kysymysmerkki ja lauseen konteksti. Joskus myös lauseen sanajärjestys poikkeaa normaalipainotteisen väitelauseen sanajärjestyksestä. Puheessa ensisijaisesti esittävän puhefunktion muutos toissijaisesti kysyväksi on saatu aikaan intonaatiokuvion muutoksella. (Matihaldi 1979: 176—177.)

Väite- ja kysymyslause erotetaan toisistaan inversiolla eli muuttamalla sanajärjestys käänteiseksi. Väitelauseesta tulee kysyvä, kun verbi sijoitetaan lauseen alkuun. (Hakulinen 1976: 34.) Kysyvän sävyn väitelauseeseen voi tuoda yhteiseen tietoon vetoava liitepartikkeli *-han* tai jokin arvelua ilmentävä elementti, kuten adverbi *ehkä*, *kai* tai *kaiketi* (Hakulinen & Karlsson 1988: 278):

(50) [*Miettikää ensin mitä sanotte,*] *ehkä mielenne muuttuu!?! (B9)*

Koko tutkimusaineistossa on vain muutama esimerkin (50) kaltainen toissijaisesti kysyvässä puhefunktiossa käytetty väitelause. Tästä voidaan päätellä, että kun oppilaat haluavat lukijoiden huomaavan heidän kysymyksensä ja miettivän niihin vastauksia, he mieluummin käyttävät suoria kysymyslauseita. Lukijalle suunnattu suora, iskevä kysymys on mielipidekirjoituksessa vaikuttavampi kuin väitelauseen muotoinen kysymys.

3. 2. 2 Väitelause käskynä

Väitelauseen tyyppiset käskyt ovat väitelauseita, joiden morfologinen modus on normaalisti väitelauseeseen kuuluva indikatiivi tai konditionaali. Lauseen 'käskevä' merkitys saa joskus aikaan muutoksia tai johtuu muutoksista, jotka näkyvät lauseen muodollisessa rakenteessa. (Matihaldi 1979: 138.) Käskyllä on useita alatyyppejä, jotka esitellään kappaleessa 3. 6, mutta tässä yhteydessä esitellään yhtenä kokonaisuutena kaikki toissijaisesti käskevässä puhefunktiossa esiintyvät väitelauseet.

Väitelauseet voidaan usein tulkita käskeviksi sillä perusteella, ettei kuulija voi reagoida niihin vastaamalla *Niin* tai *Vai niin* kuten toteamuksiin. Sen sijaan hän voi reagoida niihin kuten imperatiiveihinkin vastaamalla esim. *Eikä* tai *Joo*. (Hakulinen & Karlsson 1988: 277.)

(51) *No, yritetään vielä taistella eläimien puolesta, [että ymmärrettäisiin, että on toinenkin tapa]!* (A8)

(52) *Antasitte vaan olla.* (B8)

(53) *Tämä Spice Girls -kuume on saatava kuriin!!* (A8)

Passiivin indikatiivin preesensia käytetään usein puhekielessä korvaamassa aktiivin monikon 1. persoonan muotoa (ks. esim. Sorjonen 1995: 67). Samoin sillä voidaan ilmaista imperatiivin sijasta käskyä (Penttilä 1963: 473, Yli-Vakkuri 1986: 160), jonka alaiseksi puhuja asettaa myös itsensä. Esimerkiksi lauseessa (51) kirjoittaja kannustaa muita ihmisiä oman esimerkinsä mukaan taistelemaan eläinten puolesta. Lauseen lopussa ei välttämättä tarvita huutomerkkiä, sillä ohjaileva puhefunktio käy ilmi myös kontekstin perusteella.

Lause (52) on muodollisesti 2. persoonassa oleva konditionaalinen väitelause. Käskevää merkitystä vastaa lähinnä finiittiverbin sijoittaminen lauseen alkuun, jolloin myös tär-

kein informaatio on lauseen alussa. Usein lauseesta puuttuu subjekti kuten imperatiivilauseestakin. Tavallisesti lukija tunnistaa tällaisen lauseen kärkeväksi verbialkuisuuden perusteella, vaikkei sen lopussa olekaan huutomerkkiä. (Matihaldi 1979: 142.) Konditionaalilin voi katsoa tässä yhteydessä ilmaisevan käskyn kohteliaammin tai lievennettynä (Penttilä 1963: 476), mutta joissakin tapauksissa, kuten lauseessa (52), konditionaalilla saatetaan haluta ilmaista jotain muuta tunnetilaa, esim. kyllästymistä tai ylemmydentuntoa. (Yli-Vakkuri 1986: 203.)

Modaalit *pitää, saada, tahtoa, tulla ja täytyä* sekä rakenne *on -vA* ilmaisevat deonttisesti käytettyinä yleensä jonkinasteista sallimista, velvoitetta tai pakkoa, mutta joissain yhteyksissä ne voidaan tulkita myös toissijaiseksi käskyksi, jos lauseen puhujaksi voidaan olettaa joku auktoriteetiksi katsottava puhuja (Matihaldi 1979: 145, 149). Lause (53) voidaan tulkita puhefunktioltaan kärkeväksi, vaikka kirjoittaja ei olekaan auktoriteettiasemassa lukijoihin nähden. Hän on kuitenkin jo aiemmin tekstissään perustellut omalla tietämyksellään vaatimustaan, jota hän nyt lisäksi korostaa kahdella huutomerkillä.

Edellä mainittujen aineistossa esiintyvien tapausten lisäksi on muitakin tapoja käyttää väitelausetta toissijaisesti käskynä. Esim. normaali väitelause *Sinä menet nyt nukkumaan* tulkitaan käskyksi, koska on pragmaattisesti outoa kuvailla toisen läsnäolijan toimintaa samanaikaisesti tälle itselleen (Hakulinen & Karlsson 1988: 277). Myös pelkkä intonaatio voi paljastaa tällaiset lauseet kärkeviksi. Joskus puhuja saattaa ilmaista puheensa funktion performatiiviverbillä, jonka ympärille rakentuva väitelause on toissijaisesti kärkevä, esim.

(54) *Vaadinkin enemmän teho ratsijoita — — (B8)*

Tämäntyyppinen rakenne on kuitenkin harvinainen, sillä yleensä puhuja valitsee mahdollisimman taloudellisen tavan ilmaista tahtomuksensa. (Matihaldi 1979: 149.)

3. 2. 3 Väitelause huudahduksena

Jotta lause voitaisiin tulkita huudahdukseksi, sen täytyy täyttää seuraavat onnistumisehdot (Matihaldi 1979: 182) :

1. Puhujalla on tarve ilmaista tunteitaan.
2. Puhuja tuntee todella mielihyvää, hämmästyksiä, kipua tai vastaavaa, ei siis teeskentele.
3. Puhuja ilmaisee vilpittömästi tunteitaan.

Huudahdusten puhefunktio on siis ilmaiseva. Huudahduslauseilla ei ole yhtä ainoaa omaa rakennetyyppiään kuten esim. kysymyslauseilla, joten on hieman harhaanjohtavaa puhua toissijaisista huudahduksista. Esim. Matihaldi (1979: 186) ei tee lainkaan jakoa ensi- ja toissijaisten huudahdusten välille. Voidaan kuitenkin ajatella, että joidenkin liioittelevaa tunnepurkausta ilmaisevien väitelauseiden merkityssisältö antaa mahdollisuuden tulkita ne mieluummin huudahduksiksi kuin toteamuksiksi (Hakulinen & Karlsson 1988: 278). Esimerkiksi virkkeen

(55) *Parasta viihdettä televisiossa, mitä tiedän!* (A9)

lauseet on väitelauseen muodosta huolimatta tulkittava huudahdukseksi, koska kyseessä on mieluummin tunteenilmaus kuin toteamus. Tulkintaa tukee lisäksi se, että ensimmäinen lause on vaillinainen (predikaatiton) ja virkkeen lopussa on huutomerkki. Myös superlatiivimuodon (*parasta*) käyttö tekee ilmauksesta toteamusta voimakkaamman. Jälkimmäinen lause voidaan rakenteensa perusteella tulkita myös ensisijaiseksi huudahdukseksi, sillä sen alussa on huudahduslauseelle tyypillinen kysymyssana (ks. s. 55).

Toissijaisiksi huudahduksiksi voidaan tulkita myös affektiiviset fraasit, joiden predikaatti on konditionaalimuotoinen, sanajärjestys tavanomaisesta poikkeava ja jotka ovat tavallisesti itsenäistyneitä sivulauseita tai kysymyksiä. Fraasit ovat puhefunktioltaan ilmaisevia, joten ne eivät ole puhuteltavalle suunnattuja tai häntä sitovia. (Yli-Vakkuri 1986: 204.) Esimerkiksi väitelause

(56) *Tarttis tehdä jotain.* (A8)

voidaan tulkita huudahdukseksi, jota käyttämällä puhuja mieluummin masentuneena toteaa asiantilan, kuin selkeästi toivoo siihen muutosta. Ilmauksen affektiivisuutta lisää puhekielinen muoto *tarttis*.

Affektiivisten fraasien puhefunktiota on usein vaikeaa täsmällisesti määritellä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että oppilaiden mielipideteksteissä tällaiset fraasit sijoittuvat usein kirjoitelman loppuun, ikään kuin retoriseksi loppukaneetiksi: kirjoittaja on halunnut lopettaa tekstinsä ytimekkäästi. Tällöin kirjoittaja ei kenties haluaakaan ilmaista lauseellaan mitään tiettyä puhefunktiota. Lause (56) voitaisiin kuitenkin tulkita puhefunktioltaan yhtä hyvin ohjailevaksi kuin ilmaisevaksi, ja esim. Matihaldi (1979: 192) määritteleekin tämänkaltaiset lauseet toissijaisiksi toivomuksiksi, jolloin lauseen (56) merkitystä vastaisi ensisijainen toivomus

(57) *Kunpa joku tekisi jotain!*

3. 2. 4 Väitelause toivomuksena

Toivomisen illokutiivisen aktin on onnistuakseen täytettävä seuraavat ehdot:

1. Puhujalla on syytä toivoa proposition ilmaiseman toiminnan tai asiantilan säilymistä tai muuttumista toiveen mukaan.
2. Puhuja toivoo todella tätä säilymistä tai muuttumista.
3. Puhuja ilmaisee vilpittömästi toiveensa ja sitoutuu täten vastuuseen toiveestaan.

Kuten huudahdusten, myös toivomusten puhefunktio on ilmaiseva. Toivomukset kuitenkin poikkeavat huudahduksista siten, että ne muistuttavat käskyjä: käskyynhän liittyy aina puhuteltavaan kohdistuva toiminnan odotus, kun taas toivomuksessa puhujan odotukset kohdistuvat proposition ilmaiseman toiminnan tai asiantilan muuttumiseen puhujan toivovan tarkoituksen mukaiseksi tai asiantilan säilymiseen toiveen mukaisena. (Matihaldi 1979: 187.) Toivomuksissa käytetään usein konditionaalia paitsi kohteliaisuuden lisäämiseksi, myös ilmaisemassa positiivista sosiaalista suhdetta (Yli-Vakkuri 1986: 202).

Toivomusta voi ilmaista toissijaisesti joko väite- tai käskylauseilla. Väitelause voi kontekstista riippuen olla puhefunktioltaan toivova, jos siinä on tavanomaisesta poikkeava sanajärjestys (ks. lause (56)), modaaliverbin *pitää* konditionaalimuoto (58), rakenne *olisi -vA*, adverbi *toivottavasti* (59) tai verbi *toivoa* (60) tai *suoda*. (Matihaldi 1979: 191—194.)

(58) *Komedioita pitäisi tulla vähintään 2 per päivä.* (B7)

(59) — — *toivottavasti Suomen hyvä urheilumenestys saa yhä useammat nuoret hyvän harrastuksen pariin!* (B9)

(60) *Toivoisin, että voisitte tehdä tämän asian hyväksi jotain,* — — (B9)

Kun lauseen merkityksen kantajana on konditionaalimuotoinen deonttinen modaaliverbi kuten lauseessa (58), on vaikea tulkita, onko kyseessä todenvastainen toteamus, toissijainen käsky vai toivomus. Tulkinta täytyy tehdä kulloisenkin kontekstin mukaan. Esimerkki (58) voidaan tulkita toivomukseksi, koska kirjoittaja esittää toivomuksensa asi-
antilan muuttumisesta, mutta ei halua erityisesti ohjailta kenenkään toimintaa lausumallaan. Lauseissa (59) ja (60) kirjoittajat ilmaisevat eksplisiittisesti joko 'toivomisen' merkitystä kantavalla verbillä tai siitä johdetulla adverbilla, että kyseessä on toivomus. Rakennetta *olisi -vA* tai verbiä *suoda* eivät oppilaat ole käyttäneet lainkaan.

Puhefunktioltaan toissijaiseksi toivomukseksi voidaan tulkita myös seuraavanlainen lause:

(61) *Olisi hyvä jos saisi näistä asioista päättää itse!* (B8)

Kirjoittaja käyttää rakennetta *olisi* + myönteinen adjektiivi. Tällaista rakennetta ei sinänsä pidetä modaalisena (ks. kappale 1. 3, s. 12), mutta myös se ilmaisee kirjoittajan (puhujan) suhtautumista proposition. Lauseessa (61) kirjoittaja on pyrkinyt esittämään toivomuksensa yleisesti, itseään tai puhuteltavaa korostamatta. Näin ollen kyseessä on mieluummin toissijainen toivomus kuin käsky. Toisaalta huuto-merkki osoittaa, että kyseessä on vahvempi ilmaus kuin pelkkä todenvastainen toteamus.

Kuten aiemmin (s. 10—11) kävi ilmi, kielessä on sanontoja ja ilmauksia, joihin on kietytynyt jokin illokutiivinen sävy ja joita käytetään tietyissä toistuvissa toiminta- ja tilannetyypeissä. Tällaisia fraasi-ilmauksia ovat mm. *kiittää, lepytellä, lohduttaa, pyytää anteeksi, toivottaa tervetulleeksi* jne. (Hakulinen & Karlsson 1988: 261.) Esimerkiksi fraasi-ilmauksen sisältävän lauseen (62) merkitystä vastaa väitelauseen (63) merkitys.

(62) *Kiitos Aravirta hyvästä valmennuksesta!* (A9) =

(63) *Minä kiitän Aravirtaa hyvästä valmennuksesta.*

Puheaktin laatua on harvoin tarpeen korostaa eksplisiittisellä performatiiviverbillä, kuten lauseessa (63), koska lausuman illokutiivinen sävy yleensä kieliopillistuu myös ei-performatiivisin keinoin ja kuuliija tietää, mitä puhuja lausumallaan haluaa ilmaista (ks. s. 6).

Seuraavaan väitelauseeseen on kiteytynyt toivo(tta)va puhefunktio:

(64) *Ja täten toivotan onnea Leijonille ensi kevääksi Norjaan!* (A9)

Kirjoittaja on käyttänyt eksplisiittistä performatiiviverbiä *toivottaa*, jolla hän haluaa tähdentää suorittamansa puheaktin laatua sekä liittää toivotuksensa selkeämmin kirjoitelmansa jatkoksi ja omien mielipiteidensä johdonmukaiseksi yhteenvedoksi. Kirjoittaja tahtoo osoittaa seisovansa sanojensa takana. Tämänsuuntaista tulkintaa tukee myös hänen käyttämänsä vahvikesana *täten* (engl. *hereby*), joka korostaa ilmauksen väitelauseen muotoa (Lyons 1977: 729).

3. 3 Kysymyslauseen ensisijainen käyttö

3. 3. 1 Aito kysymys

Kysymyslauseet muodostavat kaikissa kielissä omat kieliopillistuneet lausetyyppinsä, joiden ulkonaisina osoittimina väitelauseisiin verrattuna useimmiten ovat nouseva kysymysintonaatio (kuten englannissa), sanajärjestysvaihtelu kuten kysyttävän konstituentin alkuunsiirto, sekä erityiset kysymyssanat (*kuka, mikä*) ja kysyvät partikkelit (joko lauseen alussa tai lopussa) tai sidonnaiset morfeemit (Karlsson 1994: 166—167). Ensisijainen kysymys on morfologiselta modukseltaan indikatiivin, konditionaalien tai potentiaalien muodossa ja sen syntaktinen modus on kysymys (Matihaldi 1979: 179—180). Suomen kielessä kysymyslauseet jaetaan muodon perusteella kahteen pääryhmään: vaihtoehto- ja hakukysymyksiin. Vaihtoehtokysymyksiä on edelleen kahta tyyppiä: disjunkttiiviset kysymykset ja joko/tai -kysymykset. (Hakulinen & Karlsson 1988: 281.)

Vaihtoehtokysymysten syntaktisena tuntomerkkinä on suomessa lauseenalkuiseen konstituenttiin liittyvä morfeemi *-kO*. Lauseenalkuinen konstituentti siirretään paikalleen kysymystransformaation avulla. Disjunctiivisessa kysymyksessä vastaajalle tarjotaan kaksi vaihtoehtoista propositiota, ja hänen tehtävänsä on valita jompikumpi niistä (esim. *Onko laukkusi punainen vai sininen?*). Joko/tai -kysymyksissä ei ilmoiteta toista vaihtoehtoa *vai*-lauseena, ja niihin kelpaa vastaukseksi paitsi verbin toisto myös *kyllä* tai *ei* (esim. *Oletko asiasta varma?*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 281.) Tästä syystä joko/tai -kysymyksiä nimitetään myös *kyllä/ei* -kysymyksiksi (ks. esim. Lyons 1977: 754, Matihaldi 1979: 171).

Hakukysymyksen alussa on tuntematon, variaabeli, jona suomessa on *k*- tai *m*-alkuinen pronomini. Hakukysymykseen kelpaa mikä tahansa kontekstiin sopiva vastaus. Vaikka kysymyksellä näennäisesti kysytään vain yhtä konstituenttia, saattaa epäselvää olla koko propositio, ja tällöin vastaukseksi edellytetään kokonaista lausetta eikä vain yhtä konstituenttia (esim. *Mitä on tapahtunut?*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 283.)

Kysymyslauseen puhefunktio on ohjaileva, kuten käskylauseenkin. Kysymyslause eroaa kuitenkin käskylauseesta siten, että puhuja ei velvoita puhuteltavaa toimimaan proposition toteutumiseksi vaan haluaa kuulijalta tietoa, joka täydentää proposition todeksi, mahdolliseksi tai epätodeksi. (Matihaldi 1979: 130.) Kysymyksen on täytettävä sille ominaiset kysymisen onnistumisehdot, jotka illokutiivisen aktin osalta ovat seuraavat (Matihaldi 1979: 165—166):

1. Puhuja on epävarma ilmauksen (tai sen osan) paikkansapitävyydestä.
2. Puhuja uskoo, että puhuteltava tietää puhujan ilmauksen (tai sen osan) paikkansapitävyyden eikä ilman puhujan kysymystä anna puhujalta puuttuvaa tietoa, mutta mukautuu puhujan ohjailuun eli vastaa kysymykseen.
3. Puhuja pyrkii kysymyksellään siihen, että puhuteltava vastaa, eli puhujan tarkoituksena on saada kysymyksessä haluamansa tieto.

Vaikka kysymyksen perusfunktio onkin kysymyksen esittäminen, puhuja voi kuitenkin esittää kysymyksensä eri tarkoituksissa. Kysymyslauseet voidaan jakaa niiden illokutiiv-

visen sävyn mukaan viiteen ryhmään: aidot kysymykset, tarkistuskysymykset, retoriset kysymykset, hämmästelykysymykset sekä kehotukset ja pyynnöt. Näistä kaksi ensimmäistä ovat puhefunktioltaan selvästi kysyviä eli ensisijaisia kysymyksiä ja loput kolme edustavat kysymyslauseen toissijaista käyttöä jossain muussa puhefunktiossa. (Hakulinen & Karlsson 1988: 285.)

Aidon kysymyksen onnistuneisuusehtona on puhujan tarkoitus saada tietoa vaihtoehtokysymyksellä jonkin proposition todenperäisyydestä ja hakukysymyksellä jonkin variaabelin tarkoitteesta (Hakulinen & Karlsson 1988: 286). Kysyjä odottaa puhuteltavalta jonkinlaista reaktiota ja ohjailee häntä vastaamaan. Pelkkä kysymys tai kysymys ja vastaus sinänsä ei ratkaise kysymyksen aitoutta, vaan tulkintaan vaikuttavat myös kysymystä edeltävä puhe tai teksti ja puheen tai tekstin tuottajat. (Lyons 1977: 754, Mäthild 1979: 166.) Esimerkiksi seuraavat kysymyslauseet voidaan tulkita aidoiksi kysymyksiksi:

(65) *Onko teidän mielestänne mukavaa kahlata roskissa? [Minusta ei ainakaan ole.]* (B8)

(66) *Miksi he eivät ole oma itsensä — vai ovatko he oikeasti alastomia vilauttelijoita?* (A8)

(67) *Miksi liikuntaa siis pitää pakolla peruskoulussa opettaa?* (B10)

Lause (65) on verbialkuinen joko/tai -kysymys, jolla kirjoittaja haluaa saada selville lukijan mielipiteen. Kysymys on itsessään lukijaa ohjaileva, ja ohjailevuutta lisää kysymystä seuraava kirjoittajan oma mielipide. Kysymys voitaisiin tulkita myös ns. retoriiseksi kysymykseksi (ks. kappale 3. 4. 1), johon kirjoittaja ei todellisuudessa edes odota vastausta. Esimerkki (66) on tulkittavissa disjunkttiiviseksi vaihtoehtokysymykseksi, joka muodostuu kahdesta itsenäisestä kysymyslauseesta, hakukysymyksestä ja joko/tai -kysymyksestä. Myös tämä kysymys on hyvin ohjaileva: kirjoittaja antaa näennäisesti lukijalle mielipiteensä ilmaisemiseen kaksi vaihtoehtoa, mutta muotoilee vaihtoehdot siten, että lukijan vastaus joka tapauksessa toisi esille puheena olevasta asiasta — Spice Girls -yhtyeestä — negatiivisia piirteitä. Lause (67) on selvä hakukysymys, jonka alussa on *miksi*-pronomini. Kirjoittaja on edeltävässä tekstissä tuonut esille mielipiteensä koulu liikunnasta ja perustellut sitä omilla kokemuksillaan. Tällä kysymyksellä hän haluaa lukijoilta, eli tässä tapauksessa päättäjiltä, mahdollisia vastaperusteluja kumoamaan hänen esityksensä. Hakukysymyksiä on spesifisyydeltään hyvin eritasoisia (Hakulinen

& Karlsson 1988: 283). Kysymykseen (67) odotetaan melko laajaa vastausta. Usein kysyjä tietää kysymyksen muun osuuden paikkansapitävyyden, jolloin vastaukseksi edellytetään vain yhtä konstituenttia, kuten esim. kysymykseen *Kuka tässä on ollut?*.

3. 3. 2 Tarkistuskysymys

Tarkistuskysymys eroaa aidosta kysymyksestä siten, että kysyjä ei niinkään ole tietämätön itse asiasta kuin siitä, tietääkö hänen valitsemansa vastaaja ”oikean” vastauksen eli pystyykö hän täydentämään propositiota kysyjän sopivaksi katsomalla tavalla (Hakulinen & Karlsson 1988: 286). Tarkistuskysymys ei siten täytä kaikkia illokutiivisen aktin osalta kysymiselle ominaisia onnistumisehtoja (s. 38), sillä kysyjä ei ole epävarma ilmauksen paikkansapitävyydestä ja esitä kysymystä saadakseen lisätietoa vastaajalta.

Tarkistuskysymykset ovat yleisiä koulussa, kun opettajat kontrolloivat oppilaiden osaamista. Luokka- tai koetilanteessa opettaja saa välittömästi vastauksen kysymykseensä eli tiedon siitä, osaako oppilas kyseessä olevan asian. Tarkistuskysymys esitetään tietylle vastaajalle tietyssä tilanteessa, ja yleensä kysyjällä on jokin erityinen oikeus tai asema esittää kysymyksensä. Mieliopidekirjoitustilanteessa kirjoittaja ei tavallisesti ole tällaisessa erityisasemassa. Hän haluaa tekstillään vaikuttaa tarkemmin määrittelemättömään ihmisjoukkoon ja mahdollisesti saada myöhemmin vastauksia kysymyksiinsä. Siksi tutkimusaineistossa esiintyvät puhefunktioltaan kysyvät kysymyslauseet ovat kaikki aitoja kysymyksiä, eivät tarkistuskysymyksiä.

3. 4 Kysymyslauseen toissijainen käyttö

3. 4. 1 Kysymyslause toteamuksena (ns. retorinen kysymys)

Kysymyslauseen toissijaisesta käytöstä on kyse silloin, kun kysymys ei täytä sille ominaisia kysymisen onnistumisehtoja ja sen puhefunktio on jokin muu kuin kysyvä. Jos sama puhuja on sanonut ainakin edellisen lauseen, jota seuraa kysymyslause, ja joko vastaa itse kysymykseensä tai jättää kysymyksen vastaamatta ja jatkaa puhettaan, kysymys ei ole kysymyslauseen muodosta huolimatta ensisijaisesti puhefunktioltaan kysyvä

vaan jotakin muuta. Tällaista ns. retorista kysymystä vastaa toissijaista väitettä merkitsevä lause. (Matihaldi 1979: 166.) Toisin kuin väitelause, retorinen kysymys ei esitä kirjaimellisesti väitettä, vaan usein implikoi sen. Kysymys tuo asian kuitenkin väitettä korostetummin esiin. Se kiinnittää viestin vastaanottajan huomion tekstin johonkin kohtaan ja siten muokkaa informaation kulkua. Retorista kysymystä käytetäänkin usein, kun puhuja tai kirjoittaja siirtyy uuteen asiaan. (Hakulinen & Karlsson 1988: 286, Yli-Vakkuri 1986: 222.)

Retorinen kysymys ilmentää lisäksi puhujan tai kirjoittajan asenteita: ihmetystä, hämmäynnystä, suuttumusta, paheksuntaa jne. (Hakulinen & Karlsson 1988: 286). Siksi on ymmärrettävää, että retorisia kysymyksiä käytetään usein vaikuttamaan pyrkivissä puheissa ja teksteissä kuten mielipidekirjoituksissa, joiden kirjoittamisen motivaationa yleensä on jokin voimakkaasti negatiivisia tai positiivisia tunteita aiheuttava asia. Tällöin kysymyksissä käytetään myös paljon affektiivisia sanoja ja ilmauksia, kuten seuraavista esimerkeistä käy ilmi:

(68) *Olisiko se elämän arvoista elämää? [Tuskin!] (B9)*

(69) *[Mielestäni ulkonäöllä ei ole väliä, että onko lihava vai laiha, pitkä vai lyhyt ja kuinka hienot vaatteet on ihmisillä päällä.] Mitäköhän väliä sillä on, että onko vaikka vähän köyhemmästä perheestä vai rikkaasta. (A9)*

(70) *Aaaaaargh... miten ihmiset osaa olla niin tyhmiä!? Mix tehään ELÄINKokeita? Mix eläimille? Miten ne kokeitten tekiät pystyy? Miten ne kehtaa ja eikö niillä oo tunteita?!? [Oon miettiny noita ja muitakin kysymyksiä monta kertaa. Ja oon tullu vaan ratkasuun että ihmiset vaan on niin vitun tyhmiä!!] (A8)*

Lausetta (68) edeltää kirjoittajan pohdiskelua rasismien syistä ja seurauksista. Kysymyksen retorisuus näkyy sitä seuraavan kirjoittajan oman vastauksen lisäksi siitä, että hän on käyttänyt konditionaalia, mikä voidaan tulkita 'todenvastaiseksi' (ks. kappale 3. 1. 2) ja ennakoivaa kielteistä vastausta. Esimerkin (69) kysymys jatkaa kirjoittajan edellä aloittamaa luetteloa asioista, jotka eivät saisi vaikuttaa ihmisten suhtautumiseen toisia ihmisiä kohtaan. Lausetyypin vaihtaminen saa tekstin tuntumaan vaihtelevammalta ja vähemmän luettelomaiselta. Kysymyslauseella hän haluaa todennäköisesti myös korostaa sanomansa tärkeyttä. Lause on lähinnä vain pohdiskeleva toteamus, josta siksi puuttuu myös sovinnaisesti muodollinen päättömerkki, kysymysmerkki. Esimerkissä (70) on peräkkäin peräti kuusi retorista kysymystä, joilla kirjoittaja on aloittanut tekstinsä. Hän

käyttää näin kysymyksiä esitelläkseen aiheensa ja saadakseen lukijat pohtimaan sitä. Kirjoittajan teksti on kauttaaltaan hyvin affektiivista: retoristen kysymysten lisäksi hän käyttää runsaasti välimerkkejä ja voimakkaasti puhekielisiä sanoja ja ilmauksia. Tekstin vaikuttavuus syntyy ennen kaikkea sanaston, ei niinkään lauserakenteen tasolla.

Retorinen kysymys on kyseessä myös silloin, kun puhuteltava vastaa edeltävään kysymykseen kysymyksellä, jolloin puhuja vaihtuu, mutta vastauksena on uusi kysymyslauseen muotoinen kysymys. Tällöin jälkimmäinen lause ei ole ensisijainen kysymys, koska puhujan tarkoituksena ei ole tiedon hankkiminen vaan epäsuora vastaaminen. Vastaaaja on tietoisesti rikkonut yleistä yhteistoiminnallisen keskustelun periaatetta vastaan (ks. s. 8), minkä seurauksena alkuperäisen kysyjän täytyy päätellä kysymyslauseen merkitys toissijaisen puhefunktion perusteella. Tällaisia retorisia kysymyksiä esiintyy etenkin dialogissa. (Matihaldi 1979: 87, 166.)

3. 4. 2 Kysymyslause hämmästelykysymyksenä

Hämmästelykysymystä voidaan käyttää tilanteessa, jossa puhuja on jo kuullut tai havainnut oikean asiaintilan eikä ota sitä oikein uskoakseen. Tällöin kysymys on esitetty lähinnä huomion kohdistamisen mielessä ja tarpeesta saada vastaukseksi vakuutteluita. (Hakulinen & Karlsson 1988: 286.) Myös hämmästelykysymykseen kysyjä voi vastata itse, kuten seuraavassa esimerkissä:

(71) Ja mitä suomalaiset tekevät asian hyväksi? [Äänestävät EU:n puolesta ja ovat valmiit luovuttamaan Suomen itsenäisyyden yksinkertaistamisen takia!] (B9)

Kirjoittaja tietää itse vastauksen kysymykseensä, sillä hän puhuu jo tapahtuneesta asiasta eli EU-äänestyksestä. Silti hän käyttää kysymyksessään ja vastauksessaan preesenssiä imperfektin sijaan. Hämmästelykysymyksellä ja aikamuodon valinnalla kirjoittaja haluaa todennäköisesti ilmaista ihmettelyä, mutta myös moittia lukijoita hänen mielestään ajattelemattomasta toiminnasta.

Hämmästelykysymyksen ja huudahduksen välinen ero on vähäinen. Huudahduslauseita nimitetäänkin myös huudahduksenomaisiksi kysymyksiksi tai kysymyksen muotoisiksi

huudahduksiksi. (Matihaldi 1979: 182.) Monissa tapauksissa vasta äänenpaino tai tekstiympäristö paljastaa, onko kysymyslause kysymys (aito kysymys, retorinen kysymys tai hämmästelykysymys) vai huudahdus. Puheessa lauseen intonaatiosta voi päätellä, missä funktiossa kysymyslause on käytetty, mutta kirjoituksessa ei yleensä ole yhtä näkyvää tulkintavihjettä. Lause voidaan tulkita hämmästelykysymykseksi, jos sen eteen sopii ihmettelyä ilmaiseva performatiivilause (esim. *minä ihmettelen ~ minua ihmetytää tms.*). (Yli-Vakkuri 1986: 225.) Tällainen lisäys sopisi seuraavaan esimerkkilauseeseen, johon kirjoittaja on kirjoituksensa lopettanut:

(72) *Eikö todellakaan ole muuta tekemistä?! (A9)*

3. 4. 3 Kysymyslause käskynä

Kysymyslauseita käytetään toissijaisesti käskynä silloin, kun pyritään ilmaisemaan käskyä kohteliaammin. Tällaisia ilmauksia, jotka muodollisesti ovat kysymyksiä mutta merkitykseltään käskyjä, nimitetään ”kimperatiiveiksi” (engl. ”whimperative”; englannin *wh*-aineuksen merkitystä vastaa k(ysymys)-aineuksen merkitys). Kuulija havaitsee lauseen poikkeavan illokutiivisen sävyn ja puhefunktion sen perusteella, että se selvästi rikkoo keskustelumaksiimeja vastaan, ja kokeilee tällöin muita tulkintamahdollisuuksia. Käsky- ja kysymyslauseita yhdistää yhteinen ’ohjaileva’ puhefunktio, joten kuulija havaitessaan kysymyslauseen, jota ei olekaan tarkoitettu kysymykseksi, melko todennäköisesti etsii tulkintavaihtoehtoa samaa merkityksainesta sisältävästä käskystä. (Matihaldi 1979: 149—150.) Kohteliaisuusyistä puhuja välttää käyttämästä luontaista käskymuotoa ja valitsee tahtomuksen ilmaisemiseen puhuteltavaa hyvittäviä ja puhujan toimintavapauden koskemattomaksi jättäviä sijaisilmauksia. Mitä epäsuoremmin käsky on ilmaistu, sitä kohteliaampi se on. (Leech 1983: 108, Yli-Vakkuri 1986: 212.) Kysymysmuoto myös auttaa keskustelun osapuolia välttämään tilanteen, jossa puhuja asettaa itsensä hierarkiassa puhuteltavan yläpuolelle (Kangasniemi 1992: 380).

Kysymyslauseen muotoisessa käskyssä eli imperatiivisessa kysymyksessä käytetään tavallisesti kohteliaisuuden lisäämiseksi etäännyttävää verbimodusta, yleensä konditionaalia, ja tarvittaessa vielä epäsuoruutta lisätään kieltomuodolla, kohteliaisuusilmauksella (esim. *ole hyvä, jos sopii tms.*) tai modaalisella finiittiverbillä *voida*. (Matihaldi

1979: 151, Yli-Vakkuri 1986: 228.) Tällöin kyseessä ei niinkään ole enää toissijainen käsky, vaan kehoitus tai pyyntö. Kysymyslauseen käyttäminen käskynä edellyttää tiettyjen onnistuneisuusehtojen täyttymistä. Näistä tärkein on, että puhuteltava on näköyhteydessä puhujaan, kuten esim. lauseen *Istuisitteko tähän viereeni?* puhetilanteessa. (Hakulinen & Karlsson 1988: 287.) On kuitenkin tilanteita, joissa tämän ehdon ei tarvitse täytyä. Niinpä esimerkiksi äiti voi jättää lapselleen kotiin onnistuneen kirjallisen kehotuksen *Hakisitko koulun jälkeen maitoa kaupasta?*. Toisena ehtona on, että kimperatiiviksi tulkittava lause on joko muodollisesti tai merkitykseltään osoitettu 2. persoonan puhuteltavalle (Matihaldi 1979: 152).

Mielipidekirjoituksessa luonnollisesti varsinkin ensimmäinen, tärkein ehto jää täyttymättä, koska kyseessä on kirjoitus- eikä puhetilanne. Teksti myös harvemmin osoitetaan kenellekään tietylle yksittäiselle vastaanottajalle, vaan on tarkoitettu tarkemmin määrittelemättömän ihmisjoukon luettavaksi. Siksi kysymyslauseetta ei tutkimusaineistossa juurikaan ole käytetty käskyn ilmaisemiseen. Seuraava lause on kuitenkin tulkittavissa kimperatiiviksi:

(73) *Miksei koulussakin voisi olla lisää valistusta yllämainitusta aiheesta. [Se auttaisi nuoria ja vähentäisi itsemurhia suuresti.]* (B8)

Kirjoittaja on selvästi suunnannut kysymyksensä koulun opetuksesta päättävälle ihmisille, vaikka hän ei osoitakaan sitä suoraan 2. persoonan puhuteltaville. Kohteliaisuutta ja epäsuoruutta lisäävät kieltomuoto ja konditionaalissa oleva modaalinen finiitti-verbti *voida*. Kysymyksen päättömerkkinä on kysymysmerkin sijasta piste, mikä sekin osaltaan tukee lauseen toissijaista tulkintaa.

3. 5 Käskylauseen ensisijainen käyttö

3. 5. 1 Imperatiivimuotoinen käsky

Käskyt sanotaan käskemisen peruspuheaktissa. Niihin liittyy aina tietty lokutiivista aktia säätelevä onnistumisen ehto: lausuma käsittelee tulevaisuuteen sijoittuvaa toimintaa, jonka suorittajana on puhuteltava. Illokutiivisen aktin osalta käskyn on täytettävä seuraavat onnistuneisuusehdot (Matihaldi 1979: 130):

1. Puhuja uskoo, että puhuteltava pystyy toimimaan käskyn mukaisesti, mutta ei usko, että puhuteltava toimii ohjailun mukaisesti ilman käskyä.
2. Puhuja tahtoo todella, että puhuteltava toimii ohjailun mukaisesti.
3. Puhuja pyrkii lausumansa avulla siihen, että puhuteltava toimii ohjailun mukaisesti.

Käskyiksi voidaan luokitella kaikki ilmaukset, joista proposition lisäksi erottuu merkitysaines 'minä tahdon toteutuvana (proposition)'. Niiden käytön tarkoituksena on se, että puhuteltava saadaan tekemään tai olemaan tekemättä jotain. (Matihaldi 1979: 130, 132.) Kaikki käskyt eivät kuitenkaan ole yhtä vahvoja ohjailun- ja tahdonilmauksia, ja siksi käskyt voidaan jakaa useisiin alatyyppeihin. Käskyn alatyyppejä ja niiden jaottelu- perusteita käsitellään tarkemmin kappaleessa 3. 6.

Käskylauseet näyttävät esiintyvän rakenteellisena kategoriana kaikissa kielissä. Yleensä käskylauseen muodollinen tunnusmerkki on erityisen lyhyt (usein päätteetön) verbinmuoto kuten *Tule!*. Subjektin poisjättäminen on myös yleistä, koska suomessa voidaan verbin päätteellä osoittaa, onko puhuteltavia yksi vai useampia. Käskylauseiden osoittimina voivat joskus olla myös lauseenalkuiset tai -loppuiset partikkelit. (Karlsson 1994: 167.) Morfologiselta modukseltaan ensisijainen käsky on imperatiivin muodossa, ja imperatiivia voidaankin pitää käskemisen puhefunktion kieliopillistumana. Käskylauseeseen liittyy enemmän rakenteellisia rajoituksia kuin väite- ja kysymyslauseisiin: Esimerkiksi aikamuodoista imperatiivissa voi esiintyä ainoastaan tunnusmerkitön preesens, ja toisin kuin väite- ja kysymyslauseetta imperatiivia ei voi upottaa, eli se voi liittyä vain hallitsevan lauseen verbiin. Aitoja käskyjä ei myöskään voi esittää asioista, jotka eivät ole tahtomuksen kohteen hallinnassa (esim. **Tunne!* **Pelota sinua!*). (Hakulinen & Karlsson 1988: 289, Lyons 1977: 746, Yli-Vakkuri 1986: 213; ks. myös Penttilä 1963: 481, Siro 1964: 83.)

Imperatiivimuodot ovat suomessa monikon 1. persoonalla, yksikön ja monikon 2. persoonalla sekä yksikön ja monikon 3. persoonalla. Monissa kielissä 1. ja 3. persoonan imperatiiveja ei pidetä aitoina imperatiiveina, koska käskyä ei ole suunnattu suoraan puhuteltavalle eikä viestintätilanteessa ole mukana oikea viestin vastaanottaja. Tavalli-

sin käskymuoto onkin 2. persoonan imperatiivi, jolla käsky osoitetaan johdonmukaisesti suoraan puhuteltavalle, jonka pitäisi toimia sen mukaan. (Lyons 1977: 747.) Imperatiivin tunnus 2. persoonan yksikössä on jäännöslopuke, joka tulee esiin vain puheessa, ja monikossa *-kA-*. Imperatiivilla on oma kieltoverbinsä *äl-*, jota voidaan käyttää myös yksin. (Sorjonen 1995: 72—73.)

(74) *Mietipä seuraavalla kerralla, kun peset hiuksiasi* — — (A9)

(75) *Koittakaa miehet kunnioittaa naisia!* (B7)

(76) *Joten, älkää ajatelko, että kokeita voidaan testata eläimillä* — — (A8)

Esimerkissä (74) on aineistossa harvinainen yksikön 2. persoonan muotoinen imperatiivi, johon liittyy 'käskevää' merkitystä lieventävä liitepartikkeli *-pA*. Muita vastaavia partikkeleita ovat *-hAn* ja *-s*, ja ne liittyvät yleensä juuri 2. persoonan imperatiiveihin (Matihaldi 1979: 135). Esimerkin lopussa ei myöskään ole käskylauseelle tyypillistä päättömerkkiä, huutomerkkiä. Sen sijaan lause (75) on vahvempi käsky, joka päättyy huutomerkkiin. Imperatiivi on monikon 2. persoonan muotoinen, ja kirjoittaja on maininnut myös puhuteltavat (*miehet*). Puhetilanteessa tällainen puhuteltavan korostaminen on yleensä turhaa, mutta epäsuorassa kirjoitustilanteessa tarkempi kohdentaminen on usein tarpeellista. Esimerkissä (76) on monikon 2. persoonan muotoinen kielteinen imperatiivi, ja kyseessä on käskyä huomattavasti lievempi tahdonilmaus eli pyyntö (ks. s. 54).

Tutkimusaineiston mielipidekirjoituksissa imperatiivimuodoista yleisin on monikon 2. persoonan muoto. Se on ymmärrettävää, koska tekstit on kirjoitettu lehdessä julkaistaviksi ja suuren, määrittelemättömän ihmisjoukon luettaviksi, jolloin puhuteltavia on useampia.

Monikon 1. persoonan imperatiivimuodot ovat sävyltään kirjallisia, vanhahtavia ja ylättyylisiä, ja ne ovat vähitellen häviämässä puhekielestä. Niitä on säilynyt lähinnä eräissä seremoniallisen kielenkäytön muodoissa (esim. *Rukoilkaamme!*). (Penttilä 1963: 471, Yli-Vakkuri 1986: 212.) Tällaisia muotoja voisi nimittää inklusiivisiksi, sillä käsky kohdistuu joukkoon, johon puhuteltavien lisäksi kuuluu myös puhuja itse (Hakulinen & Karlsson 1988: 289). Tunnuksena 1. persoonan imperatiivissa on *-kA(A)-*, johon liittyy

persoonapäätte *-mme* (Matihaldi 1979: 134). Aineistossa on yksi inkluusiivisen imperatiivin esiintymä:

(77) [*Pienen lapsen ajatusmaailma on helposti meidän käsiteltävissä, joten*] *älkäämme pilatko sitä tyhmillä televisio-ohjelmilla sillä, lapsi on luotu leikkimään.* (A10)

Kirjoittaja on halunnut harvinaisella 1. persoonan imperatiivilla korostaa omaa asemaansa lasten asioista päättävien ihmisten eli aikuisten joukossa. Myös muut rakenne- ja sanavalinnat (esim. *meidän käsiteltävissä, ajatusmaailma, luotu leikkimään*) osoittavat kirjoittajan pyrkimystä vanhahtavaan asiatyyliin. Tällainen tavanomaisesta poikkeavan tyylin käyttäminen osoittaa osaltaan, että kirjoittaja on ikäisekseen taitava kielenkäyttäjä, mistä kertoo myös korkea arvosana (10). Tavallisessa puhekielessä monikon 1. persoonan imperatiivin on syrjäyttänyt finiittiverbin passiivimuoto (Yli-Vakkuri 1986: 89):

(78) *Lukitaan yksi tällainen nainen häkkiin koko elämäkseen.* (A9)

Kolmannen persoonan imperatiivimuodot, joiden tunnuksena on *-kO-*, poikkeavat jonkin verran muista käskymuodoista. Niissä subjektikonstituentti on mahdollinen, joskus pakollinenkin, ja ne voivat esiintyä kahdessa aikamuodossa, menemättömässä ja menneessä. 3. persoonassa myös passiivi on mahdollinen. (Hakulinen & Karlsson 1988: 290.) 3. persoonan imperatiivin puhuteltavaksi voidaan katsoa 2. persoona 'sinä', joka toimii käskyn välittäjänä (Matihaldi 1979: 135). Sillä ei niinkään ilmaista jyrkkää käskyä kuin erilaisia tunnetiloja, esim. epätietoisuutta, empimistä, välinpitämättömyyttä, vähättelyä, uhittelua tai uhmaa. Yli-Vakkuri (1986: 217—218) nimittää tätä käskymuotoa konsessiiviseksi imperatiiviksi. Aineistossa konsessiivisestä 3. persoonan imperatiivista on yksi esiintymä:

(79) [*Jos joku nyt ajattelee, että: "Pah, taas yksi eläinkokeiden vastustaja",*] *miettiköön, miksi niin moni on kokeita vastaan.* (A8)

Esimerkissä (79) kirjoittaja on imperatiivilla ilmaissut uhmakkaan kehotuksen, jota hän tarkentaa kysyvällä sivulauseella. Jos käskymuotoa ei seuraisi sivulause, se ilmaisisi pelkästään välinpitämättömyyttä ja olisi mieluummin huudahdus kuin käsky (vrt. esim. *Rahat meni, mutta menköön!*) (ks. Yli-Vakkuri 1986: 218). Esimerkin imperatiivi on yksikön 3. persoonan muotoinen, ja se onkin vähitellen syrjäyttämässä *t*-loppuisen

monikon 3. persoonan, joka esiintyy kielenkäytössä enää hyvin harvoin (Matihaldi 1979: 135). Runokielessä käytetään normaalien imperatiivin muotojen ohella myös sellaisia kuin *saaos, tullos, saakotte* jne. Näitä muotoja sanotaan optatiivimuodoiksi. (Ikola 1968: 156, Penttilä 1963: 235.)

3. 5. 2 Elliptinen käsky

Monissa tekstityypeissä esiintyy syntagmoja, joista puuttuu lauseen perustuntemerkki, finiittiverbi. Tällaisia vaillinaisia lauseita esiintyy mm. tervehdyksinä, muina vakiintuneina sanontoina, sanomalehtien otsikkoina ja mainoksissa. (Karlsson 1994: 110.) Finiittiverbin poisjättämistä voidaan käyttää tehokeinona, kun halutaan lisätä ilmauksen affektiivisuutta (Yli-Vakkuri 1986: 277). Vaillinaisissa eli elliptisissä lauseissa niiden puhefunktion paljastaa jokin muu kyseiselle lausetyypille ominainen piirre tai konteksti. Elliptisissä käskyissä käskyn tunnusmerkkejä vastaavat konventionaalistuneen käsky-lausetyypin tunnusmerkit. (Lyons 1968: 175, Matihaldi 1979: 137.) Aineiston mielipidekirjoituksissa elliptisiä käskyjä esiintyy vain kirjoitelmien otsikkoina, esimerkiksi:

- (80) *Roskat roskikseen.* (B8) =
- (81) *Pankaa roskat roskikseen!*
- (82) *Muutoksia ikärajoihin!!* (B7) =
- (83) *Tehkää muutoksia ikärajoihin!*
- (84) *Stop rasismi!* (B8) =
- (85) *Pysäyttäkää rasismi!*
- (86) *Huomio kaikki!* (A9) =
- (87) *Olkaa kaikki kuulolla!*

Esimerkkilauseissa (80) ja (82) finiittiverbi on sellaisenaan heittynyt pois, ja lauseiden merkitystä vastaavat täydelliset lauseet (81) ja (83). Elliptisissä lauseissa (84) ja (86) finiittiverbiä vastaavat sanat *stop* ja *huomio*, ja niiden kanssa samamerkityksisiä ovat lauseet (85) ja (87).

Elliptisiä käskyjä esiintyy yleisesti vuoropuhelussa. Tilanteessa, jossa puhujat ovat kasvotusten, tällaiset pikapuhemuodot ovat luonnollisia, koska käskijällä on kiireisessäkin tilanteessa verbaalisten keinojen lisäksi mahdollisuus käyttää nonverbaalisia keinoja (esim. äänensävyt, ilmeet ja eleet) käskynsä ilmaisemiseen. (Matihaldi 1979: 137.) Lyhyys on käskylauseille ja muille ekspressiivisille ilmauksille ominainen piirre (ks. esim.

Hakulinen & Karlsson 1988: 291, Yli-Vakkuri 1986: 276), ja siksi voidaan ajatella elliptisten käskylauseiden olevan aitoja käskyjä tyypillisimmillään.

3. 6 Käskyn alatyyppejä

Kaikki käskyt eivät ole yhtä vahvoja tahdonilmauksia, ja siksi ne voidaan jakaa useampiin alatyyppeihin. Alatyyppeiden erottelussa kriteereinä voidaan käyttää puhujan auktoriteettiasemaa ja siihen sisältyvää määräysvaltaa sekä yhteistoiminnallisen keskustelun periaatetta, jonka maksimien rikkomisen kuulija havaitsee ja tulkitsee rikkomuks(i)en syyn (Matihaldi 1979: 153). Oleellista erottelussa on myös, sopiiko käskyyn kohteliaisuusilmaus (esim. *jos sopii*) ja jääkö puhuteltavalle mahdollisuus kieltäytyä toimimasta käskyn mukaan (Lyons 1977: 749).

Jos puhujalla on ehdoton auktoriteetti, hän voi puhetilanteessa käyttää luontaisia roolisuhteita (esim. puhuja = isä, puhuteltava = lapsi, tahtomus = käsky). Jos puhuja sen sijaan ei ole ehdoton auktoriteetti, hänen kannattaa käyttää erilaisia strategioita saadakseen puhuteltavan toimimaan tahtonsa mukaisesti. On mahdollista korostaa kahta muuta roolisuhdetta: 1) kuulutaan samaan (sosiaali)ryhmään ja korostetaan me-henkeä (inkluusiivinen vertaisuus) tai 2) kuulutaan eri (sosiaali)ryhmään ja korostetaan puhuteltavan ylemmyyttä (imartelu). (Yli-Vakkuri 1986: 97.) Roolisuhteiden korostaminen ei käskemistilanteessa kuitenkaan aina ole mahdollista. Auktoriteettiasema ja määräysvalta ovat pragmaattisia tekijöitä, joilla ei ole varsinaisia kielellisiä muotovastineita, jolloin määräysvalta sisältyy kyllä määräystä luonnehtivan verbin *määrään* merkitykseen, mutta ei primaariseen performatiiviin kuten *Mene!*, jonka luokittelu määräykseksi, pyynnöksi jne. määräytyy pragmaattisista (konverstionaalisista) tekijöistä käsin (Matihaldi 1979: 153).

Ilmauksen voidaan tulkita olevan sitä kohteliaampi, mitä epäsuoremmin se on ilmaistu. Ihmiset eivät silti jokapäiväisessä vuorovaikutuksessaan käytä jatkuvasti epäsuoria puheakteja, vaikka pyrkivätkin kohteliaisuuteen. Joskus epäsuoruus on merkki jostain muusta tunnetilasta, ja niinpä esimerkiksi epäsuoralla käskyllä voidaan ilmaista kohte-

liaisuuden sijaan äärimmäistä työkeyttä (*Saanko kysyä oletko koskaan ajatellut lopettaa näytelmien kirjoittamisen?*). (Davison 1975: 150, Leech 1983: 108.)

Kun käskylausetta käytetään ensisijaisesti käskevässä puhefunktiossa, ilmauksen tulkinta kohteliaaksi tai epäkohteliaaksi tapahtuu muiden seikkojen kuin sen suoruuden perusteella. Kohteliaisuus ei ole pelkästään kielen ilmiö. Kielellisessä vuorovaikutuksessa ilmauksen sävyn tulkintaan vaikuttavat sen kieliasun lisäksi mm. vuorovaikutustilanne, sen osapuolten väliset suhteet, äänensävyt, ilmeet ja eleet. (ks. esim. Leech 1983: 139—142.) Kirjoitetussa tekstissä monet näistä piirteistä jäävät tulkitsijan saavuttamattomiin. Yhtenä käskyn alatyypin jaottelun perusteena voidaan kuitenkin pitää kohteliaisuusfraasin käyttöä. Jos puhuja liittää (tai voisi liittää) käskyn alatyypin kohteliaisuusilmauksen (esim. *jos sopii*), hän jättää puhuteltavalle kieltäytymisen mahdollisuuden, mutta poistaa valinnan mahdollisuuden silloin, kun kohteliaisuusilmaus ei sovi käskyn alatyypin. (Matihaldi 1979: 154.)

Lyons (1977: 745) määrittelee käskyn (mand) abstraktiseksi yläkäsitteeksi, jonka alalajeja ovat mm. vaatimukset (demands), pyynnöt (requests) ja anelut (entreaties). Käskyt eli ”mandit” ovat direktiivien alalaji, jotka eroavat muista direktiiveistä kuten varoituksesta (warnings) ja suositteluista (recommendations) siinä, että niitä käyttäessään puhuja todella tahtoo puhuteltavan toteuttavan lausuman ilmaiseman toiminnan. Jos hän ei todella odota puhuteltavan noudattavan käskyä, hän syyllistyy lausuman väärinkäyttöön. (Lyons 1977: 746.) Matihaldi (1979: 154) tarkentaa jaottelua ja jakaa käskyt pragmaattisen määräysvallan ja kieltäytymismahdollisuuden perusteella neljään alaryhmään: määräykseen, vaatimukseen, kehotukseen ja pyyntöön. Lisäksi hän tulkitsee käskyn alalajeiksi myönnytyksen ja ehdotuksen lähinnä niiden kieliopillisen muodon ja tiettyjen lisäysten liittymismahdollisuuden perusteella.

Määräys eroaa kaikista muista käskyn alatyypeistä pragmaattisesti siten, että määrääjällä on sosiaaliseen kontekstiin perustuva, usein institutionaalistunut määräysvalta tai hän esim. tilanteen vaatimuksesta omaksuu itselleen aseman, jonka perusteella hän pitää itseään oikeutettuna määräämään (Matihaldi 1979: 155). ’Määräys’-nimityksen sijasta tästä alatyypistä voisi käyttää nimitystä ’käsky’, sillä siihen ei voi liittää kohteliaisuus-

ilmausta eikä puhuja ota huomioon kieltäytymismahdollisuutta (Lyons 1977: 749). Käskylauseista selvimmän sidoksissa määräämiseen on 2. persoonan imperatiivi, koska määrääminen tavallisesti edellyttää välitöntä yhteyttä ja kasvokkain oloa. Määräys voidaan kuitenkin kohdistaa myös 3. persoonaan tai passiivimuotoisen verbin epämääräiseen toteuttajajoukkoon. (Hakulinen & Karlsson 1988: 292, Matihaldi 1979: 156—157.)

Mielipidekirjoituksessa määräykselle asetetut onnistumisehdot eivät pääse toteutumaan (esim. puhujan ja puhuteltavan välitön yhteys), mistä johtuen tutkimusaineistossa on ainoastaan yksi puhefunktioltaan määräykseksi tulkittava käskylause, joka sekin on kirjoittajan suoraan toisen henkilön puheesta lainaama lause eikä kirjoittajan itsensä ilmaisema käsky:

(88) [— — *jos jotenkuten kehtaa sanoa, että ei ota, niin sitten sanotaan, että*] ”*lähde pois, tässä ei saa istua, jos ei ota mitään.*” (B9)

Esimerkin (88) määräys on irrotettu puhetilanteesta, jossa puhuja ja puhuteltava ovat kasvokkain. Määräyksen esittäjänä on kahvilan henkilökuntaan kuuluva henkilö ja puhuteltavana peruskouluikäinen tyttö, jolloin puhujan voidaan ikänsä ja virka-asemansa puolesta katsoa olevan auktoriteettiasemassa puhuteltavaan nähden. Määräysvaltaa korostaa vielä se, ettei puhuja palveluammattistaan huolimatta teittele puhuteltavaa, vaan käyttää yksikön 2. persoonan imperatiivia.

Vaatimus muistuttaa määräystä, sillä myös sen esittäjä odottaa, että puhuteltava todella toimii ohjailun mukaisesti, eikä hänellä ole kieltäytymisen mahdollisuutta. Vaatiminen merkitsee ’velvoittavaa tahtomista’, ja siten vaatimus kuuluu määräyksen tavoin deontisen pakon modaliteetteihin. Erona näillä kahdella alatyypillä on se, että vaatijalla ei ole vaatimuksensa tukena institutionaalista tai sosiaalista, ympäristöstä alkunsa saavaa määräysvaltaa. Näin ollen esim. opettaja voi määrätä oppilaitaan, mutta oppilas voi vain vaatia jotain opettajaltaan. (Matihaldi 1979: 157—158.) Erottelua on kuitenkin usein vaikea tehdä, ja tulkinta on tehtävä tapauskohtaisesti käskylauseen konteksti huomioonottaen. Edellä mainittujen seikkojen perusteella seuraavat lauseet voitaneen tulkita vaatimuksiksi:

(89) *Katsokaa, mummot, miten ja missä kävelette.* (A8)

(90) — — *jumankauta antakaa niitten nuortenkin elää!!* (A8)

(91) *Vanhemmat herätkää!* (B8)

Esimerkissä (89) peruskouluikäinen nuori on kohdistanut vaatimuksensa iän puolesta auktoriteettiasemassa oleville henkilöille. Puhuttelu (*mummot*) voidaan tulkita vähätteleväksi ja hieman halventavaksikin, ja siksi käsky lause on tulkittavissa mieluummin vaatimukseksi kuin lievemmäksi kehotukseksi. Toisaalta kyse on luultavasti enemmän vitsailusta ja pilailusta kuin aidosta kehotuksesta. Lauseet (90) ja (91) ovat molemmat nuorten vaatimuksia vanhemmille. Kirjoittajilla ei ole institutionaalista tai sosiaalista määräysvaltaa puhuteltaviin nähden, mutta ilmausten sävy on vaativa, eikä puhuteltaville oikeastaan jää mahdollisuutta kieltäytyä. Tällainen ehdottomuus ja jyrkkä oikeuksien vaatiminen on tyypillistä nuorten kielenkäytölle. Lauseessa (90) ilmauksen 'velvoittavan tahtomisen' merkitystä lisää affektiivinen vahvikesana *jumankauta* (ks. Yli-Vakkuri 1986: 218), ja kirjoittaja on korostanut käskyään kahdella huutomerkillä.

Kehotus eroaa edellä esitellyistä määräyksestä ja vaatimuksesta siten, että kehottaja jättää puhuteltavalle vaihtoehdoisen kieltäytymisen mahdollisuuden. Tämä valinnan mahdollisuus saattaa kieliopillistua joko kohteliaisuusilmauksena (esim. *jos sopii*) tai liitepartikkelina *-han*, *-pa* ja *-s*. Yhteistä kehotukselle ja määräykselle on, että puhujalla on institutionaalinen tms. määräysvalta puhuteltavaan nähden. (Matihaldi 1979: 159.)

(92) *Ruvetkaa hyvät ihmiset miettimään.* (B8)

(93) *Ajatelkaapa miltä itsestänne tuntuisi* — — (B9)

Lauseessa (92) kirjoittaja on puhutellut lukijoita ystävällisesti, ikään kuin yleiseen tietämykseen ja maalaisjärkeen vedoten (*hyvät ihmiset*). Lukijoille jää mahdollisuus kieltäytyä ja muodostaa asiasta oma mielipide. Esimerkissä (93) kirjoittajan tahtomusta lieventää liitepartikkeli *-pa*.

Pyynnölle on ominaista, että sen esittäjän asema puhuteltavaan verrattuna on todella tai pyytäjän tietoisesti omaksumana puhuteltavaa alempi. Pyytjä myös jättää puhuteltavalle mahdollisuuden kieltäytyä. (Lyons 1977: 749.) Pyyntöä voidaan suomen kielessä ilmaista monin tavoin. Yleistä on, että pyynnössä käytetään apuverbinä modaalista verbiä *voida* (joka on usein konditionaalimuotoinen) tai pyynnön esittäjä käyttää performatiiviverbiä *pyytää*. (Kangasniemi 1992: 132—133.) Aineistossa ei ole yhtään pyynnöksi tulkittavaa tahtomusta.

Kaikkia käskevää merkitys- ja merkkiainesta sisältäviä ilmauksia ei voi luokitella puhujan määräysvallan eikä puhuteltavan kieltäytymismahdollisuuden perusteella, vaikka niiden puhefunktio onkin laajasti tulkiten käskevää. Tällaiset käskyt ryhmitetään myönnytyksiin ja ehdotuksiin eli vihjeisiin. Myönnytys on imperatiivimuodostaan huolimatta pikemminkin toteamus, eikä ohjailu kohdistu keneenkään vastuulliseen suorittajaan vaan lähinnä on kyse siitä, että puhuja ilmaisee mukautuvansa tietyn asiantilan toteutumiseen tai sallivansa sen tapahtumisen (esim. *käyköön miten käyköön*). (Matihaldi 1979: 161—162.) Lyons (1977: 837) nimittää tällaista myönnytystä heikoksi sallimiseksi. Myönnytyksiä oppilaat eivät ole kirjoituksissaan käyttäneet lainkaan.

Ehdotus eli vihje eroaa kaikista edellämainituista käskytyypeistä, sillä siihen sisältyy 'kuulijan hyväksi tapahtumisen' merkityslisä ja ehdotuksessa on kyseessä kuulijan edun mukainen toiminta. Mikään muotoaines ei kielipillista 'kuulijan hyväksi' -merkitystä, vaan ilmauksen luokittelu ehdotukseksi tapahtuu itse ilmauksen, sen kontekstin ja tiettyjen liitteiden lisäämismahdollisuuden perusteella. Tyypillisiä ehdotuksia ovat mainosten käskevät ilmaukset. (Matihaldi 1979: 163—164.) Seuraava kirjoitelman loppuun sijoitettu lause voidaan tulkita ehdotukseksi:

(94) *Joten yrittäkää olla roskaamatta luontoa, [jos vain viitsitte.]* (B8)

Esimerkkilauseeseen (94) liittyy lisäys *jos vain viitsitte*, jolla kirjoittaja on halunnut toisaalta korostaa lukijan oikeutta päättää itse toiminnastaan ja toisaalta omaa vaatimattomuuttaan ehdotuksen esittäjänä. Myös *yrittää*-verbin valitseminen lauseen predikaattiverbiksi *roskata*-verbin kieltomuodon sijasta (*Älkää roskatko!*) tekee käskystä lievemmän. Toisaalta lause lisäyksineen voidaan tulkita roskaamiseen kyllästyneen nuoren sarkastiseksi, liioitellun kohteliaaksi pyynnöksi tai yhteenvedoksi, johon kirjoittaja on kirjoitelmansa päättänyt. Näin ollen lausetta voitaisiin pitää myös tekstin retorisenä lopetusfraasina.

3. 7 Käskylauseen toissijainen käyttö

Käskylause voi esiintyä paitsi ensisijaisesti ohjailevassa puhefunktiossa, myös toissijaisesti esittävässä tai ilmaisevassa puhefunktiossa. Toissijaisesti esittävässä puhefunktiossa

käytetyllä käskylauseella puhuja ei pyri ohjailemaan kuulijan toimintaa, vaan hän esittää sillä tietyn tosiasian eli jyrkän toteamuksen (esim. *Olkoott A ja B kaksi joukkoa.*) Joskus rajan vetäminen ensisijaisesti ohjailevan ja toissijaisesti esittävän puhefunktion välille on vaikeaa, ja esim. myönnytys (ks. s. 53) voitaisiin usein yhtä hyvin tulkita jyrkäksi toteamukseksi. (Matihaldi 1979: 88, Yli-Vakkuri 1986: 217.)

Imperatiivia käytetään paljon toissijaisesti affektiivisuuden ilmaisemisessa esimerkiksi toivomushuudahduksissa, uhkauksissa ja uhittelussa sekä affektiivisissa tekstuaalisissa korostuksissa. Varsinkin puhekielessä ovat yleisiä erilaiset fraasit, joissa imperatiivilla ilmaistaan voimakkaitakin tunnetiloja. Ne saatetaan osoittaa suoraan kuulijalle, jolloin muoto on yksikön 2. persoona, mutta suurin osa fraaseista on kuitenkin puheenalaista koskevia, jolloin muoto on yksikön 3. persoona. Fraaseissa voi esiintyä muutakin affektiivista sanastoa, kuten kiro sanoja. (Yli-Vakkuri 1986: 213—218.) Toissijaisesti toivovassa puhefunktiossa käytetyssä käskylauseessa puhuja on toivojana, ei käskijänä, kuten tyypillisessä käskylauseen muotoisessa toivotuksessa *Onneksi olkoon!*. Aineistossa ei ole ainuttakaan toissijaisesti käytettyä käskylausetta.

3. 8 Huudahduslauseen käyttö

Ilmaisevien lauseiden peruspuhefunktio on ilmaiseva, ja puhujan yhtenä tarkoituksena on tuoda ilmi omaa tunnepohjaista suhtautumistaan proposition ilmaisemaan asiantilaan tai toimintaan. Ilmaisevat lauseet voidaan jakaa kahteen pääryhmään, toivomus- ja huudahduslauseisiin. (Matihaldi 1979: 181.) Toivomuslauseen asema itsenäisenä lausetyypinä ei ole täysin selvä. Esimerkiksi Hakulinen & Karlsson (1988) eivät erota sitä omaksi lausetyypikseen, ja Yli-Vakkuri (1986: 176—177) luokittelee toivomukset huudahduslauseiden alalajiksi. Toivomuslauseella voidaan kuitenkin katsoa olevan oma tyypillinen rakenteensa, jonka perusteella sen voi tulkita itsenäiseksi lausetyypiksi.

Huudahdukseksi luokiteltavan lausuman tulee onnistuakseen täyttää sille ominaiset onnistumisehdot (ks. s. 34). Huudahdukselle on ominaista, että sen ilmaisema tunnesisältö ja merkitys voidaan usein päätellä vain pragmaattisin perustein, sillä sama huudahdus voi toisessa puhetilanteessa merkitä ilon ilmaisemista, toisessa surua, pettymystä tai

kipua (esim. *Ah!* tai *Voih!*). Huudahduksen merkitystä kantavaksi muotoainekseksi luokitellaan (1) puhujan hämmästelyä tai muuta vastaavaa tunnesisältöä ilmaiseva aines ja (2) interjektiot ja niiden tapaan käytetyt esim. kirosanat ja niihin rinnastuvat huudahduksenomaiset sanat. (Hakulinen & Karlsson 1988: 292—293, Matihaldi 1979: 182.)

Huudahduslause ei ole rakenteellisesti yhtä selvärajainen kuin edellä tarkastellut lause-tyypit. Se on kiteytynyt väite- tai kysymyslauseesta, ja koska se on kahden muun lause-tyypin edelleenkehittymä, sillä ei ole toissijaista käyttöä. Ainoa mahdollinen morfologinen modus on indikatiivi. (Hakulinen & Karlsson 1988: 292.) Huudahduslauseiden perusr ryhmän muodostavat ne kysymyslauseista kiteytyneet eksklamatoriset eli huudahduslauseet, joita nimitetään myös huudahduksenomaisiksi kysymyksiksi (Penttilä 1963: 120). Nimitys johtuu siitä, että lauseen alussa on tavallisesti kysymyssana *miten* tai *kuinka*. Huudahdusta korostetaan usein *-kAAAn*-liitepartikkelilla tai interjektiolla. Puheessa tällaisia lisäyksiä ei tarvita huudahduksen erottamiseksi kysymyslauseesta, sillä lauseen prosodiikka ja intonaatio paljastavat, kummasta lauseesta on kysymys. Huudahduslause voi myös lyhentyä verbittömäksi, elliptiseksi lauseeksi. Muita huudahduslauseen tunnusmerkkejä ovat lauseenalkuinen kieltosana *elkO* ja muulloin myöntävässä lauseessa esiintyvä *-kin*-liitepartikkeli sekä päälausetta aloittava *että*. (Hakulinen & Karlsson 1988: 293, Matihaldi 1979: 182—185.) Huudahduslausetta koskevia syntaktisia rajoituksia ovat mm. ettei sitä voi kieltää ja ettei eksklamatorista kysymysainesta voi sisällyttää interrogatiivi- tai imperatiivilauseisiin (Matihaldi 1979: 183).

Seuraavat aineistosta poimitut lauseet voidaan tulkita huudahduksiksi:

(95) *Miten joku ihminen todellakin voi arvostella toista ihmistä ohuen ihokerroksen värin perusteella?! (B9)*

(96) *EU sitä, EU tätä! (B9)*

(97) *Aaaaaarghhh... (A8)*

Lause (95) on muodoltaan tyypillinen kysymyssanalla alkava huudahduslause. On kuitenkin tulkinnanvaraista, onko kirjoittaja tarkoittanut lauseen aidoksi kysymykseksi, johon hän toivoo vastausta, vai pelkäsi tunteenilmaukseksi. Lauseen päättömerkkinä on sekä kysymys- että huuto-merkki, joten sen perusteellakaan tulkintaa ei voi tehdä. Lauseesta puuttuu huudahduslauseelle tyypillinen *-kAAAn*-liitepartikkeli, mutta tunteenomaista painotusta ilmaukseen tuo vahvikesana *todellakin*. Esimerkki (96) on elliptinen lause, jossa kirjoittaja sanan ja rakenteen toistolla haluaa ilmaista negatiivista suhtautu-

mistaan kyseessä olevaa asiaa kohtaan ja esimerkki (97) on interjektio, jolla kirjoittaja on aloittanut tunnepitoisen, puhekielellä kirjoitetun tekstinsä ja jonka lukija voi tunnistaa ilman kontekstiakin vihantunteen ilmaisemisen tehokeinoksi.

Huudahduslauseet ovat tyypillisiä spontaanissa puheessa ja kaunokirjallisissa teksteissä kuten näytelmissä (ks. esim. Matihaldi 1980: 78—79), mutta lehdistön kielessä ja tietokirjallisuudessa ne ovat harvinaisia. Ehkä siksi niitä ei juurikaan ole myöskään aineiston mielipidekirjoituksissa.

3.9 Toivomuslauseen käyttö

Kuten toivomisen illokutiivisen aktin onnistumisehdoista (s. 35) käy ilmi, toivomuksessa puhujan odotukset kohdistuvat proposition ilmaiseman toiminnan tai asiantilan muuttumiseen puhujan toivovan tarkoituksen mukaiseksi tai asiantilan säilymiseen toiveen mukaisena. Tämän muutoksenhalun osalta toivomus muistuttaa käskyä, mutta erona näissä kahdessa on se, että toivomus voi kohdistua myös jo toteutuneeseen asiaan, mutta käsky vain tulevaisuuteen. Toivomuksen esittäjä voi myös itse olla ilmauksen proposition toteuttaja, eli toivomuksen voi esittää itselleen. (Matihaldi 1979: 187.)

Vaikka kaikissa lähteissä toivomuslauseetta ei erotettakaan itsenäiseksi lausetyypikseen (ks. s. 54), voidaan sillä katsoa olevan oma rakenteensa ja merkityksensä, joiden perusteella se eroaa muista esitellyistä lausetyypeistä. Ensisijaisia toivomuksia ovat ne toivomuslauseet, joissa on toivova merkitysaines ja joiden puhefunktio on toivova. Toivomuslauseilla ei ole toissijaista käyttöä. Tyypillisen toivomuslauseen alussa on konjunktio *jos* tai *kun*, johon usein liittyy liitepartikkeli *-pA* tai *-hAn*. Morfologinen modus on konditionaali, joka tuo lauseeseen 'todenvastaisen' merkityksen. Tämä merkitys sisältyy aina toivomukseen, liittyi se sitten jo tapahtuneeseen asiantilan muutokseen tai tulevaisuudessa tapahtuvaan muutokseen. (Matihaldi 1979: 188—189, ks. myös Lyons 1977: 795.)

Aineiston mielipidekirjoituksissa ei ole ainuttakaan ensisijaista toivomuslauseetta. Kirjoittajat ovat kenties vierastaneet toivomuslauseetta sen subjektiivisen ja henkilökohtai-

selta tuntuvan sävyn takia. He ovat esittäneet toivomuksensa väitelauseella eksplisiittisesti *toivoo*-verbin tai modaalisen adverbien *toivottavasti* avulla:

(98) *Toivonkin siis, että jokainen rasisminvastainen ihminen panostaisi rasismin vastaiseen toimintaan.* (A8)

(99) — — *toivottavasti Suomen hyvä urheilumenestys saa yhä useammat nuoret hyvän harrastuksen pariin.* (B9)

Molemmat esimerkkilauseet ovat väitelauseita, joiden syntaktinen modus on väite ja peruspuhefunktio esittävä. Esimerkissä (98) toivomuksen sisältävän sivulauseen predikaattiverbi on konditionaalimuotoinen, kuten se olisi ensisijaisessa toivomuslauseessa, ja se implikoi proposition todenvastaisuuden, eli lause vastaa todenvastaista toteamusta (ks. s. 23). Lause (99) on modaalinen toteamus: sen syntaktinen modus on väite, morfologinen modus indikatiivi ja peruspuhefunktio esittävä, ja sen kokonaismerkitykseen sisältyy 'totena esittämisen' ja proposition lisäksi ainesta (*toivottavasti*), joka ilmaisee puhujan asennoitumista proposition (ks. s. 25—27). Lause poikkeaa tavanomaisesta toivomuksesta, sillä sen predikaattiverbi on indikatiivissa, eikä lauseeseen siten sisälly 'todenvastaisen' merkitystä. Morfologisen moduksen vaihtaminen indikatiivista konditionaaliin tai potentiaaliin ei juurikaan muuta lauseen merkitystä. Vastavassa ensisijaisessa toivomuslauseessa predikaatin kuitenkin on oltava konditionaalimuotoinen. Esimerkin (98) väitelauseen muotoista modaalista toteamusta vastaa merkitykseltään toivomuslause (100):

(100) *Kunpa jokainen rasisminvastainen ihminen panostaisi rasismin vastaiseen toimintaan.*

4 TUTKIMUSAINEISTON KVANTITATIIVINEN ANALYYSI

Tutkimusaineisto koostuu 68:sta jyväskyläläisen seitsemäsluokkalaisten kirjoittamasta mielipidekirjoituksesta. Aineisto voidaan jakaa kahteen ryhmään sen perusteella, että 34 oppilasta kirjoitti tekstinsä mielipidekirjoittamiseen perehdyttävän opetuskokonaisuuden jälkeen ja loput 34 oppilasta ilman opetusta, omien aikaisempien tietojensa ja kokemustensa perusteella. Jatkossa näitä kahta aineistoa tarkastellaan erillisinä kokonaisuuksina (aineisto A = ei opetusta saaneiden kirjoitukset, aineisto B = opetusta saaneiden kirjoitukset) ja vertaillaan niitä modusten ja lausetyyppien käytön osalta. Tarkastelu

on pääasiassa kvantitatiivista. Kappaleessa 5 tehdään tämän tarkastelun pohjalta yhteen-
vetoa tutkimuksen keskeisimmistä tuloksista.

Tässä tutkimuksessa lauseiksi on tulkittu kaikki täydelliset, finiittiverbin sisältävät lauseet sekä ne vaillinaiset lauseet, joiden voidaan katsoa edustavan jotain tutkittavaa lausetyyppiä ja joiden puhefunktio on niiden rakenteen ja kontekstin perusteella määriteltävissä. Kun predikaattiverbien määrä jaetaan lauseiden lukumäärällä, saadaan tietää täydellisten lauseiden osuus lauseiden kokonaismäärästä. Täydellisten lauseiden määrä kertoo yleensä tekstin kielen formaalisuudesta: mitä virallisempaa kieli on, sitä enemmän on myös täydellisiä lauseita. (Matihaldi 1980: 28.) Tämän määritelmän perusteella oppilaat ovat käyttäneet hyvinkin formaalista kieltä kirjoitelmissaan. Aineiston A mielikirjoituksissa on yhteensä 1024 lausetta, joista täydellisiä lauseita on 981 eli 95,8 %. Kirjoitelmien pituus on keskimäärin 30,1 lausetta. Keskiarvoa nostaa se, että tekstien pituus vaihtelee hyvin paljon ja muutama oppilas on kirjoittanut todella pitkän kirjoitelman. Aineiston pisin kirjoitus on peräti 162 ja lyhin 9 lausetta. Aineiston B kirjoitusten lauseiden kokonaismäärä on 783, joista täydellisiä lauseita on 769 eli 98,2. Kirjoitelmien keskimääräinen pituus on 23,0 lausetta, mikä on huomattavasti vähemmän kuin aineiston A tekstien keskipituus. Aineiston pisin teksti on 50 ja lyhin 10 lauseen mittainen, joten kirjoitelmien pituudessa ei ole niin suurta vaihtelua kuin A-aineiston teksteissä.

Morfologisten modusten esiintymisestä aineistojen teksteissä voidaan tehdä alustavaa päättelyä eri lausetyyppien määristä ja suhteista. Seuraavassa taulukossa eri morfologisten modusten esiintymien määrät on laskettu aineistojen finiittiverbien mukaan eli täydellisistä lauseista:

Taulukko 1. Morfologisten modusten jakauma

Morfologinen modus	Aineisto A		Aineisto B	
	f	%	f	%
Indikatiivi	867	88,4	633	82,3
Konditionaali	85	8,7	116	15,1
Imperatiivi	29	2,9	20	2,6
Potentiaali	---	---	---	---
Yhteensä	981	100	769	100

Indikatiivi on määrällisesti molempien aineistojen, ja suomen kielen, yleisin modus. Aineiston A kaikista persoonamuotoisista verbeistä 88,4 % on indikatiivimuotoisia, aineistossa B vastaava luku on 82,3 %. Indikatiivilauseiden määrä on yleensä sitä suurempi, mitä formaalimmasta tekstistä on kysymys, sillä indikatiivia käyttävän puhujan katsotaan esittävän asiansa todenmukaisena. Siksi esim. uutisten ja tietokirjallisuuden kielessä indikatiivia käytetään suhteellisesti enemmän kuin vaikkapa kaunokirjallisuuden kielessä. (Ikola 1977: 54, Matihaldi 1980: 38—44.) Mielipidetekstien kieli on vaikuttavaa ja tietokirjallisuuden kieltä epävirallisempaa, ja siksi indikatiivin osuus jää sitä alhaisemmaksi. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että oppilaat ovat mieliptidekirjoituksissaan esittäneet paljon todenmukaisia, tietoonsa perustuvia toteamuksia ja väitteitä.

Toiseksi yleisin morfologisista moduksista on konditionaali, josta aineistossa A on 85 esiintymää (8,7 %) ja aineistossa B 116 esiintymää (15,1 %). Melko suuri ero esiintymien määrässä voi johtua monestakin seikasta. Konditionaalillahan on useita merkitystehäviä; paitsi todenvastaisuutta ja mahdollisuutta, sillä voi ilmaista myös, että kirjoittaja pitää ilmaistavaa asiaa täytenä totena. Konditionaali on kuitenkin keskimääräistä tavallisempi modus kommentoivissa ja kanta-aottavissa teksteissä (Matihaldi 1980: 48), joten voi olettaa, että aineiston B oppilaat ovat pelkän asioiden toteamisen sijasta myös ottaneet niihin enemmän kantaa.

Imperatiivista aineistossa A on 29 esiintymää (2,9 %) ja aineistossa B 20 esiintymää (2,6%), eli molemmat ryhmät ovat käyttäneet sitä lähes saman verran. Imperatiivi muodostaa oman rakenteellisesti eriytyneen lausetyypinsä, käskylauseen, joten sen esiintymien määrästä voidaan päätellä ensisijaisten käskylauseiden määrä aineistossa. Imperatiivia käytetään runsaasti esim. kaunokirjallisuudessa, varsinkin dialogeissa, sen sijaan esim. sanomalehtien ja tietokirjallisuuden kielessä se on harvinainen (Matihaldi 1980: 57). Potentiaalia ei esiinny lainkaan kummassakaan aineistossa, mikä kertoo sen olevan harvinainen ja todennäköisesti kokonaan katoamassa nuorten kielestä.

Seuraava taulukko kuvaa eri lausetyyppien eli syntaktisten modusten esiintymien määrää tutkimusaineistoissa:

Taulukko 2. Lauseiden määrä lausetyypeittäin

Lausetyyppi	Aineisto A		Aineisto B	
	f	%	f	%
Väitelause	859	83,9	668	85,4
Kysymyslause	121	11,8	76	9,7
Käskylause	36	3,5	31	3,9
Huudahduslause	8	0,8	8	1,0
Toivomuslause	---	---	---	---
Yhteensä	1024	100	783	100

Molemmissa aineistoissa ylivoimaisesti yleisin lausetyyppi on väitelause. Aineistossa A väitelauseita on yhteensä 859 eli 83,9 % kaikista lauseista. Aineiston B vastaavat luvut ovat 668 ja 85,3 %. Kysymyslauseet ovat molemmissa aineistoissa toiseksi yleisimpiä lauseita, aineistossa A niitä on 121 eli 11,8 % ja aineistossa B 76 eli 9,7 %. Käskylauseita on käytetty yllättävänkin vähän, A-aineistossa 36 kertaa (3,5 %) ja B-aineistossa 31 kertaa (3,9 %). Huudahdus- ja toivomuslauseet ovat harvinaisia. Huudahduslauseita on molemmissa aineistoissa käytetty 8 kertaa, ja toivomuslauseita ei aineistoissa esiinny

lainkaan. Vaikka aineistojen lauseiden kokonaismäärässä onkin melko suuri ero, se ei heijastu eri lausetyyppien esiintymien suhteelliseen määrään.

Eri lausetyyppien esiintymien määrä aineistossa ei sinänsä kerro juuri mitään lauseiden käytöstä ja merkityksestä. Tutkimuksen kannalta tärkeämpää on ottaa huomioon puhefunktiot, joita eri lausetyypit edustavat, eli lausetyyppien ensi- ja toissijainen käyttö. Seuraavissa taulukoissa on eroteltu eri lausetyyppien esiintymien käyttö ensi- ja toissijaisessa puhefunktiossa.

Taulukko 3. Väitelauseen ensi- ja toissijainen käyttö

Väitelause		Aineisto A		Aineisto B	
		f	%	f	%
	Jyrkkä toteamus	652	75,9	474	71,0
Ensisijainen käyttö	Todenvastainen toteamus	45	5,2	60	9,0
	Modaalinen toteamus	41	4,8	28	4,2
	Arveleva väite	87	10,1	68	10,2
	Yhteensä	825	96,0	630	94,4
Toissijainen käyttö	Väitelause kysymyksenä	1	0,1	3	0,4
	Väitelause käskynä	10	1,2	4	0,6
	Väitelause huudahduksena	11	1,3	9	1,3
	Väitelause toivomuksena	12	1,4	22	3,3
	Yhteensä	34	4,0	38	5,6
	Kaikki yhteensä	859	100	668	100

Kuten on oletettavaa ja taulukosta 3 käy ilmi, aineiston A kaikista 859 väitelauseesta peräti 825 lausetta eli 96,0 % on käytetty ensisijaisesti esittävässä puhefunktiossa. Näistä ensisijaisesti käytetyistä väitelauseista suurin osa (652) on jyrkkiä toteamuksia. Jyrkän toteamuksen morfologinen modus on aina indikatiivi, ja tämä selittää hyvin indikatiivin yleisyyden ja ylivoimaisen runsauden aineistossa. Vain 34 väitelauseen (4,0 %) puhefunktio on toissijaisesti jokin muu kuin esittävä, eli jokainen kirjoittaja on käyttä-

nyt keskimäärin kerran väitelausetta toissijaisessa puhefunktiossa, tavallisesti joko käskynä, huudahduksena tai toivomuksena. Aineistossa B ensisijaisesti käytettyjä on kaikista väitelauseista 630 eli 94,3 %, ja kuten aineistossa A, näistä suurin osa on jyrkkiä toteamuksia, 474 lausetta. Toissijaisesti käytettyjä väitelauseita on 38 eli 5,7 %, ja näistä selkeästi yleisimpiä ovat puhefunktioltaan toivovat väitelauseet.

Taulukko 4. Kysymyslauseen ensi- ja toissijainen käyttö

Kysymyslause		Aineisto A		Aineisto B	
		f	%	f	%
Ensisijainen käyttö	Aito kysymys	35	28,9	25	32,9
	Tarkistuskysymys	---	---	---	---
	Yhteensä	35	28,9	25	32,9
Toissijainen käyttö	Kysymyslause toteamuksena	85	70,3	49	64,5
	Kysymyslause hämmästelynä	1	0,8	1	1,3
	Kysymyslause käskynä	---	---	1	1,3
	Yhteensä	86	71,1	51	67,1
Kaikkia yhteensä		121	100	76	100

Kysymyslauseita tulkittaessa on usein vaikeinta erottaa, onko kyseessä ensisijaisesti kysyvässä puhefunktiossa käytetty kysymys vai tehokeinona käytetty, toissijaisesti esittävässä puhefunktiossa oleva kysymyslause eli ns. retorinen kysymys. Tulkinta on tehtävä tapauskohtaisesti ja lauseen konteksti huomioonottaen. Retoriset kysymykset ovat yleisiä teksteissä, joissa kirjoittaja ilmaisee asenteitaan ja tunteitaan (ks. s. 41), ja nykyään myös nuorten puhekielessä, joten niitä on suhteellisen paljon myös aineistojen mielipidekirjoituksissa. Lisäksi toissijaisesti toteamuksena käytettyjen kysymyslauseiden määrää lisää se, että sellaisiksi on tulkittu kaikki epäsuorat kysymyslauseet eli kysyvät sivulauseet.

Kuten taulukosta 4 käy ilmi, aineiston A kaikista 121 kysymyslauseesta ensisijaisesti käytettyjä on 35 eli 28,9 %. Kaikki ensisijaisesti käytetyt kysymyslauseet ovat aitoja

kysymyksiä. 85 kysymyslauseetta (70,3 %) voidaan tulkita toissijaisiksi toteamuksiksi eli ns. retorisiksi kysymyksiksi. Aineistossa A on myös yksi hämmästylykysymykseksi tulkittava kysymyslause. Aineiston B kysymyslauseista, joita on kaiken kaikkiaan 76, ensisijaisia, aitoja kysymyksiä on 25 eli 32,9 %. Myös tämän aineiston kysymyslauseista suurin osa on ns. retorisia kysymyksiä, joita on 49 eli 64,5 %. Lisäksi kysymyslauseetta on käytetty toissijaisesti kerran hämmästylykysymyksenä ja kerran käskynä.

Taulukko 5. Käskylauseen ensi- ja toissijainen käyttö

Käskylause		Aineisto A		Aineisto B	
		f	%	f	%
Ensisijainen käyttö	Imperatiivimuotoinen käsky	29	80,6	20	64,5
	Elliptinen käsky	7	19,4	11	35,5
Yhteensä		36	100	31	100
Toissijainen käsky		---	---	---	---
Kaikki yhteensä		36	100	31	100

Käskylauseetta on molemmissa aineistoissa käytetty ainoastaan ensisijaisesti ohjailevassa puhefunktiossa. Aineistossa A käskylauseita on yhteensä 36, ja näistä 29 eli 80,6 % on imperatiivimuotoisia käskyjä. Käskyn eri alalajien määriä ei ole laskettu erikseen, sillä tarkan tulkinnan tekeminen on hyvin vaikeaa ja tarpeetontakin. Loput 7 käskylauseetta (19,4 %) ovat elliptisiä käskyjä, jotka esiintyvät lähinnä kirjoitelmien otsikkoina tai lopetuksena. Aineiston B 31 käskylauseesta 20 eli 64,5 % on imperatiivimuotoisia käskyjä ja loput 11 (35,5 %) ovat elliptisiä käskyjä. B-aineiston elliptisten käskyjen suurempi määrä selittyy sillä, että tämän ryhmän oppilaat ovat useammin itse keksineet ja muotoilleet otsikon kirjoitukseensa, kun taas aineiston A oppilaat valitsivat usein kirjoituksensa otsikoksi pelkästään sen aiheen.

Kuten jo taulukosta 2 kävi ilmi, huudahdus- ja toivomuslauseiden käyttö on molemmissa aineistoissa hyvin vähäistä. Näillä lausetyypeillä ei ole lainkaan toissijaista käyttöä.

Kuten tutkimuksen tavoitteiden esittelyssä (s. 20) on mainittu, on tutkimuksessa tarkoitus tarkastella myös sitä, vaikuttaako oppilaan viimeisin äidinkielen arvosana lause-tyyppien käyttöön ja jos vaikuttaa, miten. Alustavana oletuksena on, että korkeamman arvosanan saanut oppilas käyttää yleensä kieltä ja siten myös lauseita monipuolisemmin ja persoonallisemmin kuin alemman arvosanan saanut oppilas.

Molempien aineistojen mielipidekirjoitukset kirjoittaneiden oppilaiden arvosanat vaihtelevat 6:sta 10:een, ja kirjoitelmat jakautuvat arvosanojen osalta seuraavasti:

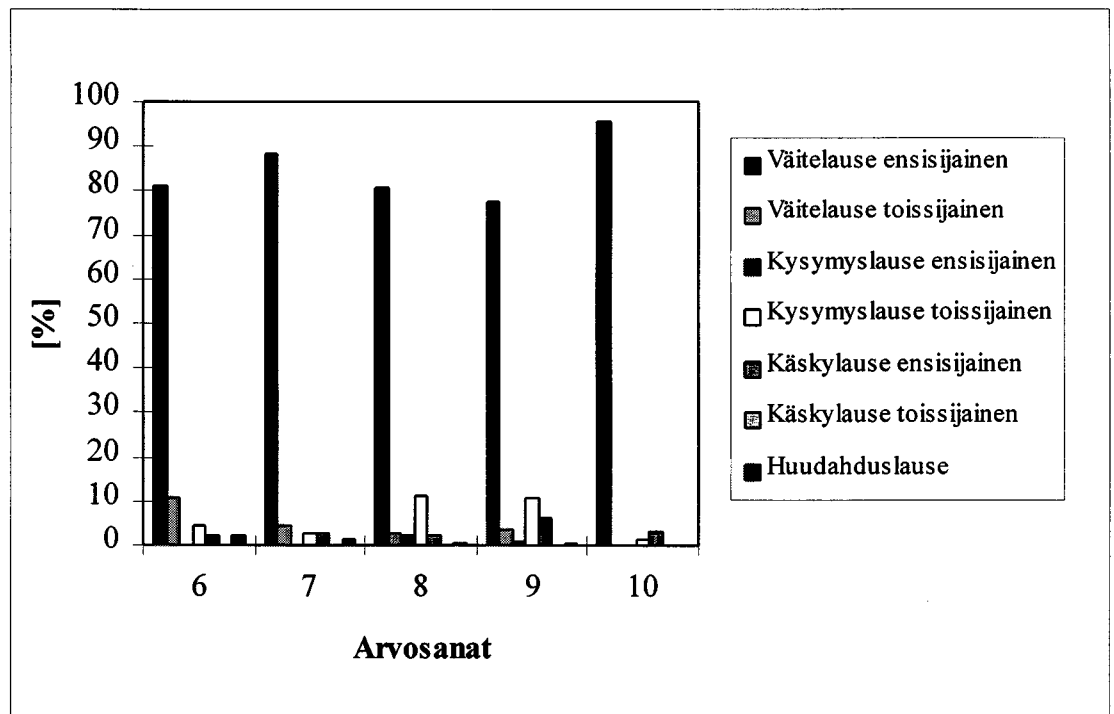
Taulukko 6. Kirjoitelmien määrä arvosanaryhmittäin

Arvosana	Aineisto A	Aineisto B
6	3	2
7	3	6
8	18	15
9	8	10
10	2	1
Yhteensä	34	34

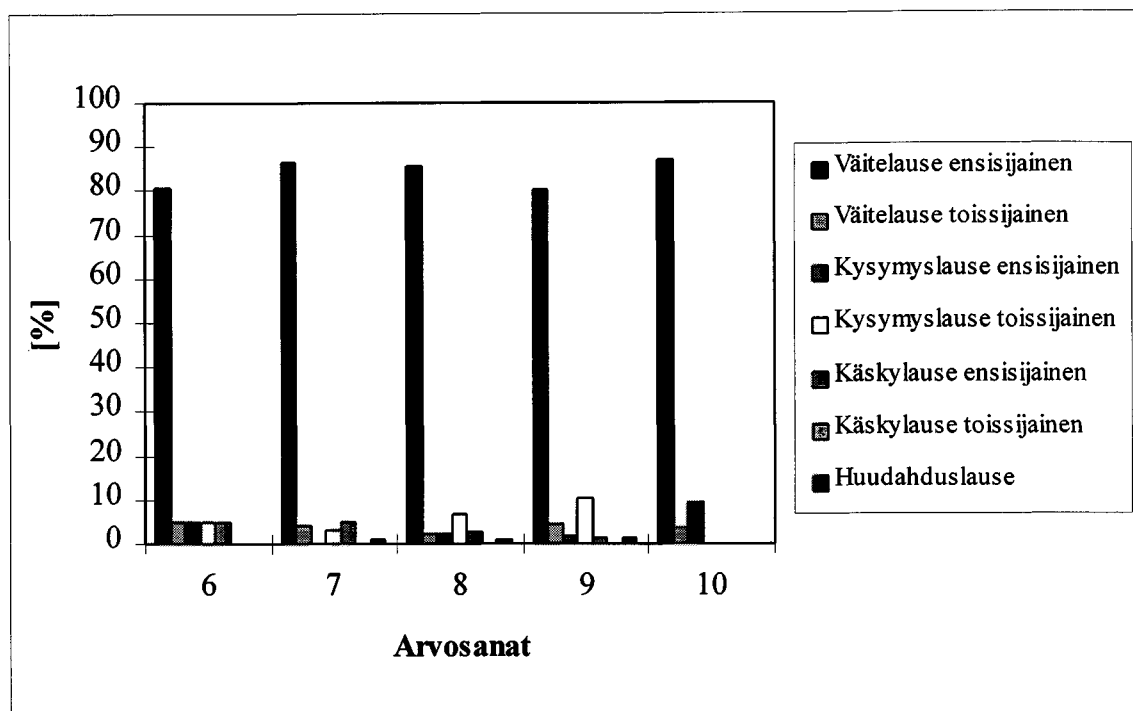
Molemmissa aineistoissa arvosanoista selvästi yleisin on 8. Alhaisimpia (6 ja 7) ja toisaalta korkeinta (10) arvosanaa on molemmissa aineistoissa vain muutama, mikä estää tai ainakin vaikeuttaa arvosanan merkityksestä tehtävien päätelmien yleistämistä. Aineiston A mielipidekirjoitukset kirjoittaneiden oppilaiden äidinkielen arvosanojen keskiarvo on 8,2 ja aineistossa B vastaava luku on 8,1 eli lähes sama kuin aineistossa A.

Arvosanalla on merkittävä vaikutus kirjoitelman pituuteen. Kirjoitusten lauseiden määrä kasvaa sitä mukaa, mitä korkeampi on kirjoittajan arvosana. Korkeimpien arvosanojen kohdalla (9 ja 10) tätä eroa ei enää ole huomattavissa. Arvosanan 6 saaneiden oppilaiden kirjoitelmien pituuden keskiarvo aineistossa A on 15,7 lausetta ja aineistossa B 10,5 lausetta. Vastaavat luvut arvosanan 7 osalta ovat 22,7 ja 20 ja arvosanan 8 osalta 32,3 ja 24,3. Yhdeksäisen oppilailla kirjoitelmat ovat jo pitkiä, keskimäärin 37 lausetta aineis-

tossa A ja 30,2 lausetta aineistossa B. Selvittääkseni arvosanan vaikutusta lausetyyppien käyttöön olen tutkinut kunkin saman arvosanan saaneiden oppilaiden kirjoituksia yhdessä, laskenut lauseet ja sen jälkeen keskiarvot jokaisen lausetyypin ensi- ja toissijaisesta käytöstä. Olen tarkastellut aineiston A ja B tekstejä edelleen erikseen, jotta tuloksissa voitaisiin ottaa huomioon opetusjakson mahdollinen vaikutus. Seuraavissa kuvioissa on kuvattu eri arvosanan saaneiden oppilaiden lausetyyppien käyttöä. Eri lausetyyppien osuudet on esitetty prosentteina kaikista saman arvosanan saaneiden oppilaiden käyttämistä lauseista (prosenttiluvut taulukossa liitteessä 4):

Kuvio 6. Lausetyyppien käyttö arvosanaryhmittäin aineistossa A

Kuvio 7. Lausetyyppien käyttö arvosanaryhmittäin aineistossa B

Kuten kuvioista 6 ja 7 käy ilmi, molemmissa aineistoissa arvosanasta riippumatta yleisintä on väitelauseen ensisijainen käyttö. Sen määrä vaihtelee 77,3 %:sta 95,4 %:iin. Molemmissa aineistoissa arvosanan 9 saaneet oppilaat ovat käyttäneet ensisijaista väitelausetta suhteellisesti vähiten, mistä voidaan päätellä, että he ovat käyttäneet runsaammin muita lausetyyppejä. Aineistossa A on vain yksi ja aineistossa B kaksi arvosanan 10 saanutta oppilasta, ja siksi tulokset eivät niiltä osin ole vertailukelpoisia. Toissijaisen väitelauseen määrä vaihtelee 2,1 %:sta 10,6 %:iin. Korkeimmat prosenttiosuudet ovat molemmissa aineistoissa heikoimman arvosanan saaneilla oppilailla, mikä johtuu siitä, että he ovat lyhyissä kirjoituksissaan ilmaisseet mielipiteensä ja vaatimuksensa lähes yksinomaan toissijaisilla toivomuksilla. Muidenkaan arvosanojen osalta ei toissijaisen väitelauseen käytössä ole aineistojen välillä nähtävissä eroja.

Mielipidekirjoitusten kaltaisille vaikuttamaan pyrkiville ja tunnepitoisille teksteille on ominaista kysymyslauseen käyttö toissijaisessa, toteavassa puhefunktiossa, ja niinpä myös tämän tutkimuksen aineistojen kysymyslauseet ovat suurelta osin tulkittavissa toissijaisesti käytetyiksi. Toissijaisia kysymyksiä ovat molemmissa aineistoissa käyttäneet eniten arvosanan 8 tai 9 saaneet oppilaat (6,8 % — 11,2 %), jotka muutamaa poik-

keusta lukuunottamatta ovat tyttöjä. He ovat kirjoittaneet vahvasti tunnepitoisia, kantaaottavia tekstejä ja haastaneet lukijan pohdiskelemaan kyseessä olevaa aihetta retoristen kysymysten avulla. Tällainen tunnevaltainen suhtautuminen leimaa usein tässä ikä- ja kehitysvaiheessa olevien tyttöjen kirjallista ilmaisua. He ovat kiinnostuneita ympärillään tapahtuvista asioista ja ottavat niihin rohkeasti kantaa. Siksi tämä ryhmä on myös hyvin motivoitunut kirjoittamiseen. Asiaan perehdyttävällä opetusjaksolla ei ole vaikutusta oppilaiden kysymyslauseiden käyttöön.

Käskylauseen käytössä ei ole merkittäviä eroja eri arvosanan saaneiden oppilaiden välillä eikä aineistojen välillä. Kaikki aineistoissa esiintyvät käskylauseet ovat ensisijaisia käskyjä, joko imperatiivisia tai elliptisiä käskyjä. Eniten käskylauseita ovat käyttäneet aineiston A arvosanan 9 saaneet oppilaat (6,5 %). Tässä ryhmässä ensisijaisten väitelauseiden suhteellinen määrä on kaikkein vähäisin ja käskylauseiden lisäksi toissijaisia kysymyslauseita on käytetty runsaasti, joten vaihtelua on kaikkein eniten. Alhaisimman ja korkeimman arvosanan osalta käskylauseiden esiintymät ovat yksittäisiä, eikä niiden perusteella voi vetää luotettavaa johtopäätöstä käskylauseiden käytöstä. Saman havainnon voi tehdä huudahduslauseen käytöstä. Sitä on keskimäärin prosentin verran kaikista lauseista jokaisessa arvosanaryhmässä.

5 TUTKIMUKSEN TULOSTEN TARKASTELUA

Tehdyn tutkimuksen perusteella voidaan tehdä päätelmiä seitsemäsluokkalaisten lausetyyppien ensi- ja toissijaisesta käytöstä sekä mielipidekirjoittamiseen perehdyttävän opetuskokonaisuuden ja toisaalta oppilaan viimeisimmän äidinkielen arvosanan vaikutuksesta siihen. Tässä kappaleessa edetään vertailemalla aineiston A ja B kirjoittaneiden oppilaiden lausetyyppien käyttöä. Samalla tarkastellaan opetuskokonaisuuden vaikutusta oppilaiden lauseiden käyttöön. Lopuksi tarkastellaan vielä oppilaan arvosanan vaikutusta tutkittavaan ilmiöön.

Ei ole lainkaan hämmästyttävää, että koko aineistossa yleisin lausetyyppi on ensisijaisesti käytetty väitelause, joka on puhefunktioltaan jyrkkä toteamus. Kun kirjoittaja halu-

aa olla selkeä ja tuoda asiansa esille yksiselitteisesti, hänen kannattaa noudattaa yhteistoiminnallisen keskustelun periaatetta ja olla rikkomatta sen maksiimeja (ks. s. 8). Yleensä kaikki kirjoittajat ovat varsinkin tekstinsä alkupuolella, aihettaan ja mielipidettä esitellessään, käyttäneet jyrkkiä toteamuksia ikään kuin perusteluna jatkossa seuraaville vaatimuksilleen. Tämä piirre on yhteinen molemmille aineistoille ja kaikille arvosanaryhmille. On kuitenkin huomattava, että aineistossa A (ei opetetut) ensisijaisesti käytettyjen väitelauseiden määrää nostaa muutama hyvinkin pitkä kirjoitus, joista pisin on 162 lausetta. Tällainen teksti muistuttaa enemmänkin tavallista kouluainetta kuin mielipidekirjoitelmia. Opetuskokonaisuuden läpikäyneiden oppilaiden tekstit ovat lyhyempiä ja tasamittaisempia, ja tähän saattaa syynä olla osaltaan se, että opetusjaksossa luettiin yhdessä esimerkkikirjoituksia ja korostettiin mielipidekirjoituksen ytimekkyyden merkitystä.

Aineiston A (ei opetetut) kirjoittaneet oppilaat ovat kaiken kaikkiaan kirjoittaneet pitempiä kirjoituksia kuin aineiston B kirjoittaneet oppilaat. Lausetyyppejä molemmissa ryhmissä on kuitenkin käytetty lähes samalla tavalla, suhteellisesti yhtä paljon. Aineiston B kirjoittaneiden oppilaiden kirjoitelmat eivät vaihtele pituudeltaan niin paljon kuin aineiston A kirjoittaneiden oppilaiden tekstit, mikä osoittaa, että opetuskokonaisuuden läpikäyneet oppilaat hahmottivat paremmin, minkä mittainen on tyypillinen, ytimekäs sanomalehdessä julkaistava mielipidekirjoitus.

Loput ensisijaisesti käytetyt väitelauseet (muut kuin jyrkät toteamukset) jakautuvat molemmissa aineistoissa melko tasaisesti todenvastaisiin ja modaalisiin toteamuksiin sekä arveleviin väitteisiin. Modaalisia toteamuksia on kuitenkin molemmissa aineistoissa näistä kaikista vähiten. Arvelevien väitteiden määrää lisää se, että erityisesti heikoimpia arvosanoja (6—7) saaneet oppilaat ovat lyhyissä kirjoitelmissaan pelkästään ilmaisseet toivomuksensa konditionaalimuotoisella, modaalisen verbin *voida* tai *pitää* hallitsemalla arvelevalla väitteellä. Tämä on tyypillinen piirre erityisesti aineiston A (ei opetetut) kirjoittaneille heikomman arvosanan saaneille oppilaille, ja sen voi tulkita ilmentävän sitä, ettei oppilailla ole kovinkaan monipuolisia keinoja tai edes halua ja motivaatiota mielipiteidensä ja toiveidensa ilmaisemiseen ja perustelemiseen. Aina tarkkaa erotusta todenvastaisen toteamuksen ja arvelevan väitteen välillä ei ole helppoa

tehdä, ja onkin syytä muistaa, että kyseessä on aina yhden tutkijan kontekstisidonnainen tulkinta.

Väitelauseiden toissijainen käyttö on molemmissa aineistoissa yllättävänkin vähäistä. Tästä voidaan päätellä, että oppilaat kokevat helpoimmaksi ja tehokkaimmaksi tavaksi ilmaista kysymyksensä, käskynsä, huudahduksensa ja toivomuksensa niitä ensisijaisesti edustavilla lauseilla. Aineiston B (opetetut) kirjoittaneet oppilaat ovat kuitenkin käyttäneet väitelausetta toissijaisesti suhteessa enemmän kuin vertailuryhmän oppilaat, ja erityisesti väitelausetta toivomuksena. Esiintymät ovat kuitenkin niin vähäisiä, ettei niiden perusteella voida tehdä johtopäätöksiä opetuskokonaisuuden vaikutuksesta tähän ilmiöön.

Kysymyslauseiden osalta on selkeästi havaittavissa, että toissijainen käyttö ns. retoriseina kysymyksenä on selkeästi yleisempää kuin kysymyslauseen ensisijainen käyttö. Tämä piirre onkin hyvin tyypillinen vaikuttamaan pyrkiville teksteille (ks. s. 42). Aidon kysymyksen ja retorisen kysymyksen erottaminen toisistaan on usein vaikeaa, ja tulkinta on tehtävä tapauskohtaisesti ja konteksti huomioonottaen. Retorisia kysymyksiä esiintyy runsaasti molemmissa aineistoissa ja kaikissa arvosanaryhmissä, mutta erityisesti aineiston A kirjoittaneiden, arvosanan 8 tai 9 saaneiden oppilaiden kirjoitelmissa. Runsaaseen esiintymien määrään vaikuttaa tässä ryhmässä pari erityisen pitkää —pisin jopa 162 lausetta — kirjoitelmaa. Lisäksi on huomattava, että näiden kirjoitelmien kirjoittajat ovat pääsääntöisesti melko taitavia kirjoittajia ja tyttöjä, jotka ovat motivoituneita ja innokkaita ottamaan asioihin kantaa. He ovat iässä ja kehitysvaiheessa, jolle on ominaista kyseenalaistaminen ja kapinointi. Siksi myös heidän kirjoitelmansa ovat usein tunnepitoisia ja kärjistäviä, ja niissä haastetaan lukija pohtimaan asioita erityisesti juuri retoristen kysymysten avulla.

Käskylauseita molemmissa aineistoissa on käytetty vain ensisijaisessa puhefunktiossa. Suurin osa käskyistä on määriteltävissä vaatimuksiksi tai kehotuksiksi, eli melko jyrkiksi käskyiksi. Kirjoittajat kuitenkin usein lieventävät vaatimuksiaan liitepartikkelilla (esim. *-pA*) tai lukijan puhuttelulla. Suurin osa käskyistä molemmissa aineistoissa on imperatiivimuotoisia, monikon 2. persoonalle suunnattuja käskyjä. On yleistä, että op-

pilaat ovat päättäneet kirjoitelmansa ikään kuin koko kirjoitelman sanoman tiivistävään käskyyn. Imperatiivimuotoisia käskyjä on myös käytetty kirjoitelmien otsikkoina, mutta vielä useammin otsikkona on elliptinen käsky. Otsikoinnissa on aineistojen välillä selkeä ero: aineiston A (ei opetetut) oppilaat ovat yleisesti otsikoineet kirjoituksensa annetun aiheen mukaan (esim. *Luonnonsuojelu*) tai jopa jättäneet kirjoitelmansa otsikoimatta, kun sen sijaan aineiston B kirjoittaneet oppilaat ovat keksineet itse kirjoitelmiensa otsikot ja käyttäneet usein juuri elliptistä käskyä. Tähän on luultavasti syynä se, että opetuskokonaisuudessa korostettiin otsikon merkitystä lukijan huomion herättäjänä.

Kaiken kaikkiaan oppilaiden läpikäymällä opetuskokonaisuudella ei näytä olevan juurikaan vaikutusta oppilaiden lausetyyppien käyttöön. Aineistojen väliset erot johtuvat lähinnä yksilöiden välisistä kielenkäyttötaidoista. Merkittävin ero aineistojen välillä on kirjoitelmien pituudessa. Näyttäisi siltä, että opetetut oppilaat hahmottivat paremmin, minkä pituinen on tyypillinen, ytimekäs mielipidekirjoitus. Myös otsikointiin opetuksen läpikäyneet oppilaat osasivat kiinnittää enemmän huomiota. Vaikka oli oletettu, että opetuskokonaisuus vaikuttaa paljonkin oppilaiden kirjoitusmotivaatioon ja sitä kautta kielenkäyttöön, ei tällaista eroa ole huomattavissa. Myöskään kirjoitusvaiheessa äidinkielen tunnilla eroa oppilaiden kirjoittamistyöhön ryhtymisessä ei ollut havaittavissa. Motivaatio-ongelmia oli muutamilla oppilailta, mutta yhtä paljon molemmissa ryhmissä. Erojen vähyydestä voidaan päätellä, että seitsemäsluokkalaisilla on omien luku- ja kirjoituskokemustensa perusteella ennestään melko selkeä kuva siitä, mikä mielipidekirjoitus on ja mikä on sen tarkoitus.

Oppilaan viimeisin äidinkielen arvosana ei myöskään näytä juurikaan vaikuttavan lausetyyppien käyttöön. Merkittävin ero eri arvosanan saaneiden oppilaiden kirjoitelmien välillä on niiden pituudessa: kirjoitelmien pituus kasvaa molemmissa aineistoissa sitä mukaa, mitä korkeampi on arvosana. Ainoastaan korkeimpien arvosanojen (9 ja 10) kohdalla tätä eroa ei enää ole. Arvosanan vaikutusta lausetyyppien käyttöön on näin suppean aineiston perusteella vaikeaa yleistettävästi tutkia, koska heikoimman ja korkeimman arvosanan (6 ja 10) saavuttaneita oppilaita on kirjoittajien joukossa vain muutama. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että arvosanan perusteella heikoimmat oppilaat ovat kirjoitelmissaan melko yksipuolisesti ja suuremmin mieltimättä ilmaisseet toivomuk-

sensa ja mielipiteensä sitä sen kummemmin perustelematta, sillä heidän teksteissään on suhteellisesti vähemmän ensisijaisia väitelauseita kuin muita arvosanoja saavuttaneilla oppilailta.

6 PÄÄTÄNTÖ

Tekstin vaikuttavuus syntyy monien osatekijöiden summana: siihen vaikuttavat esim. aihe, konteksti, sanavalinnat sekä lause- ja virkerakenteet. Myös kukin tekstin lukija tulkitsee sen vaikuttavuuden eri tavalla omien kokemustensa, tietojensa ja tunteidensa pohjalta. Modaalisuus on siis vain yksi osa tekstin rakentumisessa. Vaikuttavien tekstien modaalaineuksia on tutkittu paljon ja myös Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksella pro gradu -töissä aiemminkin: aiheeseen ovat perehtyneet esimerkiksi Paula Oksman-Rinkinen (1986) ja Marja-Leena Pippola (1990). Aihe on kuitenkin laaja, ja näkökulmia on monia. Tässä tutkimuksessa olen pyrkinyt uuteen, erilaiseen näkökulmaan ottamalla lähtökohdaksi eri lausetyypit ja tarkastelemalla aiheeseen johdattelevan opetuksen merkitystä modaalisuuden ilmaisemiseen.

Tutkimukseen on pyritty tuomaan mukaan kasvatustieteellistä näkökulmaa tutkimalla, miten lyhyt, mielipidekirjoittamiseen perehdyttävä opetusjakso vaikuttaa seitsemäsluokkalaisten kielellisiin valintoihin ja ennen kaikkea lausetyyppien käyttöön. Kuten tulokset osoittivat, mainittavaa eroa lausetyyppien käytössä ei vertailuryhmien välillä ollut havittavissa. Tutkimuksen tulos ei kuitenkaan anna oikeutta seitsemäsluokkalaisten rikkaille ja monipuolisille mielipiteen ilmaisun keinoille: vaikka kirjoitelmat ovat lauserakenteen tasolla melko samanlaisia ja vaihtelu on vähäistä, tekstin kokonaisrakenteen ja varsinkin sanaston tasolla oppilaiden ilmaisun rikkaus tulee paremmin esille. Oppilaiden tekstien rakenne- ja merkityssuhdeanalyysi olisikin hyvä jatkotutkimuksen aihe. Mielenkiintoista olisi myös tutkia, millainen vaikutus opetusjaksolla on oppilaiden kirjoittamismotivaatioon, mutta sen tutkiminen vaatisi erilaista lähestymistapaa ja käyttäytymistieteellistä teoriataustaa. Toki motivaatiota ja sen merkitystä olisi voinut tarkastella erikseen esim. kyselemällä oppilailta kirjoitustyön mielekkyydestä.

Mielipidekirjoituksen kirjoittamisessa on olennaista, että sen kirjoittajalla on tarve saada mielipiteensä julkisuuteen ja hän haluaa vaikuttaa asioiden kulkuun. Mielipidetekstejä ei yleensä kirjoiteta turhaan, jos ei ole sanottavaa. Siksi koulussa äidinkielen tunnilla opettajan käskystä kirjoitettu mielipidekirjoitus ei välttämättä ole oikea, vaikuttamaan pyrkivä mielipideteksti. Vaikka oppilaille kirjoittamisen yhteydessä luvattiin mahdollisuus saada sanansa julkaistuksi, saattoi suurimmalla osalla oppilaista olla kirjoittamisen perusteena jokin muu kuin vaikuttamaan pyrkiminen, kuten esim. parempi arvosana, tunnilta nopeasti pois pääseminen tai pilailu. Kirjoittamisen syynä ei kaikilla ollut vaikuttamisen halu, vaan sen pakko. Tällainen seikka on syytä ottaa aina huomioon, kun tutkitaan oppilaiden koulussa kirjoittamia kirjoitelmia. Myös tämän tutkimuksen tarkastelukohteeseen — lausetyyppien käyttöön ja modaaliainesten valintaan — tällä seikalla voi olla vaikutuksensa. Jos oppilaat eivät ole halukkaita vaikuttamaan, he tuskin ovat myöskään miettineet, mikä on heistä vaikuttavin tapa ilmaista mielipiteitä.

Koulu on kuitenkin hedelmällinen paikka kielentutkimuksenkin kannalta. Äidinkielenopettajan jokapäiväisen opetustyön kannalta on mielenkiintoista ja järkevää tutkia, miten eri asioita kannattaisi opettaa, jotta oppilas oppisi hallitsemaan kieltä ja sen käytön moninaisia taitoja ja hyödyntämään niitä elämässään.

LÄHTEET

- AHLMAN, ERIK 1933: Adverbeistä. *Virittäjä* 37.
- AUSTIN, J. L. 1975 [1962]: *How to Do Things with Words*. Second Edition. Oxford: Clarendon Press.
- COLE, P. & MORGAN, J. L. (toim.) 1975: *Syntax and Semantics, Volume 3: Speech Acts*. New York: Academic Press.
- DAVISON, ALICE 1975: Indirect Speech Acts and What to Do with Them. Teoksessa *Syntax and Semantics, Volume 3* (toim. Cole, P. & Morgan, J. L.).
- ENGESTRÖM, YRJÖ 1992: *Perustietoa opetuksesta*. 2.—8. painos. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- GEIS, MICHAEL L. 1995: *Speech acts and conversational interaction*. Cambridge University Press.
- GRICE, H. P. 1975 [1968]: Logic and Conversation. Teoksessa *Syntax and Semantics, Volume 3* (toim. Cole, P. & Morgan, J. L.).
- HAKULINEN, AULI 1976: *Reports of Text Linguistics: Suomen kielen generatiivista lauseoppia 2*, Meddelanden från Stiftelsen för Åbo Akademi Forskningsinstitut N:o 7. Turku.
- HAKULINEN, AULI & KARLSSON, FRED 1988 [1979]: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. 2. painos. Jyväskylä: Gummerus kirjapaino oy.
- HAKULINEN, AULI & OJANEN, JUSSI 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. SKST 324. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IKOLA, OSMO (toim.) 1968: *Suomen kielen käsikirja*. Helsinki: WSOY.
- KANGASNIEMI, HEIKKI 1992: *Modal expressions in Finnish*. Studia Fennica Linguistica 2. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARLSSON, FRED 1994: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Language. Journal of the Linguistic Society of America* 74 / 1, March 1998.
- LEECH, GEOFFREY N. 1983: *Principles of Pragmatics*. Singapore: Longman Singapore Publishers (Pte) Ltd.
- LEIWO, MATTI & LUUKKA, MINNA-RIITTA & NIKULA, TARJA 1992: *Pragmatiikan ja retoriikan perusteita*. Jyväskylän yliopiston viestintätieteiden laitoksen julkaisuja 8.

- LYONS, JOHN 1968: *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge University Press.
- 1977: *Semantics 2*. Cambridge University Press.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979: *Nykysuomen modukset 1. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora n:o 7, Philologica n:o 2 Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitos.
- 1980: *Nykysuomen modukset 2. Kvantitatiivinen analyysi*. Oulun yliopiston suomen ja saamen kielen laitoksen tutkimusraportteja 20.
- OKSMAN-RINKINEN, PAULA 1986: *Havaintoja arviointitekstien modaalisuudesta*. Pro gradu -työ. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- PIETILÄ, VEIKKO 1976: *Sisällön erittely*. Toinen, korjattu painos. Helsinki: Oy Gaudeamus Ab.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. Toinen, tarkistettu painos. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiön laakapaino.
- SEARLE, J. R. 1975: Indirect Speech Acts. Teoksessa *Syntax and Semantics, Volume 3* (toim. Cole, P. & Morgan, J. L.).
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Sanoma Osakeyhtiö.
- SORJONEN, TIMO 1995 [1994]: *Nykysuomen peruskielioppi*. Toinen painos. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- VANDERVEKEN, DANIEL 1990: *Meaning and speech acts, Volume 1: Principles of language use*. Cambridge University Press.
- WIIK, KALEVI 1981: *Kielitieteellisiä lastuja 1*. Lastut 1—10. Suomen kielitieteellinen yhdistys r. y. Turku.
- Virittäjä* = Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- VUORINIEMI, JORMA 1973: *Ollin kieli nykysuomen kuvastimena*. SKST 312. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28.

Oppilaille valmiiksi annettuja aihe-ehdotuksia:

- ikäraajat
- kesätyö
- koulusysteemi Suomessa
- luonnon- ja eläintensuojelu
- nuorten vapaa-ajanviettomahdollisuudet
- opettajat
- pukeutuminen
- päihteet
- rasismi
- seurustelu

Lisäksi oppilaat kirjoittivat seuraavista aiheista:

- EU ja Suomen itsenäisyys
- liikennekäyttäytyminen
- musiikki
- nuorten itsemurhat
- näytteleminen (koulun näytelmissä)
- tasa-arvo
- televisio-ohjelmat
- urheilun tila Suomessa

Mielipidekirjoitus**Lukekaa seuraavat mielipidekirjoitukset ja pohtikaa seuraavia kysymyksiä:**

- Miten kirjoittajat perustelevat väitteitään?
- Ovatko he vakuuttavia väitteissään?
- Millaista kieltä kirjoittajat käyttävät?

Tehkää vaikutus toisiin hyvällä käytöksellä

Kun lukee näitä ulkonäkö ja vaatehuolia, mulle tuli mieleen, että Maon aikaisen Kiinan univormumuoti maailmanlaajuisena ratkaisisi kaikki ongelmat. Silloin jokainen pääsisi oikeuksiinsa omana itsenään luonnollisen kauden tai älykkyyden perusteella. Massasta erottautumiseen tarvittaisiin kahdensuuntaista toimintaa, pitäisi tehdä itse vaikutus käytöksellään ja pitäisi tutustua ihmisiin pintaa syvemmältä.

Toinen juttu, joka ottaa pattiin, on rahan valittelu nuorten keskuudessa. Ja mitäkö sillä rahalla tehtäisiin? No ostettaisiin lisää krääsiä tietysti. Maa tympii nykyisin kaikki turha tavara, koriste-esineet ja sen semmoiset hörhelöt. Mä haluaisin asuakin tyhjässä huoneessa, missä ei olisi mitään ylimääräistä.

Jos ei näin pitkälle halua mennä, niin ainakin olisi kohtuullista olla tyytyväinen siihen, mitä on, ilman ainaista valittelua turhista asioista.

Tätä mieltä minä

(HS)

Kaikille jokerilaisia & tepsiläisiä haukkuneille!!

Hävetkää!! Mä en jaksa enää lukee tätä palstaa, ku aina vaan joku TPS-fani haukkuu jokerilaisia ja sitt seuraavall kerrall Jokeri-fani haukkuu tepsiläisiä!!

Tajuutteks te! Mitä helvetin järkee on aina vaan haukkuu toisii pelaajia, valmentajia ja jopa faneja!! Kai jokane saa kannattaa sitä joukkuetta ja ihailla sitä pelaajaa ketä haluaa! Ei koko jääkiekoss ois mitään järkee, jos kaikki kannattais samaa joukkuetta.

Ja must se on pääasia, ett Suomi on maailmanmestari, vuosimallia 1995!! Toivottavast ens vuonna! Ja teille TPS-fanit, ei Suomi yksin voittanu maailman mestaruutta Koivun ansiosta, vaan kaikki Suomen leijonat sen tekivät!

Toivottavast tämän kirjoituksen jälkeen kukaan ei kirjoitele haukkumisia ja mollaamisia!!

Vaikk mä oon itte Jokeri-fani, ja asun Turussa, mä oon siitki tosi ylpeä, ett Turull on niin hyvä ja monipuoline joukkue ku TPS!!

Suomell on paljon hyviä jäkiseuroja ja niist kaikist kannattaa olla ylpeä!!

No niin kaikille hyvää & runsasta kouluintoa! Ja muistakaa!!

- 1) Kehuminen ei oo kiellettyä!!
- 2) Ja menkää itte pelaamaan, jos ootte parempia, kun esim. Koivu
- 3) Niin ja jos joku valmentaja on teijän mielest huono, ni menkää itse valmentamaan ja tehkää joukkueest Euroopan ja Suomen mestarit!! ku esim. Aravirta.

Rakkauksella:

Iruinen Jokeri-fani-90

ANTTI TÖRMÄNEN ON IN!

Normaalipainoisia tyttöjä pilkataan

Ulkonäkökysymyksistä on tälläkin palstalla keskusteltu kyllästymiseen asti, mutta silti haluan vielä mielipiteeni julki. Mielestäni nyt ollaan menty kauneushanteissa sen rajan yli, että kysymyksessä on jo henki ja elämä. Momen nuoren ja lapsen kohdalla kirjaimellisesti. Laihuusihanne leviää jo ala-asteen oppilaiden keskuudessa ja kohta varmaan lastentarhan puolella jos yleistä mielipidettä ei saada nopeasti muuttumaan.

Onhan se aivan kauheaa, että pikkutyöt vertailevat olemattomia laskejään, ovat epäterveellisillä dieeteillä, joka tarkoittaa yleensä sitä, että ruokaa ei syödä juuri lainkaan, se mitä syödään on makeisia, keksejä tms. Koko nuori elämä pyörii kilojen ja kalorien ympärillä ja lapsuus ja nuoruus jää elämättä.

Tiedän miten julmaa pilaa ulkonäöstä nykyisin heitetään jo aivan pienten lasten keskuudessa ja se kauhistuttaa. Vanhemmat tuskin ovat siitä tietoisia, vaikka koulukiusaamisesta jo paljon puhutaankin. Monelle lapselle koulun liikuntatunnit ovat painajaismaisia, punnituksista ja muista terveystarkastuksista puhumattakaan. Riisuutuminen on monelle vaikeaa uimahallissa, kun heti joutuu arvosteltavaksi. Pienet tytöt voivat päiväkausia tuskailla uimahallireissua, jonka pitäisi olla hauska tapahtuma.

Mainostajien olisi jo korkea aika ottaa nämä asiat vakavasti, koska sieltä kaikki lähtee. Mainosten naiset eivät enää nykyisin ole luonnollisesti laihoja ja kauniita, lähestulkoon kaikkia malleja on tavalla tai toisella muokattu ulkonäöllisesti ja kuviakin voi vielä käsitellä niin, että malli näyttää vieläkin laihemmalta kuin on.

Ani harva on luonnostaan langan laiha ilman kohtuutonta itsensä kiusaamista, mutta samalla isorintainen. Yleensä rinnat ovat suhteessa kehon rasvamäärään. Nyt silikonirinnat antavat täysin väärän kuvan nuorille tytöille, jotka tarkkailevat omia niukempia muotojaan. Kohta kai tytöt toivovat 12-vuotissynttärilajaksi itselleen rintoja.

Amerikassa paremmissa piireissä teinikäisillä tytöillä on jo tili plastiikkakirurgilla, jossa voivat käydä itseään paranteluttamassa sitä mukaa kun uusia vajavuuksia ilmenee.

Aikuiset haukkuvat nuoriaan arvostelukyvyttömmiksi, mutta minusta tuntuu, että mainosalalla työskentelee aika vähän nuoria näitä mielikuvia luomassa.

Olisi aika tehdä jotain. Mainoksiin voisi valita ihan tavallisen näköisiä ihmisiä, joihin voisi samastua ilman laibduttamista tai kauneusleikkauksia. Sitähän mainonnalla ajetaan takaa, ostajan tulisi samastua siinä esiinty-

vään onnelliseen tuotteen käyttäjään.

Eikö mainokset voisi viestittää, että tavallinen ihminen voi olla "onnellinen kuluttaja"? Se voisi olla jopa tehokkaampaa kuin nykyisen sairaan linjan jatkaminen.

Anoreksia leviää kulovalkean tavoin kaikissa yhteiskuntaluokissa aina kuninkaallisia myöten. Olisi luullut, ettei ainakaan prinsessojen tarvitsisi arvostusta saadakseen alistua syömishäiriöihin. Kaikilla nuorilla on tarve samastua ryhmään ja täyttää tietyt ihanteet. Sen tähden on tärkeää luoda oikeanlaisia ihanteita.

Luulenpa, että asiointilan tulee muutos vasta sitten, kun poikia sairastuu sankoin joukoin anoreksiaan ja tulee kyvyttömmiksi armeijaan.

Vähän samalla tavallahan asiat ovat lääketieteellisellä puolella, määrärahoja saadaan niiden sairauksien tutkimuksiin, joihin hyvinvointiyhteiskunnan miehet eniten sairastuvat. Sukupuolella tuntuu olevan merkitystä näissä asioissa.

Vanhemmat voivat tehdä paljon lapsen ja nuoren itsetunnon vahvistamiseksi kehumalla ja kannustamalla lannistamisen ja arvostelamisen sijaan. Nuorisomuodin ääri-ilmiötkin johtuvat huonosta itsetunnon.

Nuori käpy

(HS)

MIELIPIDEKIRJOITUS

Kirjoitusohjeita

- 1. Päätä, mistä aiheesta ja näkökulmasta asiaa lähestyt**
- 2. Pohdi esimerkkejä ja perusteluja, jotka tukevat väitettäsi**
  - vetoa tunteisiin ja järkeen
  - kumoa vastaperusteluja
- 3. Aloita kirjoituksesi kiinnostavasti. Älä ole liian hyökkäävä!**
- 4. Pyri ytimekkyyteen ja ole asiallinen.**
- 5. Valitse mielestäsi vakuuttavin ja paras tapa ilmaista mielipiteesi, sillä sanoa voi monella tavalla**
  - suoraan sanominen (esim. käskyt)
  - lieventely (esim. suostuttelut)
  - vihjailu
- 6. Muotoile osuva otsikko.**
- 7. Tarkista kirjoituksesi kieliasu.**

Taulukko 1. Lausetyyppien käyttö arvosanaryhmittäin aineistossa A

Numero	Väitelause		Kysymyslause		Käskylause		Huudahduslause		Yhteensä [%]
	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	
6	80,9	10,6	0	4,3	2,1	0	2,1	100	
7	88,3	4,4	0	2,9	2,9	0	1,5	100	
8	80,6	2,9	2,4	11,2	2,4	0	0,5	100	
9	77,3	3,8	1,1	10,8	6,5	0	0,5	100	
10	95,4	0	0	1,5	3,1	0	0	100	

Taulukko 2. Lausetyyppien käyttö arvosanaryhmittäin aineistossa B

Numero	Väitelause		Kysymyslause		Käskylause		Huudahduslause		Yhteensä [%]
	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	ensisijainen [%]	toissijainen [%]	
6	80,8	4,8	4,8	4,8	4,8	0	0	100	
7	86,7	4,2	0	3,3	5	0	0,8	100	
8	85,6	2,1	2,1	6,8	2,7	0	0,7	100	
9	80,3	4,6	2	10,5	1,3	0	1,3	100	
10	86,8	3,8	9,4	0	0	0	0	100	